НЕНАД М. ЦВЈЕТКОВИЋ

НЕОПЛАКАНИ

Срби Озрена, Возуће и Гостовића у Првом свјетском рату

Ненад М. Цвјетковић

НЕОПЛАКАНИ

СРБИ ОЗРЕНА, ВОЗУЋЕ И ГОСТОВИЋА У ПРВОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ

Београд, 2020.

Пријатељу Душану Паравцу (1930-2004), постхумно, писцу „Добојског логора“, господину међу новинарима, маестру суптилне писане ријечи међу публицистима, који ме упутио путем истине...

И мојој драгој супрузи Љубенки, за разумијевање и подршку да ова књига буде написана дубином душе и бистрином сузе нашег заједничког, напаћеног, али пркосног завичаја...

Хвала спонзорима!

Новчани прилог за штампање ове књиге дали су пријатељи:

- Милутин и Љиљана Стојановић са Требаве
- Радивоје и Цвијета Савић са Присјеке
- Тихомир и Невена Крстић из Раштелице
- Мирко и Зденка Стевановића из Хрга
- Драган и Биљана Станић из Калајиша
- Породица Зорана Јелисића из Јањила
- Породица Симе Симића из Срнице Доње
- Породица Чедомира Божановића из Туњика
- Миле и Љубенка Радић са Озрена
- Златко и Драгана Пауковић из Бановића
- Милорад Божичковић из Подкочарина
- Александар Лазаревић из Стога
- Породица Ложњаковић из Чикага

Рецензија текста монографског издања „Неоплакани“, аутора Н. Цвјетковића

Општа запажања

Основна тема и садржај књиге је историјска грађа и подаци везани за учеснике Великог рата са подручја Озрена, Возуће и Гостовића. Користећи се истраживачким и научним методама, те историјском грађом, аутор је сагледао опште и локалне прилике које су владале на територији БиХ пре избијања и у току рата, са основном идејом да на основу ратног пута јединица у које су били мобилисани синови и очеви Озрена, Возуће и Гостовића прати њихове ратне судбине и приче.

У свом раду аутор је успео да одговори на нека основна питања која тиште људе са овог подручја. Где су то они отишли (мобилисани), које су то јединице, који је њихов ратни пут и где су завршили они који се из рата не вратише. Зашто их нису помињали, зашто их запоставише, заборавише, а погинуле, умрле и нестале и не оплакаше, ни држава победница ни држава за коју су се у рату борили. У свом раду аутор није успео одгонетнути ратне судбине многих појединаца. Није успео из више разлога: не постоје у архивама бечким, српским, па ни другим. Зашто? Рад са архивском грађом захтева време и неограничен приступ, што аутор свакакао није имао, непрецизна и нејасна евиденција често човека упућује на погрешан пут трагања, што је аутор у овом раду свакако искусио.

Ипак, садашњим и будућим генерацијама је изнето мноштво историјских, биографских и других података које даље треба проучавати и допуњавати.

Потомци ратника који осташе на ратиштима Шлезије, Галиције, Карпата, Буковине, Соче, Албаније и Србије могу се са извесном сигурношћу упутити на пут трагања за својим прецима.

Аутор ће штампањем ове књиге потомству, садашњим и будућим генерацијама са Озрена, Возуће и Гостовића свакако оставити вредно и непроцењиво штиво. Прво са овом тематиком у нашем завичају. Аутору у част.

Архивска, историјска грађа, подаци и лирература:

Аутор користи релевантну архивску, историјску и другу грађу, сагласно теми и академској процедури. Цитира и наводи изворе података и информација које наводи у тексту. Ипак, научно исправан цитат, навод и сл., јесте фус нота у тексту, која упућује на извор који је наведен на крају текста.

Садржај:

Прегледан, концизан, промишљен са логичким историјским и временским следом. У уводном поглављу су предочени подаци о цивилној и војној организацији БиХ, као и војна организација, војни закони, формирање чета, батаљона, регименти и ловачког батаљона пре избијања рата, тако да читалац може сагледати и пратити ток збивања током рата и попуну ратних јединица.

Закључак:

Сагласан сам да се књига уз предложене и од аутора прихваћене корекције штампа и објави. Књига представља пионирски рад и прво штампано издање са овом тематиком за подручје Озрена, Возуће и Гостовића, што ће јој свакако дати на значају и важности.

Лично сам веома почаствован и захвалан аутору на указаној части да будем један од рецезената који ће дати свој став и мишљење на предложени текст књиге, тако да лична прикупљена историјска и архивска грађа, литература, сјећања и подаци буду на општу корист.

У Београду, 26. априла 2020. године.
Радислав Јовић, дипл. инж. брод.

Рецензија за монографију „Неоплакани“ аутора Н. Цвјетковића

„Ова монографија представља изузетно храбар покушај да се представи право стање ствари утицаја Првог свјетског рата на ширу територију и становништво Озрена, Возуће и Гостовића.

Аутор на наративан начин казује о тим догађајима на бази истраживања до којих је дошао озбиљним и темељитим радом.

Отежавајућа околност за свакога ко се хвата у коштац са овом тематиком јесте та што је након Другог свјетског рата и побједе комуниста те успостављања власти у Југославији која је пред собом имала тежак задатак имплементације утопијске идеје братства и јединства народа и народности, имало негативне реперкусије на цијелу историографију ових крајева а везану за Први свјетски рат и страдање народа.

Комунисти су имали задатак да трагове страдања Срба у Првом свјетском рату мало идеолошки камуфлирају и да чињенице о тим дешавањима до данас остану замагљене. Сама чињеница да су домаћи комунисти, а и усташе, у манастиру Озрен 1941. године уништили читаву архиву и тиме запечатили могућност да се икада открије права истина о мно-

гим дешавањима, довољно говори у прилог томе. Сувишно је коментарисати и то да су библиотеке и архиви опустошени а идеолошка обојеност нових трендова је била наклоњена кројењу нове партизанске истине, јер је нова држава СФРЈ заправо почивала на нултој тачки историје и све што је било прије тога било је мање-више небитно.

Први свјетски рат је тематика која заиста заслужује детаљна истраживања и улазак у свјетске архиве како би се што више разбистрила та замагљена слика страдања Срба посебно са подручја Озрена, Возуће и Гостовића, чим се нико до сада није озбиљније бавио. Штиво које је пред нама не представља научно истраживање, нити је методолошки тако конципирано, али је изузетно вриједан материјал као база за будуће надграде и извор за црпљење корисних информација за историчаре, социологе, хроничаре и истраживаче друштва из раних области.

На основу свега наведеног, са задовољством препоручујем објављивање ове књиге, јер је то на свеопшту корист не само читалачкој публици, него широј друштвеној заједници и историографији као материјал за будућа истраживања.

У Добоју, 25.априла 2020. год.
Доц. др *Давор Видаковић*

Пејићи, 1936. године. Народна ношња из долине Криваје
(фото: З. Пејић)

Умјесто предговора

Књига је посвећена, прије свега, онима који се нису вратили из Првог свјетског рата. Мобилисани по сили закона од 1914. до 1918. године у војску Аустроугарске монархије, државе коју нису ни прихватали ни признавали, раме уз раме са разбраћом. Послати су на ратишта гдје су најмање жељели, и изгинули далеко од родног краја. Ћутке!

Избор је био нељудски, у оба случаја трагичан. Између фронта и вјешала изабрали су прво, и тиме привремено, до прве борбе, одгодили смрт. Кости им леже, никад достојно сахрањене, по Карпатима, у мочварама Галиције, у кланцима Бесарабије, у шкрапама Соче, на врховима Алпа, у виноградима поред Пијаве, у гудурама планина сјеверне Албаније... Неопојане!

Новостворена држава, Краљевина СХС, односно Југославија, одрекла их се због припадности непријатељској војсци, јер је земља чије су интересе остваривали оружјем, изгубила рат и доживјела распад.

И покољења су их се одрекла, бескорисне и јадне, пошто од њих нису имала ни ратну славу, ни пензије, ни заштитинике, ни имена у гробљу. Заборављени!

Својта и родбина није могла показивати својим потомцима њихов гроб на мјесним гробљима, јер га немају. А кад нема гроба, онда можда ни они нису били рођени. Нема их нигдје, ни у сјећању, ни у књизи, ни у земљи. Безгробници!

Ни мајке за њима нису смогле храбрости да јавно пусте сузу. Неке, надајући се њиховом повратку, а друге да не изазивају сумњу и због њих непожељних, не навуку неку несрећу на кућу. Неожаљени!

Нека им ово штиво буде умјесто воштанице, која за њих није паљена. За њих, Неоплакане!

Књига је посвећена и онима што су се вратили из људске кланице која је однијела петнаест милиона младих живота, осакаћени, исцрпљени, без радости... Унапријед жртвовани, случајно преживјели, сити свега, а гладни хљеба, и вјечито жељни одговора на питање - „Зар је то требало?" Као да себи нису хтјели признати да њихова судбина није била у њиховим рукама, већ у рукама и рачунима великих, који су, не могавши се договорити, туђом крвљу намиривали своје стратешке интересе!

Они су имали мало среће. Макар су из тог свјетског крвопролића изнијели живе главе, освједочени да људска генијалност нема граница када је у питању масовно убијање. Али су живјели у сјенци, на маргини друштва, и од државе оправдано привилегованих малобројних Солунских добровољаца, који су приграбили и њихово парче ратне приче и славе.

Јесу ли тако потиснути у заборав имали коме испричати преживљени пакао служећи нежељену војску? Јесу ли имали коме повјерити своју тугу за изгубљеном младошћу, и мртвим друговима, које су оставили да почивају негдје тамо далеко? Јесу ли долазећа покољења разумјела размјере њихове патње и неправде?

И да није било Другог свјетског рата, када је та ратна апокалипса репризирана, нико у те њихове апокалиптичне приче масовног истребљивања не би повјеровао.

А они су као цивили, у великом броју управо страдали у другом рату, у коме нису учествовали. За разлику од њихове државе, њемачки окупатор и домаћи издајници су добро знали за те, у паклу прекаљене, ратнике Великог рата. Похапсили су их прве ратне 1941. године као „опасан елеменат", убијали на лицу мјеста, или слали у неки од обновљених концентрационих фашистичких или усташких логора.

Они који су преживјели погром у Другом свјетском рату могли су се пребројати на прсте руку. Али, и они су о свему гласно ћутали.

Књига је посвећена и новим покољењима, жељним да сазнају истину о њиховим прецима, ма каква она била, али и објективан приказ друштвених односа и политичких прилика које су претходиле свјетском сукобу.

Уз напомену, да овом књигом и поред великог труда и истраживања, нису обухваћена сва имена и презимена неоплаканих ратника, она загубљена немаром администрације, ратним дешавањима, или настојањем и прве и друге послијератне власти да се прошлост сакрије. Тиме ова књига има већи значај.

На Ђурђеван, љета Господњег 2020. године

Увод

Берлинским конгресом 1878. године тадашње свјетске и европске силе дале су мандат Аустроугарској да уведе ред у Турској покрајини Босни и Херцеговини (БиХ) и фактички изврши њену окупацију. Ово се у потпуности уклапало у давнашње жеље и планове Аустроугарске царевине и Германа, и њихов геостратешки план „продора на исток".

Други, не мање битан, разлог јесте да се спријечи Србија и њена идеја окупљања свих Срба на балканском простору у једну државу. Одмах по окупацији Аустроугарска је приступила државно-правном уређењу БиХ, која је подијељена у четири округа са сједиштима у Сарајеву, Бања Луци, Тузли и Мостару. Окрузи су се даље дијелили на срезове, а срезови на општине. Подручје Озрена, Возуће и Гостовића, изузев мањих дијелова Гостовића, било је у Тузланском округу, срезу Маглај.

Те 1878. године, Аустроугарска је уз мањи отпор, углавном муслиманског становништва, и дјелимично Срба, извршила окупацију Босне и Херцеговине. Да би се такво стање у окупираној земљи и одржало било је неопходно формирати органе реда. Прва организована формација је био Жандармеријски корпус, полувојна јединица са задатком да у сарадњи са именованим намјесницима спроведе царске и државне наредбе и мјере. Јединица је била потчињена покрајинској влади и под непосредном командом 15. корпуса Аустроугарске армије, чији је штаб био у Сарајеву. Припадници јединице су могли бити сви грађани БиХ, старости од 20 до 45 година, који су одслужили војну обавезу, али и припадници других аустроугарских јединица, и мађарске царске жандармерије./1.

Како је стање у окупираној БиХ било врло ровито, са честим побунама становништва, ова јединица је била недовољ-

на, те је формирана посебна елитна јединица која се називала Страфуни.

Страфуни су били организовани у мање, врло покретне јединице, патролна крила, која су могла брзо да реагују на терену. Састав им је био искључиво од поуздадог кадра из јединица Аустроугарске које су биле стациониране на територији БиХ. Били су одјевени у свјетлосиву униформу, а командант им је био генерал Цвјетичанин.

Берлинским конгресом Аустроугарска, ипак, није добила и мандат да становништво БиХ мобилише у своје војне јединице. Ова одредба је три године послије окупације уз прећутну сагласност Порте у Истамбулу, али не и свих потписница Берлинског конгреса, прекршена и донијет је први Провизорни закон о одбрани. Овим законом се босанскохерцеговачки земаљски припадници или цареви егзоти (најмлађе трупе царске армије), какав назив званично носе јединице са простора БиХ, укључују у војну организацију Аустроурагске.

Заједничка влада је 20. августа 1881. године расправљала о закону које је цар одобрио, те је закон проглашен 4. новембра 1881. године.

Поводом овог закона цар Franc Joseph упутио је проглас становништву БиХ: „*...без оружане силе не може се очувати мир у земљи, штитити живот и иметак становника, а земља од непријатеља споља. Ране које су донијели протекли догађаји тек треба да зарасту, па је дошло вријеме да синови земље способни за одбрану настуте на дужност и да им без разлике по вјери припадне част да у одбрану своје отаџбине носе оружје.*“ /2.

Законом је одлучено да се формирају прве војне јединице одмах, и то регрутацијом 1.200 момака рођених 1861. и 1862. године.

Већ 1882. године формиране су прве чете из допунских округа, како су у војној терминологији звали округе БиХ.

Прва чета из допунског округа Сарајево, друга из допунског округа Бања Лука, трећа и четврта из допунских округа Тузла и Мостар. Регрутација је настављена и наредних година са динамиком да се на сваком допунском округу годишње формира по једна чета, да би 1886. године четири чете из једног допунског округа прерасле у батаљоне.

Овим темпом регрутације до 1894. године су у допунским окрузима формиране четири регименте (пука) са називима: Босанскохерцеговачка пјешадијска регимента (Bosnich-herzegowinischen Infanterie Regiment, скраћено bh.IR) са ознакама bh.IR 1- допунски округ Сарајево, bh.IR 2 – допунски округ Бања Лука, bh.IR 3 - допунски округ Тузла и bh.IR 4 – допунски округ Мостар.

Регрутација младића из БиХ се наставља тако да су пукови комплетирани са по четири батаљона тек 1897. године. Командни кадар, официрски и подофицирски је био деташиран и других јединица Аустроугарске све до 1895. године када је овај кадар коначно прекомандован из својих дотадашњих јединица у бх (bh) пукове.

Од 1891. године поједини батаљони, односно I, II и IV, су измјештени ван територије БиХ, а у својим допунским окрузима су остали само III батаљони ових јединица. Тако су I, II и IV батаљон bh. IR 1 дислоцирани у Беч са командом у Engerthstr 226, касарна Erzherzog-Albrecht; I, II и IV батаљон bh. IR 2 у Грац Grenadiergasse 8, Нова доминиканска касарна; I, II и IV батаљон bh. IR 3 у Будимпешту, Nandor-ter 2, Фердинандова касарна, и I, II и IV батаљон bh. IR 4 у Трст, Via Koroneo 4. Овакав распоред батаљона ће остати до почетка Великог рата 1914. године.

По формирању бх пјешадијских регименти (пукова) регрутација у допунским окрузима је настављена и даље, тако да су у сваком допунском округу формиране 17. чете, које су на основу царске одлуке из 1902. године изузете из надлежности матичних јединица и допунских округа да би од њих

Аустроугарска јединица стационирана у Жепчу,
послије Берлинског конгреса

формирали Босанскохерцеговачки ловачки батаљон (Bosnich herzegowinischen Feldjagerbataillon, скраћено b.h. F.Jg.Baon).

Овај батањон је дислоциран у Беч, где ће га затећи и почетак Великог рата 1914. године.

У овом распореду и са бројним стањем од око 11.000 босанскохерцеговачких земаљских припадника (егзота) јединице бх пукова и бх ловачки батаљон је дочекао почетак рата 1914. године. У току рата Аустроугарска је са простора БиХ мобилисала око 290.000 младића и људи различитог узраста у осам бх пјешадијских регименти и исто толико ловачких батаљона. Процес мобилизације, попуне ратних јединица и формирања нових регименти и ловачких батаљона је детаљније образложен у поглављима која слиједе. Треба навести да је војна обавеза у Аустроугарској била три године у активној служби, и девет година у резервној, и да је започињала у години када је регрут пунио 20 година.

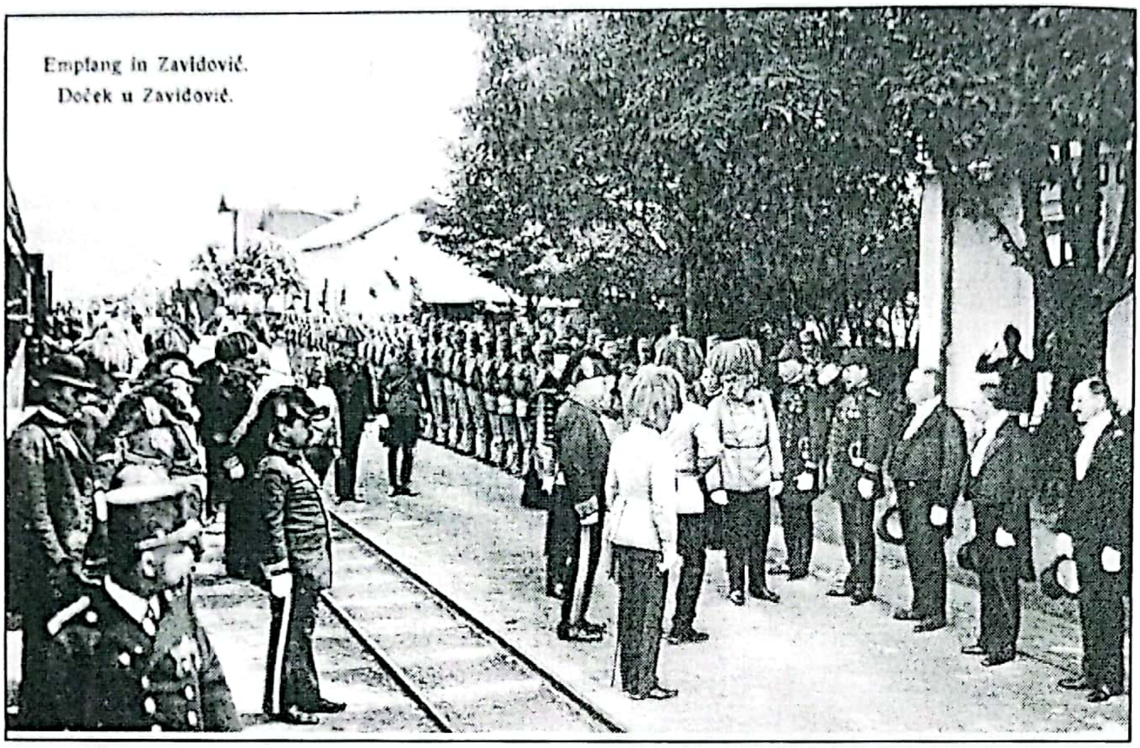

Посјета цара Фрање Јосипа (Franz Joseph)
Завидовићима, 1910. године

Јасно је да су се младићи Озрена, Возуће и Гостовића рођени 1891, 1892. и 1893. године на почетку Великог рата већ налазили у бх пјешадијским пуковима и бх ловачком батаљону на редовном служењу војног рока, који ће се наставити ратним дешавањима. Њих ће Велики рат затећи у 3. бх пјешадијском пуку у Будимпешти и Тузли, бх ловачком батаљону у Бечу и дјелимично у 1. бх пјешадијском пуку такође у Бечу и Сарајеву.

1. Ратна 1914. година

Ein Exemplar 4 h. Heller.
15. Jahrgang. Nr. 5204.

Illustrierte Kronen Zeitung

Monatlich Krone 1.20 mit Zustellung ins Haus.

Administration:

Stadtbureau:

Wien, Dienstag, den 30. Juni 1914.

Provinz-Abonnement

Das Standrecht in Sarajewo verhängt.

Große Demonstrationen gegen die Serben.

Das Attentat von Sarajewo. Die Ermordung des Thronfolgers und seiner Gemahlin.

1а. Од атентата до почетка рата

Револверски пуцњи Гаврила Принципа, припадника националне организације „Млада Босна“, којима је на Видовдан 1914. године, у Сарајеву, усмртио аустроугарског престолонасљедника Франца Фердинанда и његову супругу Софију, означили су почетак Првог свјетског рата, до тада највеће људске кланице. Аустрија је добила повод да Краљевини Србији објави дуго припремани рат, а грађанство Беча је масовно изишло на улице да прослави дан када ће „Србија коначно бити збрисана са лица земље“.

Дириговане антисрпске рушилачке демонстрације одржане су у Сарајеву, Загребу, Мостару, Тузли, Брчком, Травнику, Зеници, Добоју, Маглају, Тешњу, Жепчу, Завидовићима и многим другим градовима. Разјарена руља, задојена мржњом, демолирала је и систематски уништавала Српске православне цркве, зграде српских школа, угоститељске објекте, занатске, услужне, и трговинске радње чији су власници Срби, установе са српским предзнаком, читаонице, ћириличне књиге, приватне станове, па чак и православна гробља!

Био је то хистерични, јавни излив приземних страсти и бијеса против православља, таложен и подгријаван вијековима из Ватикана, а тих година из Беча и Загреба. Хајка на Србе се одвијала уз благослов војске и жандарма, наводних заштитника грађанских права, јавног реда и мира, као и подршку штампе која је то дивљаштво оправдавала, те о њему опширно и навијачки извјештавала.

За бестијално уништавање српске имовине широм БиХ током јула 1914. године нико није позван на одговорност!

Изјаве високих католичких црквених прелата вјерно су преносиле ставове Курије. Бискупске проповједи су потврдиле да Ватикан нема намјеру притиском на Беч да спријечи избијање рата већ је, напротив, подстицао њихову ратобор-

ност и осветољубивост. Многи су предвиђали да ће војнички добро припремљени Германи, напокон, након 12 вјекова неуспјешних ратова, истријебити Србе са Балкана, и Русе до Урала. Педантни историчари биљеже како су ратнички „народи римске цркве", Аустријанци, Млечани и Угари (Мађари) до тада предузели преко три стотине војних крсташких похода против непокорних, данас би европски политичари рекли „недемократских" српских краљевина, бановина, војводстава, ентитета, или жупа, и усмртили на десетине милиона њихових поданика.

А, Срби су, ето опстали, и убили им престолонасљедника.

Послије Сарајевског атентата живот једног народа постаје неподношљив. Припадници аустроугарске жандармерије, уз помоћ острашћених добровољаца из муслиманских и хрватских кругова, под мотом „уништити или протјерати" вршили су терор и одмазду над виђенијим Србима. Хапсили их, злостављали, понижавали, застрашивали, одређивали за таоце, ислеђивали, убијали без суда, изводили пред пријеке судове, конфисковали имовину на основу или без судских одлука, прогонили преко Дрине (експатријација) , интернирали у Арад и друге припремљене концентрационе логоре дијљем Европе...

Државној репресији нарочито су изложени Срби настањени у градовима, најближи органима власти, а имали су значајан утицај у народу, и доста богатства за пљачку. Интелектуалци, свештеници, учитељи, студенти, новинари, и ђаци гимназијалци извођени су пред суд, за изговорену или написану ријеч. Најчешће за неизговорену ријеч. Забрањен је рад Гимназије у Тузли, и свих школа са српским предзнаком, означених расадником српског национализма. Већина тих српких школа основана је још за вријеме турске окупације.

План је био да се затре интелигенција, која је живјела у урбаним срединама, а рурално подручје привремено пацификује, искористи за производњу житарица и меса, те као

Српски заробљеници у околини Тузле, 1914. године

ресурс за мобилизацију људства и вучне стоке за ратне потребе. Отуда нешто слабија репресија у сеоским срединама.

Ћирилица је,"као наслеђе пропале византијске културе", стављена ван употребе у јавном животу, Крсна слава и гусле забрањени, а српској штампи обустављено излажење. Просвјетни радници и остали намјештеници избачени су са посла. Прорадили су „пријеки судови" (Standgericht) , који су више личили на средњовјековну инквизицију него на судске органе. Војни и котарски затвори напуњени су Србима.

Недо Цвијановић из Сижја, стар 46 година, и Никифор Тадић из Тузле, суђени су због прекршаја „одобравања атентата".

Умјесто да "уведу грађанске слободе", као што су то приликом анексије БиХ из 1908. године обећали, Германи су у БиХ увезли "културну иновацију" - вјешање, модернији начин убијања у односу на турско дављење свиленим гајтаном! Градски улични дрвореди на Балкану пуњени су обје-шеним Србима. На подручју Дабробосанске епархије Српске православне цркве (СПЦ) ухапшено је и ликвидирано, углавном вјешањем 67 "нелојалних" православних свеште-

Вјешање Срба у Тузли, љето 1914 године

ника, предводника "варварског племена", како је тада бечка и дио домаће штампе називао српски народ. Србима које су комшије проказале због „подршке или познанства са комитама" (добровољцима), или онима који су имали било какав додир са организацијом „Народна одбрана", пресуђивано је метком или вјешлом на лицу мјеста.

Широм Монархије вођени су "велеиздајнички" судски процеси против носилаца "великосрпске пропаганде" и југословенске идеје, као и оних који су оправдавали Принципов чин убиства тиранина.

У Тузли су осуђени на смрт Миливоје Маџаревић, Јаков Демоњић и Цвјетко Вујадиновић, јер су „подупирали непријатеља". Свештеник Петар Лазаревић објешен је са групом од 29 Срба, због „антидржавног дјеловања" у дворишту војног затвора у Тузли. У хапшењу, прогону и ликвидацији Срба тузланске регије нарочито се истицао бивши учитељ, резервни наредник Ђуро Тополник. У Травнику је на суд изведено руководство Српске читаонице из Жепча због „увреде цара".

На вишемјесечни затвор су осуђени предсједник, мјесни прота Манојло Варагић (1883-1927) , подпредсједник трговац Јово Марковић, секретар Алекса Јовановић (1893-1968), благајник Данило Страхињић, и библиотекар Милутин Јовановић. /3.

Поред Жепча, рад Српских народних читаоница, и пододбора српског културно-просвјетног друштва Просвјета, забрањен је у Завидовићима, Грачаници (Читаоница основана 1906.) Добоју, Маглају, Петрову, Возући, Хргама (Васовинама), Раковцу, и Бољанићу. Престала су са радом и друштва Побратимства у Придјелу, Раковцу, Какмужу..., као и спортска друштва Српски соко.

Од економски имућних Срба, а таквих је било у свим рубним градовима, имало се шта одузети. У Маглају је опљачкано и запечаћено пет пекара (екмеџија) и шест гостионица (механа), чији су сви власници били Срби православне вјероисповијести.

Ваљда ће неко, истине ради, истражити и јавно обелоданити како су, коме, и по којем закону, у то зло вријеме „судиле" судије Котарског суда у Маглају: Мустајбег Капетановић, Рикард Шустер (Schuster), и Винко Барбалић. Да ли су Махмуд-бег Ширбеговић и Мустај-бег Узеирбеговић, утицајни земљопосједници, дугогодишњи градоначелници Маглаја и саборски заступници, могли својим ауторитетом заштитити српски народ? Је су ли Узеирбеговићи заборавили да воде поријекло од српског рода Кандић из озренске Бруснице?

У Завидовићима је похарано и затворено свих пет трговачких радњи (дућана) и осам угоститељских обеката (неки са преноћиштем) чији су власници били Срби православци. Сав инвентар је побацан у ријеку Босну. Предводници насиља били су жандармеријски наредник Хрибарник, учитељ Јосип Матагић, и Адам Тил, који је касније укључен у шуцкоре.

У долини Криваје опљачкане су, опустошене, и затворене трговине (дућани) Панте Благојевића, Раде Мркаљевића у

Преслушавање заробљених Срба у БиХ, 1914. године.
(Историјски архив Сарајево)

Возући, Благоја Петровића у Васовинама, Василија Стакића у Хргама, Ратка Бабуновића у Возући, Живка Јесилића и Живана Стефановића у Рибници...

Одмах почетком јула у свим околним градовима и већим сеоским насељима похапшени су српски свештеници, трговци, и виђенији домаћини. Њих су користили као таоце на обезбјеђењу пруга уз Босну, Спречу и Кривају. Гладни и жедни, чували су жељезничке мостове, војне објекте, али и пролаз војног транспорта, тако што су укрцавани у воз, или тендер вагон, да као живи штит спријече напад „одметнутих комита". Они су својим животима морали гарантовати сваку евентуалну штету на жељезници!

Као таоци служили су, прије свих, свештеници Српске православне цркве: Славко Трнинић из Добоја, Михајло Васић из Добоја, Ђорђе Петровић из Хрга са службом у Осјеча-

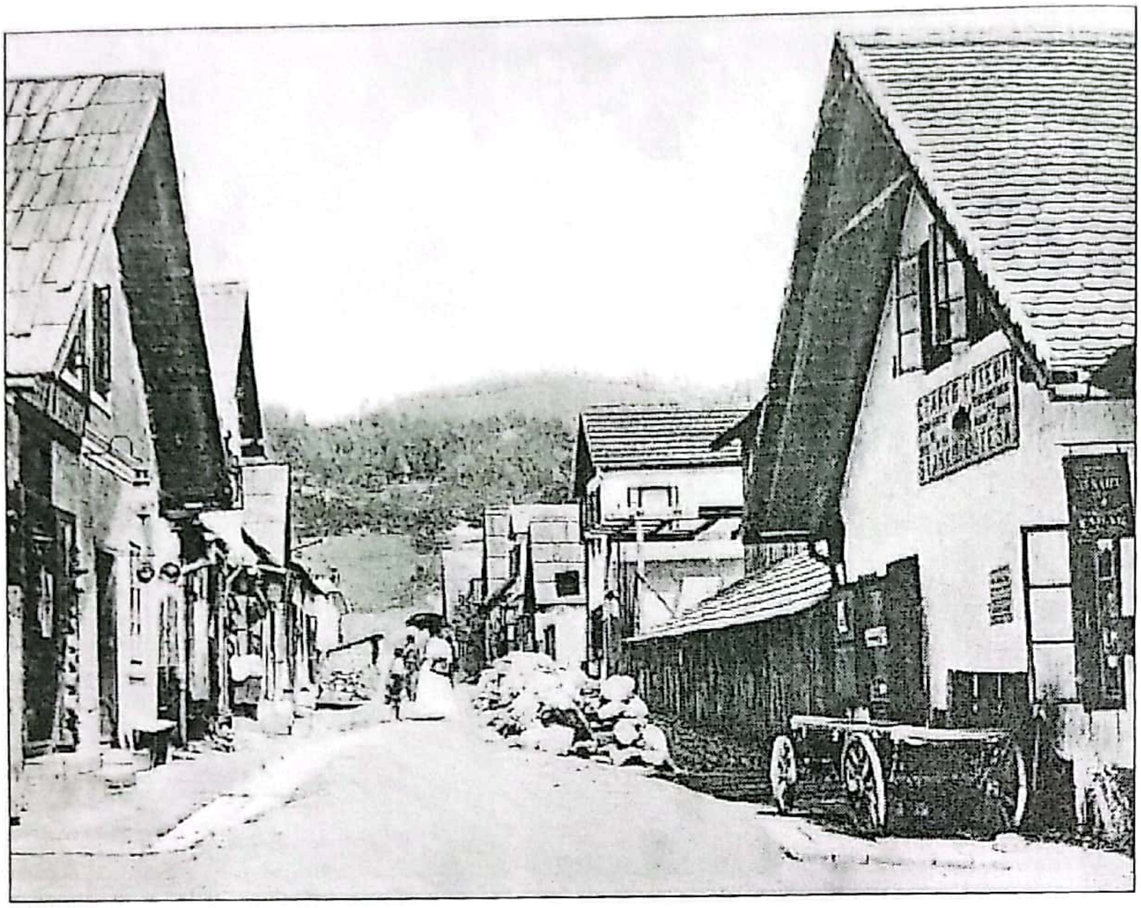

Трговина Станка Гутеше (десно) у Завидовићима

нима, Павле В. Катанић из Ступара са службом у Пурачићу, Душан Николић из Маглаја, и Димитрије Текић из Возућице. Бањалучки прота Душан Кецмановић након повратка из логора Арад приведен је у Добој за таоца.

Као таоци од угледних Срба служили су: трговац и повјереник "Народне обране" Јосиф Симић (1885-1969) из Маглаја, Милоје Топаловић из Петрова, др. Ђорђе Лазаревић из Тузле, котарски службеник у Маглају Ђорђе Марковић-Протић из Васовина, трговац Василије Стакић из Хрга, трговац Михаило Хаџистевић из Грачанице, Јово Николић, Нико Петровић, Станко Иванишевић, Радо Ристић, Михајло Милишић, сви из долине Спрече, и многи други.

У Завидовићима су за таоце хапшени домаћини најугледнијих трговачких породица, Симеун Арсеновић и Милан Јовановић, те гостионичар Славко Гутеша (1857-1928), чији се гроб налази у врху градског Православног гробља.

Свештеник Ђорђе (Милана) Петровић (1877) из Хрга, убијен је као таоц-спроводник воза 25. јула 1914. године на жељезничкој станици у Доњој Бишњи код Дервенте. Убио га је метком у потиљак наоружани стражар-чувар, наводно због братовог бјекства из аустроугарске војске у Србију. То није искључено, јер је Ђорђе имао мобилисаног брата, али чини се да је туђинској власти овај велики народни културно-просвјетни радник засметао много раније.

Као свршени ђак рељевске Богословије 1901. године рукоположен је за пароха у Врањаку на Требави, гдје је обезбиједио опстанак српске школе. Након премјештања на службу у Кожухе, обновио је цркву, основао Српску школу, читаоницу, и Земљорадничку задругу.

То исто је учинио службујући у Осјечанима. Ту је, упркос противљења заступника окупаторске власти, саградио велику зидану школу са читаоницом и књижаром, основао српску зељорадничку задругу, пјевачко друштво, и тамбурашки збор. Био је члан Епархијског савјета у Тузли, и родољубиве ораганизације „Народна одбрана“.

Својим радом, понашањем, вољом, вјером у Бога, Ђорђе је завриједио поштовање савременика, али је постао и „трн у оку“ страном завојевачу. Сахрањен је у Православном гробљу у Дервенти.

Свештеник-таоц Димитрије Дика Текић (1891), родом из Бијељине, оптужен је да у Возући шири великосрпску пропаганду након што је у његовом дому нађена слика писца Петра Кочића. Вратио се из затвора у манастирску цркву Возућицу физички и психички сломљен, због чега је преминуо млад, у својој 27. години, на Ђурђиц 1918. године. Сахрањен је у манастирском гробљу, али му гроб није обиљежен.

Чување пруге је био само изговор да се хапсе и малтретирају угледни Срби, јер је Жељезницу у БиХ преузела војска, и на све станице поставила своје одане људе, „надгледнике“. Примјера ради на дионици пруге од Добоја до Завидовића,

постављени су: Михајло Пожар у Шеварлијама, Јосип Каталинић у Трбуку, Перо Солдо у Рјечици, Адам Сигал и Иван Шрамек у Маглају, Доминик Артхофер у Брадићима, и Јуре Беванда у Глобарици.

Михаило Хаџистевић, богати српски трговац и велики народни трибун из Грачанице, у својим „Биљешкама" описао је размишљања и стање духа тадашњих Срба, служећи као талац на жељезничкој станици Добој, јула 1914. године.

Vanredno izdanje — Ванредно издање

Sarajevski List Сарајевски Лист

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu. | Земаљска влада за Босну и Херцеговину.

Objava. | Објава.

prijeki sud | пријеки суд

Sarajevo, 29. juna 1914.

Potiorek, FZM. | Потиорек, ФЦМ.

Сарајевски лист о кажњивим дјелима
која подлијежу под Пријеки суд

„...На жељезничким вагонима у којима су аустроугарски војници пролазили насликане су биле глава Краља Петра са магарећим ушима, а било је натписа: Ниш. Вагони су били окићени заставама, а војници су били раздражени и ратоборни. Возови са војницима пролазили су сваких пола сата, те видивши ово помислимо: Хоће ли моћи Србија овој сили одолити? Шта ће бити са Србије? Истина, уздали смо се у јунаштво и храброст Српске војске, али опет страховасмо у души видећи силу Аустријску, која је пролазила само пругом преко Сарајева, а камо ли са других страна...

Пошто се знало да се Русија споро мобилише бојали смо се да ће Аустро-Угарска бацити на Србију надмоћнију силу, да ову прво сруши, па онда крене против Русије... Молили смо се у души Богу да спасе Србију, да јој даде снаге и истрајности да ову Аустријску силу сломи и одбије. Таковим и сличним мислима били смо тада обузети, премда смо и ми били у очајању за свој живот...“ /4.

На мети аустроугарске тајне полиције била је мрежа конспиративне српске патриотске организације „Народна одбрана“, створене као одговор на Анексиону кризу 1908. године, са политичким циљем - уједињење свих Срба на Балкану. Одбрана је у БиХ илегално радила на организацији и слању младих добровољаца-комита Србији у помоћ. Повјереници ове организације у долини ријеке Спрече били су: свештеник Павле В. Катанић (1878-1941) из Ступара, Ђорђо Михајловић Цинцо, Јово Симић, Јово Хаџиствевић, Ристо Јовановић, Јово Банђур, Раде Ђурановић, Јово Перенчевић, Пајко Марковић... У долини ријеке Криваје такав тајни задатак обављао је Михајило Станић- Микун, у Маглају трговац Јосиф Симић, у Добоју општински биљежник Ђорђе С. Дакић, у Тузли гимназијалац Младен Стојановић из Приједора, на Требави Стеван Ботић, а у Жепчу угоститељ Никола Тодоровић и Просвјетин активиста Милутин Јовановић.

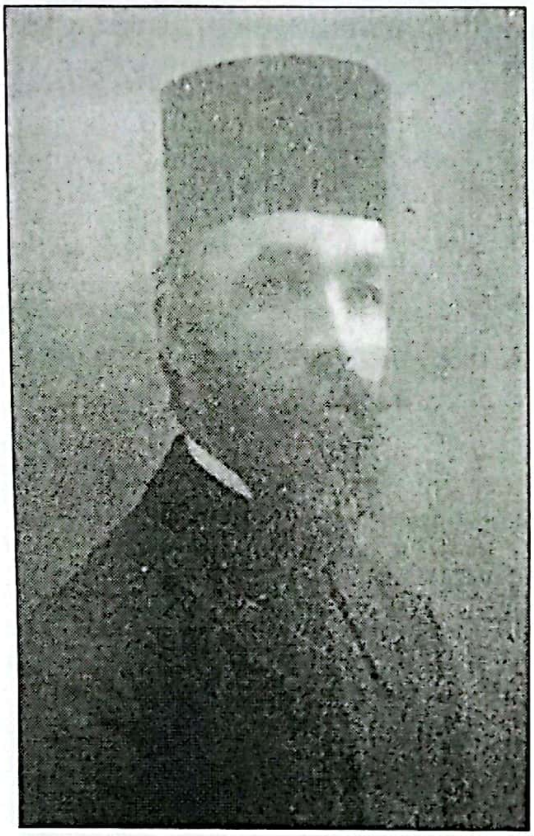

Свештеник Ђорђе Петровић
из Хрга (1877-1914)

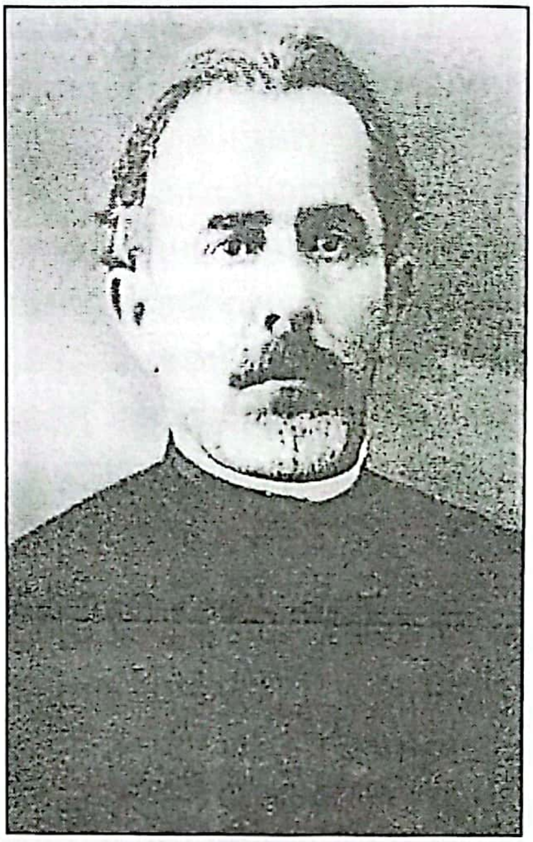

Свештеник Јован Зечевић
Возућки (1895-1941)

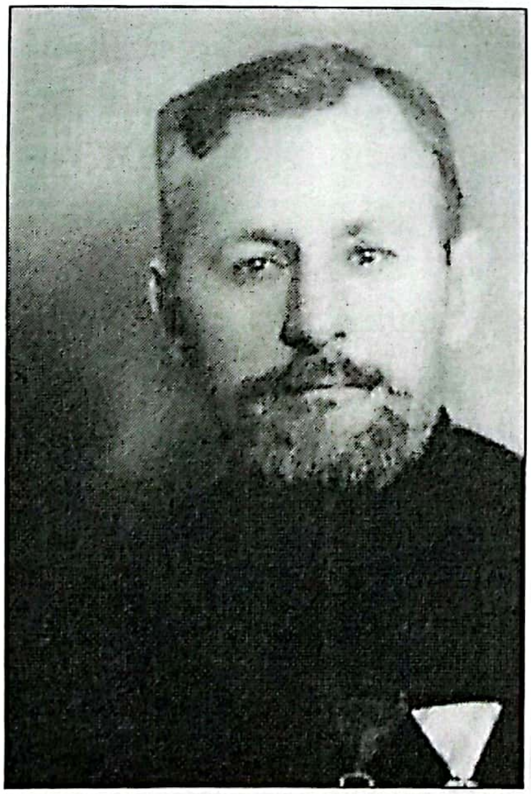

Свештеник Саво Божић
(1888-1945)

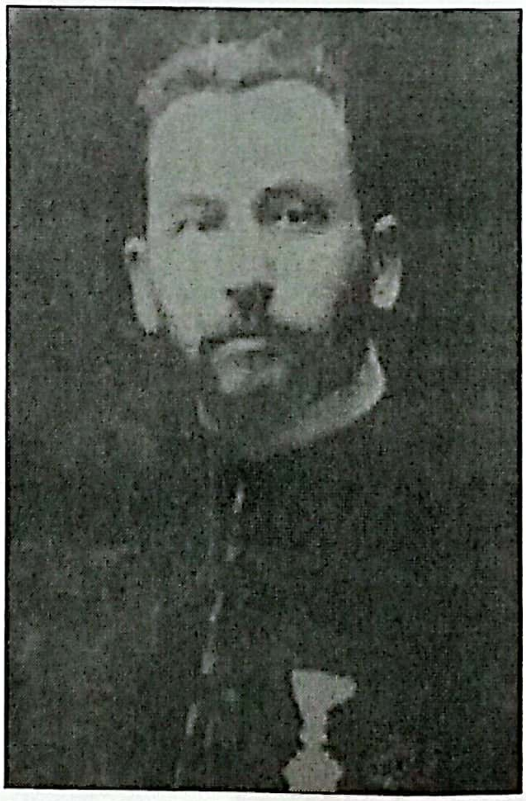

Свештеник Павле Катанић
(1878-1941)

И поред строгих полицијских мјера и терора, они су успјели преко Дрине пребацити више стотина добровољаца, све до провале када су похапшени и оптужени за „велеиздају“ за што им је суђено у Бањалуци.

Јован Зечевић Возућки (1895-1941), ученик тузланске Гимназије и будући свештеник на Возућици, као члан „Народне одбране“ и „Младобосанац“ осуђен је у Бихаћу због „саучесништва у издаји“ на четворогодишњу робију, коју је током рата издржавао у неколико градова. Мучки га погубише усташе у љето 1941. год. Српска православна црква га је прогласила свештеномучеником.

Поред Зечевића, на бихаћком процесу осуђено је 37 ученика, пријатеља и блиских сарадника сарајевских атентатора, међу којима Стеван Ботић (потоњи војвода требавски), мајор Јездимир Дангић, Младен Стојановић (потоњи др Младен са Козаре), Тодор Илић...

Свештеника Саву Божића (1888-1945) из Осјечана са Требаве, администратора парохије раковачке, туђинска власт је ухапсила и међу првима послала у концентрациони логор у Арад, кога је преживио. Послије рата службовао је у Толиси. Убили су га партизани 1945. године као команданта Требавског четничког корпуса.

У Арад су „као непријатељски елементи“ интернирани свештеник Никодим Плавшић из Завидовића, из парохије Чардак (Гостовић), и Душан Константиновић, парох тузлански. Плавшић се након рата вратио у своју парохију.

Страхујући да током рата са Србијом не избије устанак Срба у БиХ, Министарство рата у Бечу је, поред војске и жандармерије, оформило посебну јединицу, у народу познату као шуцкори.

Одлука о оснивању Заштитног корпуса (Schutzkorps) бројности 11.000 оружника-легионара, донијета је почеком августа, са упозорењем да се Срби и русофили не укључују у његов састав. У упутству о подјели оружја наглашено је

да треба наоружати само муслиманско и католичко становништво.

Шуцкори су распоређени по жандармеријским станицама, са задатком да "пазе на јавни ред", надзиру одлазак српских младића у „швапску војску", и спроводе казнене мјере, уључујући и ликвидације, којима је требало одвратити Србе у БиХ од устанка. „Тражећи скривено оружје" детаљно су преметали српске куће и односили што им се свиди. Ономе за ким је постојала „дојава" да је „помагао непријатељу" одузимали су имовину на основу судске одлуке, и интернирали породицу у сабирни логор.

Ове „специјалне муслиманске полицијске снаге"- шуцкори, попуњене ликовима сумњиве, углавом криминалне прошлости, према изјавама свједока, злопатили су и убијали Србе са посебном страшћу! Угледног домаћина Божу Становића из Васовина заклали су на кућном прагу за примјер онима који не прихватају настало стање.

Били су окрутни, свирепи, грамзиви!

Јосиф Симић (1885-1969) из Маглаја, као Соколар, 1930. године. Преузето из књиге „На размеђима вјекова"

Никада није пописано колико је новца и другог богатства опљачкано српским индустријалцима, занатлијама, грађевинским предузимачима, трговцима на велико, као што су: Алекса Арсеновић, Спасоје Гојковић, Јосиф Симић, Милан и Симо Илић, Блажан Мијић, сви из Маглаја. Из Грачанице: Симо Милисављевић, браћа Михајло, Стево и Јово Хаџистевић, Илија Колак, породица Иванишевић.
Из Добоја: Илија Димић, Коста Спасојевић, Петар Грујић, Јово Свјетличић, Васо Ивановић, Јо-

ван Брујић, Игњат Трифковић, породице Николић и Антонијевић. Из Тузле, Рајко Милановић и Јово Павловић, из Завидовића Симеун Арсеновић, браћа Гутеша...

Све су то углавном људи из маглајског залеђа, као нпр. Јосиф Симић који је родом из Борове Главе, али су за сједиште фирме и плаћање пореза морали уписивати оближњи град. Јосифова кћерка Нада била је по занимању љекар.

Да ли овај дјелимични списак тадашњих српских капиталиста обара наметнуту теорију како су се прије 1. свјетског рата људи на Озрену, Возући и Гостовићу бавили искључиво сточарством и екстензивном земљорадњом?

Породица трговца Симеуна Арсеновића из Завидовића, сликано послије 1. свјетског рата

Српска школа и Српска народна читаоница у Добоју,
сликано крајем 19. вијека.

16. Трећи босанскохерцеговачки пјешадијски пук

Ето, у таквом хаотичном амбијенту проглашена је општа мобилизација у БиХ, 25. јула 1914. године. Почетак рата је у активној војној служби затекао укупно 10.300 особа, разврстаних у четири босанскохерцеговачке (бх) пешадијске регименте-пука и један босанскохерцеговачки (бх) ловачки батаљон, што је било недовољно. Мобилизацијска попуна 3. бх пјешадијског пука на ниво ратне формације, започета је 28. јула, а завршена 4. августа 1914. године у касарни Тузла. Често се у литератури овај пук назива и Тузлански пук. Обзиром на ровито стање у вишенационалној земљи, мобилизација је била успјешна, на што су утицале и ригорозне казне у случају одбијања мобилизацијког позива, на основу Војног закона усвојеног 1912. године.

За мобилизацију у котарском уреду Маглај задужен је чиновник Антон Спачек, а на функцију котарског предстојника (управник) доведен је барон Кетенбуг Клеменс (Kettenburg Klemens). Успостављен је „политички уред“ на челу са бароном Рудолфом Фелићем (Feilitzsch) и Ричадром Душеком, који су имали пресудан утицај на опште понашање власти.

Љекари Карло Штадлер (Steidler) и Душан Телечки одлучивали су о судбинама регрута са простора Озрена, Возуће и Гостовића, а Јоаким Перендија о здрављу и ангажовању сточног фонда.

Котарски управници у Грачаници били су Јаша Седмак до 1916. године, и Абдулселам-бег Храсница до краја рата.

На зборно мјесто у касарну Тузла дошло је 14.000 будућих војника првог сазива са тузланског подручја, укључујући и маглајски срез, рођених углавном 1888.-1893. године. Једну трећину позваних редова, како се у то вријеме популарно називао регрут, односно млади војник, чинили су Срби. Влада

је упозорила окружне области да у војску прије свега треба мобилисати незадовољне елементе српске националности, а поштедити католике и муслимане. Изричито се наводи да мобилизација Срба у војску није због војних потреба, већ како би се из земље очистио сумњиви елеменат.

Страх од вјешала, натјерао је Србе да задуже пушку у нади да на фронту имају неке шансе да преживе.

Због тога су Срби на почетку рата у великом броју регрутовани у цивилне и војне радне јединице, а не у ратне јединице аустроугарске војске. Војне радне јединице су на почетку рата додјељиване бх пјешадијским пуковима према војним окрузима на којима су мобилисани, да би на крају рата додјељивани и другим јединицама аустроугарске војске на свим фронтовима, источном, италијанском, балканском, па чак и у Сирији. Број мобилисаних војних радних јединица је до краја рата премашивао сто, 124 бх 2. Војне радне јединице су коришћене за извођење различитих радова на фронту и у позадини, а често су служили за формирање резервних батаљона и пукова и попуну ратних јединица због губитака на фронту.

То је и један од разлога зашто неке људе није могуће наћи у евиденцији ратних јединица. Због великих губитака ратних јединица, исте су попуњене људством из резервних батаљона и војних радних батаљона, убачени у ратне јединице, а да нису прописно евидентирани.

У Тузли је извршена попуна 3. бх пјешадијског пука до ратне формације. Формирана су четири батаљона, са по четири чете (Kompagnie) и једног митраљеског одјељења (MGA), од мушкараца старости између 18 и 42 године, које је обухватала војна обавеза. У I батаљон су ушле четири чете нумерисане редним бројевима 1 - 4, са по 240 људи, што значи да је батаљон бројао око 1.000 припадника. Свака пјешадијска чета је поред пјешадије имала два возила и шест коња, „гагисте" (трубачи), два кухара, два обућара, два пекара и једног кројача.

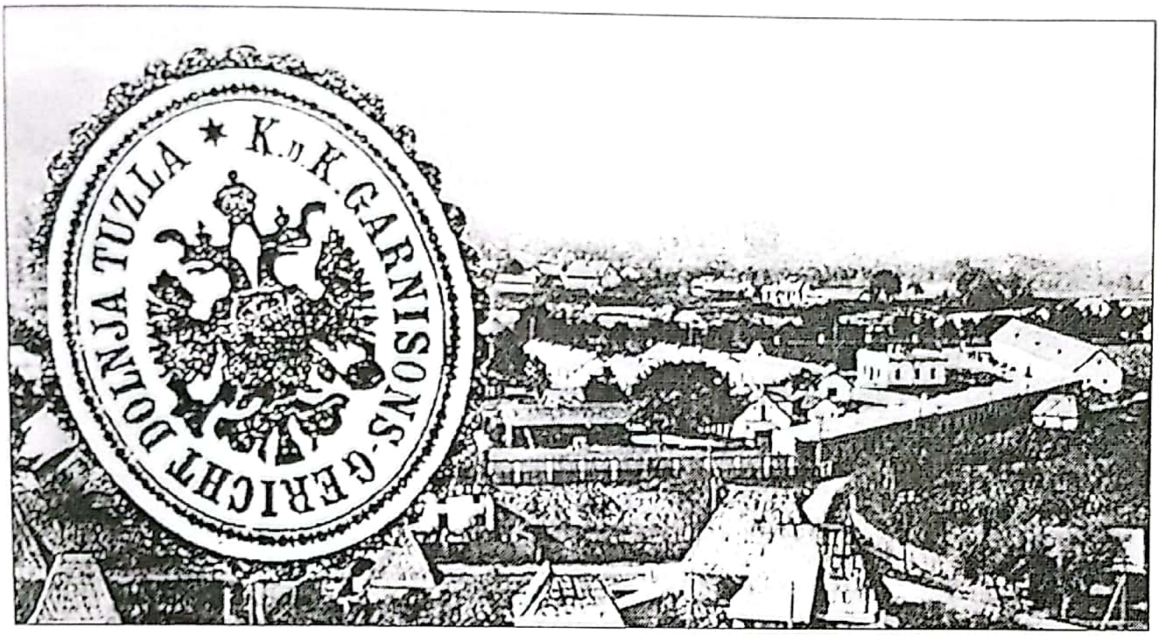

Касарна и пратећи војни објекти у Тузли

Маглај, крајем 19. вијека

Мобилисани војник-редов из БиХ са личним наоружањем

Други батаљон су сачињавале чете нумерисане редним бројевима 5-8. И његово бројно стање је били слично I батаљону. Трећи батаљон су чиниле такође четири чете, нумерисане редним бројевима 9-12, са приближно истим бројем припадника. Четврти батаљон је, такође, попуњен са четири чете, нумерисане редним бројевима 13-16.

Трећи босанскохерцеговачки пјешадијски пук имао је укупно око 4.000 војника, који су носили плаве униформе и смеђе фесове на главама, како би се удовољило муслиманском војном контигенту.

Њима је командовало 18 официра и 172 подофицира, углавном германског поријекла. Команда је била на њемачком језику, а на смотрама је истицана хрватска застава.

У зраку је висило неповјерење привилегованих Аустријанаца према осталим нацијама. Неријешених проблема међу официрима, између официра и подређених било је напретек. Међусобно се нису познавали, нити цијенили, уважавали су се онолико колико је захтијевала војничка дисциплина, нису вјеровали једни другима, и нису се били спремни жртвовати једни за друге. Са таквом хетерогеном армијом кренули су да прекрајају карту Европе.

Пјешадинци су били наоружани пушкама Gewehr Mannlicher M-1890, калибра 8 милиметара, домета два километра. Шаржер је садржавао пет метака.

Од осталих позиваца формирани су резервни батаљони (Erasatz kader bataillon) у оквиру којих су вјежбали и припремали се позвани војници. Резервни батаљон је сваког мјесеца слао Пуку на ратиште попуну у виду маршевских батаљона (Marschbataillone). Пошто је рат потрајао четири године, поред првобитно формирана четири пјешадијска батаљона, који су изгинули већ до краја прве ратне године, на ратиште је током трајања свјетског сукоба, из Тузле или Будимпеште, послато 30 маршевских батаљона са по хиљаду свјежих, или од рањавања опорављених бораца./5.

С тим у вези у Тузли је са извршеном мобилизацијом 3. бх пјешадијског пука започета мобилизација за формирање и попуну ловачког батаљона, са 1.100 бораца. У састав ове, и других јединица са префиксом „ловачки", улазило је људство из резервних батаљона и пукова, или тврђавских батаљона, односно људство нешто старијих годишта.

Нису се Срби радо одазивали мобилизацијском позиву, односно „наруковали", како је то названо народним језиком у долини ријеке Криваје. И припадници других народа су ескивирали мобилизацију, што потврђује податак, да је током рата од свих позваних у БиХ, након визите и љекарског прегледа, 60 посто одбијено. Убједљива већина у БиХ је била против рата, налазећи разне разлоге, прије свега здравствене природе, да не иде на фронт и гине за туђе интересе.

Саморањавање кроз хљеб није остављало трагове барута. Да би избјегао одлазак на ратиште Митар (Петра) Јанковић из Бољанића је извршио саморањавање, од чега је због инфекције ране и немогућности лијечења, подлегао. У то вријеме је добио и сина насљедника, који је умро на порођају скупа са мајком породиљом Петром током сахране Митра.

Јасенко Поповић из Горњег Раковца је успјешно симулирао глувоћу, и након неколико ригорозних провјера од љекарске комисије добио потврду да је потпуно глув. Тако је избјегао ратна искушења и поход на Србију.

Неки су јели сирови кромпир да би подигли температуру, а други мазали ноге неком травом, од које су екстремитети бујали, а они постали привремено неспособни за војску, док не прође мобилизација.

Један од начина избјегавања попуњавања аустроугарских ратних пукова био је приступање у редове комита,и бијег у Србију. То су углавном чинили младићи, јер би ожењени тим чином угрозили своју породицу,али су и они због опреза често пријављивали лажне податке о себи. У Србију је пребјегао

и Михаило (Петра) Јанковић из Бољанића, учесник покрета „Млада Босна". Непознато је гдје је, када и како страдао.

Три батаљона 3. бх пјешадијског пука (I, II, и IV.) су из Тузле почетком августа 1914. године у 18 транспортних композиција ускотрачном жељезницом пребачени преко Добоја и Славонског Брода у Будимпешту. Безбједност ових транспорта гарантовали су угледни тузлански Срби-таоци, све до Брода, гдје су мобилисани младићи пресјели у удобније вагоне жељезнице нормалног колосјека и отпутовали за Европу. Не као туристи да виде њена културна добра, већ да гину за сулуде идеје њених моћника.

Официри и људство III батаљона 3. бх пјешадијског пука остали су у Тузли, одакле су врло брзо упућени према Бијељини, односно граници са Краљевином Србијом. У оквиру ратних операција против Краљевине Србије, којој је Аусторугарска објавила рат 28. јула, претпочињени су 11. брдској бригади, 48. пјешадијске дивизије, 15. корпуса, 6. аустроугарске армије, којом је лично командовао фелдмаршал Оскар Поћорек, уједно и командант аустроугарске Балканске војске у походу на Краљевину Србију. У почетку је III батаљон имао задатак да са неколико јединица врши заштиту граничног фронта на доњој Дрини, штитећи концентрацију 5. аустроугарске армије. Потом је упућен у Козлук, ради прелаза ријеке Дрине код Ковиљаче, ноћу 11. /12. августа 1914. године.

Иначе, у војним операцијама против Краљевине Србије на Балканском фронту, 1914. године, поред већ поменутог III батаљона Трећег бх пјешадијског пука, од јединица попуњених људством из БиХ учествовали су и трећи батаљони преостала три бх пјешадијска пука. Сви су били у саставу 6. аустроугарске армије, 15. корпусу и 48. дивизији и то према следећем: у саставу 10. брдске бригаде, III батаљон 1. бх пјешадијског пука, у саставу 12. брдске бригаде, III батаљон 2. бх пјешадијског пука, и у саставу 13. брдске бригаде, III батаљон 4. бх пјешадијског пука.

Понтонски мост на Дрини код Батара, август 1914. године

Био је ту још и 2. ловачки батаљон који се борио у саставу 53. пјешадијске дивизије. Укупно 3.382 војника са територије БиХ. Они су, не заостајући за осталим аусторугарским јединицама, дали значајан допринос у три офанзиве против бранилаца Краљевине Србије, али ни то није било довољно за сламање њене Војске и духа. Са ратишта у сјеверозападној Србији у Босну се вратило њих 1.475.

Међутим, према касније откривеним ратним документима, наведени босанскохерцеговачки батаљони су имали још једну, битнију, перфиднију и дугорочнију улогу. Требало је међу јужнословенским народима исте крви, језика, културе и поријекла створити трајну нетрпељивост и мржњу. Најбољи начин за то је приморати их да ратују једни против других.

Плаво униформисана 5. аустроугарска армија је у зору 12. августа почела форсирање Дрине, увјерена у лакоћу задатка, да ће прегазити противника за неколико дана. Од Амајлија насупао је 8. корпус (9. пјешадијска дивизија), код Батара 13.

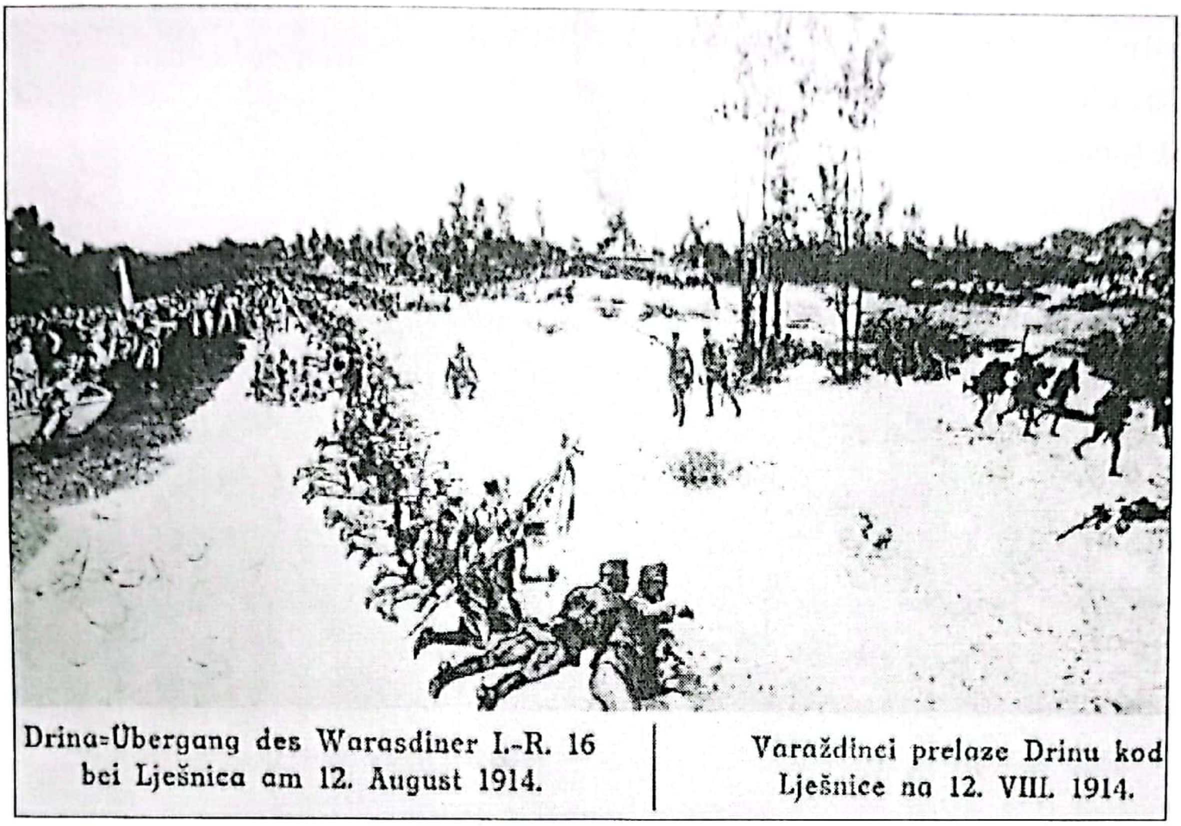

Drina=Übergang des Warasdiner I.-R. 16 bei Lješnica am 12. August 1914. | Varaždinci prelaze Drinu kod Lješnice na 12. VIII. 1914.

Прелазак ријеке Дрине код Лијешнице

корпус (36. пјешадијска дивизија), а од Зворника злогласна 42. домобранска дивизија попуњена углавном Хрватима, којом је командовао генерал Стјепан Саркотић.

Због високог водостаја ријеке, 11. брдска бригада са III батаљоном 3. бх пјешадијског пука прешла је Дрину тек 13. августа преко постављеног понтонског моста код села Батар. У походу долином Јадра прегазила је село Руњане, нападала висове источно од Лознице (Тршићко брдо, кота 236) одакле је, уз помоћ артиљерије са лијеве обале Дрине, одбацила браниоце ка Грнчарском гробљу. Наредних дана скретањем према истоку, користећи постојећу комуникацију, достигла је линију: село Брезјак, кота 430-Гробље, Језеро и Миоковац, пробила српску одбрану Цикоте-Симино брдо, са циљем да стигне до Осечине. Надирање су зауставиле јединице 3. српске армије 18. августа на линији Завлака-Мојковић-Бела Црква.

Није у писменим документима потврђена прича Стојана Нешковића из Коноплишта да су двојица увојничених

Срба са Озрена страдала у Дрини приликом њеног прелаза, скочивши са понтонског моста како би сачували образ и избјегли братоубилачки рат. Ради се о браћи Јован (Јове) Нешковић и Никола (Јове) Нешковић из Коноплњишта.

Три батаљона 3. бх пјешадијског пука (I, II и IV) започели су четири године дуг ратни пут 18. августа 1914. године у Србији, на ријеци Сави, у рејону Шапца, у саставу 19. пјешадијске дивизије пештанског 4. корпуса, 2. аустроугарске армије. Као и остале аустроугарске јединице из Будимпеште, жељезницом су транспортовани до Кленка, а одатле преко понтонског моста у Шабац. Прије почетка борби, учествовали су у „пацификовању" Срба на лијевој обали Саве, тако што су одрасли спроведени у мјесну цркву и ликвидирани, док је дио похапшен и интерниран у неки од десетак логора по Европи. Након тога могло је почети форсирање ријеке Саве.

Под заштитом ноћи, 44. пјешадијски пук из састава 29. пјешадијске дивизије, 9. корпуса, почео је ујутро 12. августа 1914. године пребацивање људства понтонима, чамцима и мониторима Дунавске флотиле преко Саве, 1 км узводно од Шапца. Појачан једним батаљоном и пољском батеријом, пук је увече заузео Шабац и ту се задржао, не ширећи мостобран. Шабачки одред бранилаца се повукао до села Слатине.

Дијелови 29. пјешадијске дивизије су готово без отпора заузели Подринску (Мачванску) Митровицу и села Ноћај, Шеварице и Дреновац. Понтонски мост код Шапца постављен је тек 15. августа поподне. Када су припадници 3. бх пјешадијског пука преко тог моста ушли у град Шабац он је већ био аветињски пуст, у згаришту и рушевинама, па је у штампи добио назив „Српски Верден". Све јавне установе и 2.500 приватних кућа је опљачкано, а већина зграда оштећена топовским хицима. Већина цивилног становништва је успјела избјећи према југу. Силовања Српкиња су била масовна. Похапшено је 157 Срба цивила и затворено неколико дана у храм, без хране и воде за пиће, а потом ликвидирано.

Војници из БиХ на Дрини, августа 1914. године

Кости ових страдалника налазе се испод споменика подигнутог 19. августа 1933. године.

У петодневним борбама јужно од Шапца 3. бх пјешадијски пук је учествовао са два батаљона, I и IV, односно осам чета, са око 2.000 војника, док је II батаљон остао у резерви на сремској обали Саве.

Главни терет напада јужно од Причиновића, у рејону села Горња Врањска и Церовац поднијеле су 2. и 3. пјешадијска чета. Капетан Седлак је командовао 2. четом. Српска одбрана, ојачана артиљеријом била је жилава и ефикасна, па је напредовање аустроугарске пјешадије заустављено, а 3. бх пјешадијски пук је због великих губитака живе силе скоро преполовљен.

Велике, блиске борбе су вођене 18. и 19. августа 1914. године. Из строја је избачено (погинуло и рањено), преко 40 официра и преко 1.200 војника 3. бх пјешадијског пука. Међу погинулим у рејону Шапца било је и мобилисаних вој-

Шабац, августа 1914. године

ника са простора Озрена и Возуће. То су: Симо Милановић (1882) из Г. Пакленице (2. чета, погинуо 19. августа), Петар Ђуричић (1891) из Осојнице (3. чета), Гаврило Протић (1889) из Појезине (3. чета), Илија Пилиповић из Тузле, Ђорђо Пијетловић из Добоја, и Јакоб Зубак из Добоја. Погинули аустроугарски официр Ладислав Сомер прије почетка рата службовао је у Маглају.

Из других крајева код Шапца су погинули припадници 3 бх пука: Мухо Конџић из Градачца, Лазо Танасковић из Зворника, Стојан Рикић и Бијељине, Ђорђо Васић (1888) из Бруснице код Брчког, Мато Турић из Дервенте, Омер Шетић из Гривице... Сви погинули су сахрањени у Шапцу, док су теже и лакше рањени жељезницом транспортовани у Будимпешту.

У борбама јужно од Шапца рањени су: водник Симо Симић (1890) из Поткамена (13. чета), водник Стеван Тодоровић (1883) из Добоја (16. чета), Софрен Пејић (1885)

из Васиљеваца (7. чета), Недјељко и Станко Милановић из Крсног Поља, и Јосиф Јосо Ђурковић из Осојнице.

Заробљени су, или пребјегли у српску војску : Милан Михајловић (1889) из Бруснице (15. чета) и Алекса Пијуновић (1877) из Бакотића (6. чета). Црвени крст их је регистровао у Нишу.

Да се Србима из БиХ у аустроугарској војсци није вјеровало показује примјер пред војни поход на Краљевину Србију, када је групи Срба из 3. бх пјешадијског пука удовољено да не учествује у нападу. Међутим, они су касније сврстани у IV батаљон, и до краја године сви страдали на Руском фронту. Срби су у аустроугарске јединице распоређивани тако да не буду у групама, из превентивних разлога како би имали што мање могућности за пребјег на другу страну. Од војника Муслимана и Хрвата команде су постављале потказиваче (Aufklärung durch Vertrauenleute), са овлаштењем да убију војника Србина ако посумњају да ће покушати предају, или пребјећи непријатељу. То указује да аустроугарска и њемачка команда нису имале повјерење у Србе мобилисане за рат против Србије и Русије, па су их зато држали под присмотром, вршили разне провјере и предузимали мјере предострожности цијело вријеме рата. Понекад су због изјава у обичним разговорима, вршене мучне истраге, под изговором „кршења заклетве". А као кршење заклетве окарактерисана је и једна пророчанска изјава кажњеног српског водника „да ће српска војска једног дана доручковати у Сарајеву, а ручати у Загребу"!

Иако је била нападнута са три армије из два правца, са сјевера и са запада, малобројнија и технички инфериорнија српска војска, „наоружана" јаком вољом и искуством из Балканских ратова, извојевала је велику побједу у Церској бици од 15. до 24. августа 1914. године, када је војвода Степа Степановић присилио аустроуграску 5. армију да се повуче из Србије у Босну. Ваља захвалити и Царској Русији која је пред битку војсци Србије послала 120.000 пушака, 30.000 сандука са

муницијом, 300 сандука са гранатама, 214 навоја бодљикаве жице, два моторна чамца и оклопни парни брод „Тираспољ".

Разбијене 36. дивизија и њена 11. брдска бригада са III батаљоном 3. бх пјешадијског пука су се повлачиле преко Мајдана и Тршића, и у нереду прешле Дрину преко моста код села Батар у поноћ 20./21. августа. Губици и једне и друге стране су били велики. То је била прва побједа Савезника над Централним силама у Првом свјетском рату. Из 9. чете III батаљона 3. бх пјешадијског пука, након рањавања преминуо је 24. августа Хашим Чамрковић (1894), муслиман из Трештенице.

Из добровољачке муслиманске јединице коју је скупио тешањски трговац Адемага Мешић и послао на Дрину да помогне при окупацији и пљачкању Србије половина се није вратила. Бројала је око 450 војнички необучених муслиманских младића, старости 16-19 година, који због година нису подлијегали аустроугарској мобилизацији. Трећина је била са бијељинског подручја.

Због неповољног развоја ситуације на источном фронту, три батаљона 3. бх пјешадијског пука су из рејона Шапца упућени на руско ратиште, док је III батаљон наставио учешће у јесењим офанзивним операцијама Аустроугарске против Краљевине Србије.

Без обзира на неуспјех у Церској бици, командант аустроугарске Балканске војске, германизовани Словенац, фелдмаршал Оскар Поћорек, увјеравао је и себе и вишу команду да ће из другог покушаја „прошетати до Ваљева". Српска војска је по наговору Савезника, прешла у контраофанзиву, форсирала ријеке Саву и Дрину, „упала" на противничку територију, и кренула према Срему и Сарајеву. Та српска дрскост је убрзала нову аустроугарску офанзиву на Србију.

Они Срби из Аустроугарске који су приморани да учествују у нападу на Краљевину Србију суочили су се са грозотама рата, дивљаштвом и звјерствима над српским цивилима

Убијени српски цивили у Шапцу

учињеним од „висококултурних“ Бечлија, осталих Европљана, али и домаћих разбраћених јужнословенских народа.

У зони одвијања ратних операција, у Мачви, Јадру, Рађевини и Поцерини вршен је брутални обрачун са српским цивилима. Убијани су, вјешани, премлаћивани, хапшени и одвођени у логоре широм Европе. Дјеца су набијана на бајонете. Куће су редом паљене, а није било милости ни према животињама. Све је то било у складу са званичном пропагандом о нецивилизованим Србима, „подљудима“, па зато „Србију треба казнити“ и „Србија мора умријети“. /6.

Према документованим подацима швајцарског патолога Арчибалда Рајса, за недјељу дана офанзиве убијено је стријељањем, вјешањем и хладним оружјем 1.245 цивила, а 554 особа је нестало. Више од 30 одсто убијених и масакрираних били су жене и дјеца старости до 15 година. У селу Прњавор спаљено је или измасакрирано укупно 352 становника. У Лешници су људе пекли на ражњу!

Аустроугари вјешају Србе у Мачви, 1914. године

У источној Босни, на подручју гдје је припремана инвазија на Србију, плански је ухапшено више хиљада српских цивила, под изговором да их привремено склањају из ратне зоне, и послато у неки концентрациони логор. Тако је етничким чишћењем Срба са лијеве обале Дрине плански стварана тампон зона на граници са Србијом.

Истовремено, склањане су и муслиманке породице у унутрашњост Босне, али оне су организовано и плански смјештене у припремљена прихватилишта, а потом безбједно враћене својим кућама.

Послије Церске битке, 2. аустроугарска армија, а у њеном саставу и 3. бх пјешадијски пук, пребачена је са српског на руски фронт, оставивши једну дивизију на Сави. Пета аустроугарска армија се улогорила на лијевој обали Дрине, на фронту Бијељина - Батар, а 6. аустроугарска армија, у чијем саставу је и III батаљон 3. бх пјешадијског пука, је пребачена на простор: Зворник – Сребреница - Власеница, гдје је као стратегијска резерва доведена једна дивизија из Сарајева.

Припадници бх јединица југоисточно од Лознице, 1914. године

Трупе нападача су попуњене људством, вучном стоком и ратним материјалом, а 5. аустроугарској армији додата брдска комора како би могла оперисати на тешко приступачном планинском земљишту.

Прелазак 48. пјешадијске дивизије почео је изјутра 8. септембра код Зворника са 11. брдском бригадом и III батаљонима бх пјешадијских пукова. Успјели су овладати Руњавом главом, селом Сакаром, и Врановином. Нешто сјеверније, у Лиманској Ади код Бадовинаца 79. пук „Бан Јелачић", попуњен редовима из Загреба и околине, пуштен је у потковицу и првог дана офанзиве потуно уништен (1.400 погинулих, 173 заробљених).

Сличних подухвата било је дуж ријеке Дрине.

Два мјесеца вођене су огорчене рововске борбе на дугом фронту: Шабац – Митровица – Лешница – Лозница – Крупањ – Љубовија – Бајина Башта - Вишеград, посебно на локалитетима Гучево изнад Лознице (капија Јадра), Еминове воде, и Мачков камен на Јагодњи.

Војници 3. бх пјешадијског пука на Црном Врху код Лознице, 1914. (Извор: Аустријска Национална Библиотека)

Злочини аустроугарских војника у Поцерини, 1914. године

Због недостатка артиљеријске муниције, а да би се заштитили од противничких топова, Срби су ровове морали укопавати ближе непријатељу. Бомби и бајонета су имали довољно.

Узданице Беча на најтврђим отпорним тачкама биле су управо јужнословенске јединице, 25. домобрански пјешачки пук (загребачки), 42. хрватска домобранска дивизија (Вражија) и III батаљони бх пјешадијских пукова.

Али, за разлику од аустроугарских официра и војника, који су само извршавали наређење, Срби из Краљевине Србије су бранили своју њиву, своју породицу, своју отаџбину.

Цијенећи да ће под оваквим околностима изгубити рововску битку, српска Врховна команда наређује постепено повлачење своје три армије, надајући се, да ће у међувремену попунити редове новим људством, и да ће од савезника стићи очекивана артиљеријска муниција. Војници су били уморни, гладни и болесни. У октобру 1914. године потпуно је нестало муниције. Опште повлачење ка Ваљеву наређено је 8. новембра, али га је отежавало присуство становништва, које је напуштало своје куће, оправдано страхујући од одмазде и уништења.

Непријатељ је палио српска села и убијао све што се мицало, на основу писменог упутства у облику брошуре на њемачком језику које су добили сви војници пред казнени поход на Србију. Срби у аустароугарској војсци нису знали њемачки, али су се на лицу мјеста могли увјерити у димензије етничког чишћења њиховог народа.

Генерал Поћорек је наредио гоњење војске и народа, мада су услови снабдијевања храном и муницијом и његових трупа слабим и раскаљаним путевима били неповољни.

Срби напуштају Београд. Ваљево је 28. новембра пало у аустроугарске руке, као и низ других градова. Беч је славио коначну победу над Краљевином Србијом.

У тој, показаће се привременој побједи, значајан допринос дали су војници III батаљона 3. бх пјешадијског пука.

Заузети српски ровови код Лознице.
Извор Аустријска Национална библиотека

Тамо гдје други нису хтјели, они су беспоговорно наступали. У првој половини новембра, на дијелу фронта Гучево - Борања - Јагодња - Соколска планина тукли су се против српских одреда за коту 693, и на Костајнику. Након пада Ваљева водили су крваве блиске борбе у унутрашњости Србије, на гребену Бобија - Буква, сјеверно подножје планине Проструге, у рејону Љига и Драговиљске ријеке. Уз подршку артиљерије учествовали су по снијежном невремену у бојевима на Спасовинама, Бранчићима, Врлаји, гонећи разбијену српску одбрану према Горњем Милановцу, ризикујући да буду опкољени.

Извјештај од 5. новембра о борбама код Букве и Главице, гдје су учествовала три батаљона из три бх пјешадијска пука, говоре да је тада погинуло 126 војника из БиХ, рањено 526, а нестало, односно заробљено 237. Само у једној бици укупно је из строја избачено 1.375 војника поријеклом из БиХ!

У том периоду у аустроугарској војсци истако се један Србин, натпоручник Гојкомир Глоговац из Херцеговине, од кога је ратна пропаганда стварала мит, у циљу доказа о равноправности Срба.

Гојкомир је добио племићку титулу и високо одликовање Орден Марије Терезије. Био је убијеђен да Аустроугарска не може изгубити рат, и да ће трајати вјечно. Није био једини Србин који је тако мислио!

Према свједочењу Милоша Бјелошевића званог Мило (1892) из Горњег Раковца, који је у аустроугарску војску отишао 1912. године, а вратио се кући 1918. године са само једном раном, у борбама око Ваљева III батаљону 3. бх пјешадијског пука је због спорог дотура нестајало хране и муниције, што је утицало на пад морала. Пред јуриш (штурм) на неку отпорну тачку, и борбу прса у прса, дијељена је по чаша рума, што је представљало стимулативну дрогу. Тако је настала узречица: „ Дај Босанцу рума, па да видиш штурма!“ Он такође потврђује да су обије стране, када су у питању рањеници, поштовале међународна правила ратовања. На знак прекида борбе, санитети су под ознакама Црвеног крста, без бојазни да ће они други пуцати, улазили на бојиште, збрињавали повријеђене и купили мртве.

Према свједочењу Бранка Танасића из Крсног Поља, припадника III батаљона 3 бх пјешадијског пука, у овом крвавом походу на Србију већина Срба је пуцала изнад глава „непријатеља“, приликом јуриша бајонет усмјеравала поред тијела противника, или су неподредно пред ровом бацали пушке и дизали руке у знак предаје, ризикујући тако сопствени живот.

Одбрану српских јединица погодио је недостатак артиљеријских граната, које су напокон стигле из Француске, али неодговарајућег калибра. Те гранате је требало скраћивати за два милиметра, што је учињено у рекордном року у Радионици Војно-техничког завода у Крагујевцу.

У тренутку када су европске телеграфске агенције јављале о слому српске војске, а аустроугарска армија приређивала свечану параду у освојеном Београду, кренула је велика противофанзива цјелокупне српске војске. Бројно стање је попуњено последњим што је Србија имала - ђацима, студентима из Београда и европских универзитета који су се вратили како би помогли Отаџбини. Стигло је 1.300 младих подофицира (каплара) из војне школе у Скопљу да попуне празнине на нижим нивоима командовања.

На иницијативу команданта 1. српске армије генерала Живојина Мишића српска војска је почетком децембра 1914. године, скратила фронт на сјеверу, одморила три дана, опремила и нахранила војнике, и кренула у противофанзиву. Ударила је у средишњи дио аустроугарске војске и пробила га за три дана узастопним јуришима на Рајцу и Сувобору. У вишедневној Колубарској бици разбила је 5. и 6. аустроугарску армију и за само 12 дана (до 15. децембра) избацила непријатеља из Србије.

Славна Колубарска битка је један од најбоље изведених маневара у историји ратовања уопште.

Аустроугарска је 1914. године у походу на Краљевину Србију (јужни фронт, Балканско ратиште) ангажовала укупно 450.000 војника и 12.000 официра. У све три битке (Церској, на Дрини и Колубарској) имали су губитака око 275.000 људи (мртви, рањени, заробљени, нестали и оболели). Према аустроугарској процјени, на Церску битку отпада око 45.000, на битку на Дрини око 130.000, а на Колубарску битку око 100.000 војника. Ово показује да проценат губитака код аустроугарске Балканске војске износи преко 50 посто. /7.

Губици су били велики и на српској страни.

Укупно је погинуло 50.000 аустроугарских војника. Из III батаљона 3. бх пјешадијског пука, од војника са подручја Озрена, Возуће и Гостовића погинули су 25. и 26. новембра 1914. године: Василије Пајић (1891) из Тузле, и четири

Поход на Краљевину Србију је завршен неуспјешно

муслимана: Омер Бећировић (1892) из Грачанице, Мехо Синановић (1886) из Тузле, Сулејман Бајрић (1889) из Маглаја, и Ариф Гарић (1890) из Бановића.

Трипо (Николе) Томић (1888) из Стријежевице, погинуо је у Србији као припадник 1. ловачког бх батаљона.

Тројица тешко рањених, Никола (Ђоке) Пољашевић (1889) из Бољанића преминуо је 26. новембра 1914. г., Јово Крсмановић (1886) из Лозне (ловачки батаљон) у болници у Чачку, 11. децембра 1914. г., и Петар Видаковић (1889) из Возуће (12. чета) у Врујцима 28. фебруара 1915. године.

Према до сада прикупљеним подацима, на ратишту у Србији рањени су следећи борци:

- Лука Трипуновић (1889) из Сижја (9 чета), рањен у главу,
- Димитрија Арсеновић (1887) из Доца. (10. чета),
- Милан Симић (1887) из Осојнице (10. чета),
- Спасоја Ристић (1881) из Какмужа (10. чета),
- Михајло Зарић (1881) из Текућице (10. чета),
- Милић Цвијановић (1881) из Г. Раковац (10.чета),

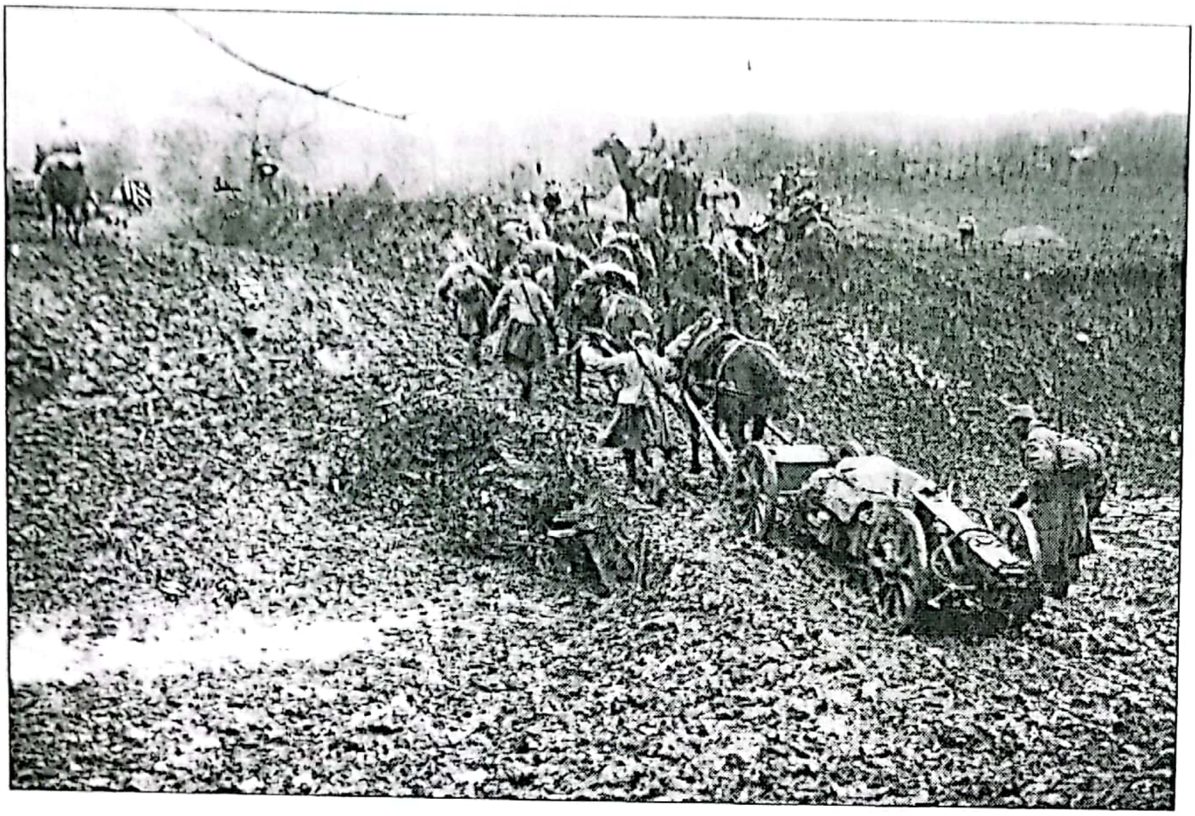

Безглаво повлачење аусторугарске војске из Србије, новембар 1914. године

- Драгутин Пајић (1886) из Грачанице (10. чета),
- Цвијетин Пејић (1881) из Доње Бријеснице (11. чета),
- Спасоје Панић (1887) из Г. Раковца (12. чета),
- Цвијетин Петровић (1882) из Карановца (12. чета), и
- Лазо Лазић (1889) из Тузле.

Рањено је на десетине муслиманских припадника III батаљона 3. бх пјешадијског пука. То су: Мехо Машић (1888) из Мошевца, Салих Мујановић из Добоја, Мујо Бараковић (1892) из Миричине, Шабан Карлатовић (1892) из Лукавца, Хашим Бегановић (1890) из Јунузовића код Завидовића, Мехо Чамрковић (1893) из Пурачића, Мехо Бургић (1891) из Милиног Села, Авдо Фазлић (1892) из Бајвата (Гостовић)...

Заробљени су, или се предали српској војсци:

- Лазар Поповић (1890) из Сочковца, 9. чета, у Књажевцу,
- Ђорђа Крсмановић (1887) из Лозне, 11. чета, у Књажевцу,
- Ђорђо Недић (1886) из Горње Бријеснице, регистрован у Нишу,

- Недо Рашковић (1878) из Тузле, регистрован у Нишу,
- Хасан Ковачевић (1880), муслиман из Миричине, у Чачку,
- Ахмет Бегић (1888), муслиман из Грачанице,
- Ибрахим Мехиновић (1874), муслиман из Грачанице,
- Мехмед Суљић (1888), муслиман из Грачанице,
- Милош Милановић из Буковице, регистрован у Ваљеву,
- Милош Арсеновић (1880) из Маглаја (резервни батаљон).

Дио заробљених аустроугарских војника и фелдвебла (наредник-водник), којих је крајем 1914. године у Србији било око 70.000, од чега трећина са простора Балкана, изјавио је жељу за добровољно ступање у редове српске краљевске војске. У војним и политичким круговима Краљевине Србије наметнуло се питање, шта чинити са таквим заробљеницима, о чему свједочи допис команданта заробљеничке команде, упућен војном министру, пуковнику Душану Стефановићу:

„Има велики број заробљених Срба који би хтели да се боре против Аустрије. Био би велики грех оставити те људе да чаме по шталама у нераду, измешани са осталим заробљеницима, онда када је нашој војсци и најмања помоћ од користи, када ти људи и сами желе да поднесу и велике жртве нашем заједничком ослобођењу“.

Министру је уз овај допис послат списак од 70 Срба који су се јавили у добровољце, са жељом да приме српско оружје.

Начелник српске Врховне команде војвода Радомир Путник такође је истакао потребу организовања добровољаца у борбене јединице: *„Поједини од аустријских заробљеника, Срби и Хрвати, изјављују при саслушању да желе да се уврсте у редове наше војске и да се заједнички с нама боре против Аустрије за ослобођење своје домовине“.*

Проблем заробљених Срба ријешен је одлуком Владе Краљевине Србије од 21. октобра 1914. године:

„Ти ратни заробљеници и војнички бегунци могу се употребити за ратне операције:

- ако добровољно изјаве да то хоће;

- ако им се предочи да ће од часа када ступе у редове српске војске бити сматрани као издајице ако их ухвате аустријске трупе и да губе од дана ступања у наше редове својство ратних заробљеника".

Зато је сваки добровољац морао дати писмени пристанак за ступање у војну јединицу, које су углавном упућиване у Македонију, што је отклањало могућност пада у аустријске руке, где су их третирали као издајнике, и сурово кажњавали. Потресни примјери су Јован Живановић, студент из Брчког, који је заробљен и жив спаљен у Сребреници, и рањеник Добра Јовановић, студент из Новог Сада, кога су аустријски војници заробили у Крупњу и исјекли на комаде.

Српска Врховна команда формирала је четири четничка добровољачка батаљона састављена искључиво од војника и подофицира, добровољаца, аустроугарских држављана: Златиборски одред – командант мајор Коста Тодоровић, Јадарски одред – командант мајор Војин Поповић – војвода Вук, Руднички одред – командант мајор Војислав Танкосић, и Горњачки одред – командант мајор Велимир Вемић.

Најпознатији Добровољачки одред Војводе Вука основан је септембра 1915. године и бројао је око 3.500 ратоборних бораца „аустроугарских Срба", међу којима и Незир Налић, муслиман из Жепча. Командни кадар чинили су официри српске војске, углавном припадници организације Уједињење или смрт, односно Црна рука. У овим одредима је дозвољено скривања идентитета, чиме се избјегавала могућност одмазде непријатељске власти према члановима њихове породице.

За даље истраживање ове проблематике, потребно је више времена, али за сада смо утврдили следеће:

Јово П. Јовић (1875) из Миљевића, регистрован је као рањеник у Нишу. Учествовао је са Србима у борбама као добровољац, и погинуо. По занимању шумски предрадник, а по свједочењу први човјек који је на Збор код манастира Возућица дошао у ципелама и са џепним сатом. Због Јовиног „нестанка",

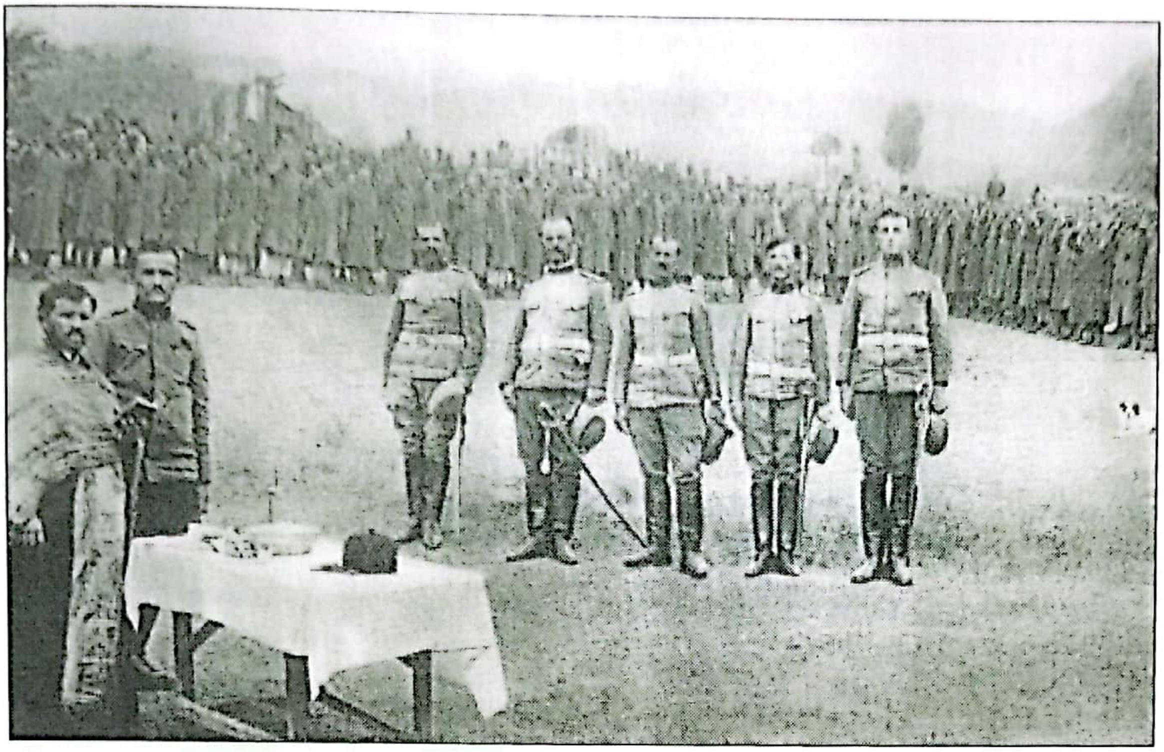

Заклетва српских добровољаца у Вардишту, 1914. године

послати су из Маглаја у Миљевиће шуцкори да запале очеву кућу, за примјер шта ће бити са имањима Срба дезертера из „царских регименти". Али, старина Павле се досјетио и показао слике и писма преостала два сина, аустроугарска солдата, Митра и Љубомира, па тако спаси кућу и имање. /8.

Постоји информација да је рањен и Божо (Луке) Марковић (1887) из Васовина (Хрге), припадник 12. чете, кога нема у аустроугарској евиденцији погинулих. Није се вратио из рата, нити се зна да ли је страдао од рана, или накнадно као добровољац у српској војсци. Божо је био ожењен и имао потомство.

Јован (Петра) Ристић (1876), звани Меанџић, из засеока Зорани (Бољанић), десетар 1. резервне чете III батаљона 3. бх пјешадијског пука, заробљен је на фронту у Србији. Као добровољац, са српском војском је преживио голготу повлачећи се према Грчкој. Умро је природном смрћу послије рата. Иза себе оставио сина Душана. Одликован је „Албанском споменицом" (број 7517).

Припадник 11. чете III батаљона, 3. бх пјешадијског пука, Ђорђо Цвијановић (1887) из Чеваљуше (Карачић) , рањен на

Добој крајем 19. вијека

Колубари доспио је у српско заробљениште. Након успјешног опоравка поново је узео оружје у руке приступајући српској војсци са којом је прошао Албанску голготу. Погинуо на Солунском фронту 1918. године скупа са браћом Недиљком и Станком. Из породице Цвијановић је мобилисано шесторица рођене браће. Само је најмлађи Петар преживио рат. Недиљко Цвијановић је био десетар, и он је са групом Срба сабораца на Источном фронту пребјегао Русима, а одатле преко Азије и многих мора за Солун. Недиљко је иза себе оставио кћерку и пет синова.

1в. Источни фронт

Док је III батаљон 3. бх пјешадијског пука разбијен на Балканском фронту, у Церској и Колубарској бици, три батаљона 3. бх пјешадијског пука (I, II и IV) су тешко крварила на руском ратишту.

Источни фронт је био дуг 1.600 километара, и протезао се од Балтичког на сјеверозападу до Црног мора на југоистоку. Раздвајао је војну моћ два велика царства, руског и њемачког. На почетку рата Руси су потукли њемачку 8. армију и заузели дио Пруске, да би Нијемци узвратили побједом у биткама код Таненберга (Tannenberg) и Мазурских језера, због чега је руски генерал Самсонов извршио самоубиство.

Потом су технички инфериорније руске снаге, сврстане у двије армије, у септембру 1914. године кренуле у офанзиву и до краја те године (Битка на ријеци Висли и Битка код Лођа) заузеле комплетну покрајину Галицију, која је тада била дио Аустроугарске.

Трећи бх пјешадијски пук је 31. августа 1914. године пребачен у Галицију, где је 08. и 09. септембра учествовао у нападу код Weresyca.

У борбама на ратишту Галиције, током септембра учествовали су и припадници 3. бх пјешадијског пука, у саставу 19. пјешадијске дивизије, 4. корпуса 2. аустроугарске армије. У садејству са јединицама попуњеним људством са Балкана (96. пук из Карловца, 1. и 4. бх пјешадијски пук 15. корпуса, и 70. сремски пук из Петроварадина) учествују од 09. до 11. септембра 2014. године у борбама јужно од Лавова (Lviv, или њемачки Лемберг, град у данашњој западној Украјини) на потезу Рудки -Комарно.

Те операције су завршене поразом и потискивањем аустроугарских трупа за 160 километара према Карпатима и Мађарској, уз велике губитке.

Трећи бх пјешадијски пук одлази на фронт
из Будимпеште, 1914. године

Међу страдалима био је и Тодор Радовановић из Петрова на Озрену (1. чета). Преминуо је након тешког рањавања 11. септембра. Руси су заробили 130.000 аустроугарских војника.

Током повлачења у Карпате у другој половини септембра, па до 10. октобра 2014. године, 3. бх пјешадијски пук суочио се са колером, па су војници због епидемије привремено морали напустити ратиште.

Иако недовољно опорављени упућени су на Ужочки превој, гдје су вршили нападе на руске положаје. Услијед временских непогода, високог снијега и нередовног снабдијевања, дио војника је због смрзавања избачен из строја. Официри једне дивизије Хонведа су касније свједочили да су под снијегом нашли велики број тијела промрзлих војника из БиХ.

Наредних дана 3. бх пјешадијски пук је наставио маршевање према сјеверу. Седам дана смрзавања, премрености, и глади, узроковало је на десетине пребачених у стационар.

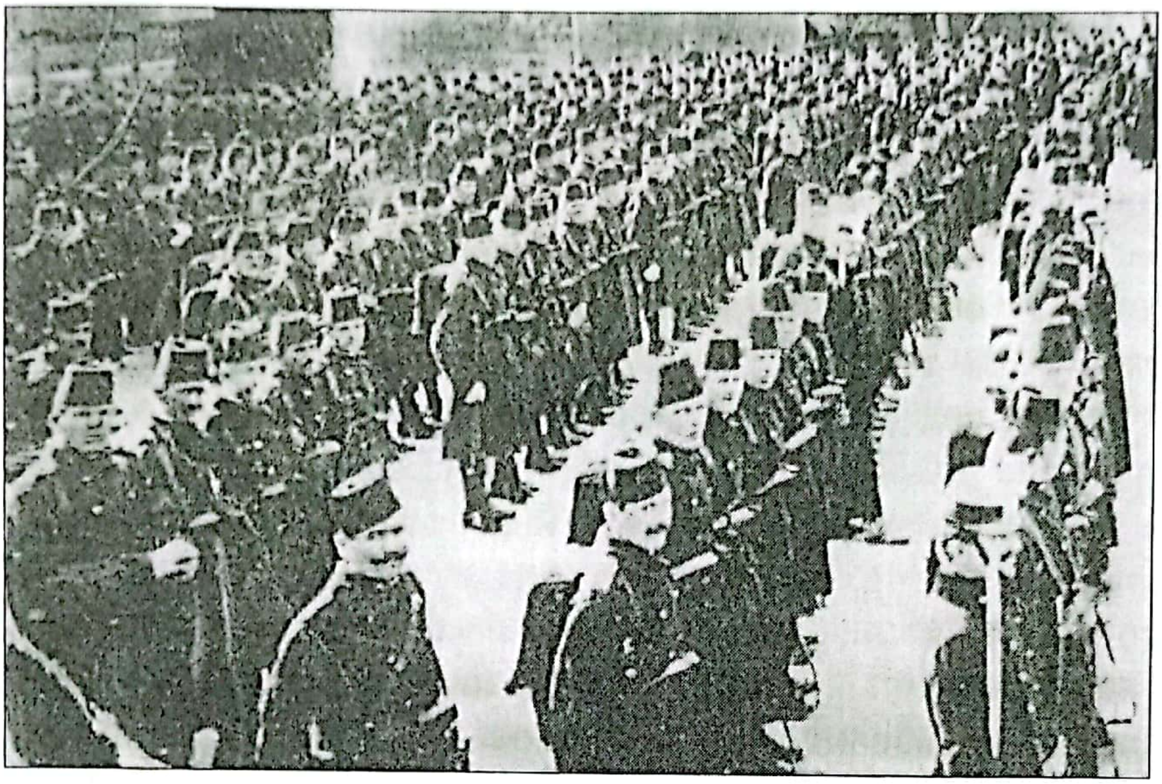

Трећи бх пјешадијски пук у строју,
Будимпешта 1914. године

Поподне, 06. октобра 1914. године код села Соколики, на ријеци Сан, вођене су тешке борбе са Русима. Тога дана у заједничку гробницу је сахрањено 28 погинулих, док су 293 била рањена. Међу сахрањеним били су: Цвијетин Митровић (1883) из Осојнице, Симо Николић (1892) из Д. Раковца (2. чета), Селим Бабић (1892), муслиман из Маглаја (1. чета), и Ђорђо Илић (1889) из Хрга (4. чета), који је иза себе оставио потомство.

Тежак дан 3. бх пјешадијски пук имао је 21. октобра 1914. године када је добио наредбу да са бечким Ландштурмом изврши напад из правца Ужгорода на коту 868, на обронак изнад цесте Турка – Самбор, у Ужочком кланцу. Пук је у јуришу претрпио катастрофалне губитке. Послије битке је забиљежено да 13. чета има само 24 војника,14. чета 4 војника, 15. чета 30 војника, а 16. чета 15 војника. Нешто боље стање је било у I и IV батаљону. Испред руских положаја пред жичаним препрекама у беспријекорно поравнатој линији за напад дуго су лежали несахрањени војници из БиХ.

Наредних дана, тачније 06. новембра 2014. године 3. бх пјешадијски пук је упућен у Шлезију. У току марша до Дубице, нестао је цијели II батаљон, који је опкољен и заробљен у густој јутарњој магли. Од 16. до 27. новембра пук учествује у борбама код Clenstochau-a, од 29. новембра до 11. децембра 2014. године у борбама јужно од Lodža (Лођ-Пољска), и напокон од 19. до 31. децембра 2014. године код Томашова (Tomaszow).

У борбама вођеним 26. новембра Руси су успјели од Аустроугара преотети мјесто Брзницу, заробљавајући три чете и једно митраљеско одјељење. Када су руски војници узели слављенички предах, двије бх чете из резервног састава су повратиле раније положаје, заробљавајући око 600 Руса. Тих су дана сви војници митраљеских одјељења 3. бх пјешадијског пука одликовани сребрним медаљама за храброст.

У борби су погинули: Јован Петричевић (1892) из Добоја, Исајло Спасојевић из Лукавца (1880, 3. ловачки батаљон), и Ђорђе Васић (1889) припадник 2. чете, из Сочковца, који је подлегао тешким ранама.

Са Озрена је у 3. бх пјешадијском пуку ратовао још један Ђорђе Васић, али из Какмужа. Он се након предаје Русима на Источном фронту, обрео у српској Добровољачкој дивизији, учествовао са њом у пробоју Солунског фронта и вратио жив кући. На опустошеном огњишту је затекао само синчића Јову, чија је мајка умрла. Пошто је Ђорђе убрзо преминуо, сина Јову су као сироче одхранили фамилија и најближе комшије, да се не угаси лоза Васића. Јово је у 2. свјетском рату био чувени митраљезац Озренског четничког корпуса, и иза себе је оставио бројно потомство.

Половином децембра 1914. године на руском фронту су погинули: Петар Стефановић (1884) из Смрдиња (4. чета), Петар Петковић (1891) из Какмужа, и резервни водник Милан Стефановић (1886) из Грачанице.

Ђорђо Николић (1885) из Раковца је погинуо 12. децембра 1914. године на руском фронту као припадник 1. бх пје-

шадијског пука (II батаљон, 10. чета) у бици код Лиманова, у рејону Кракова (Пољска).

Овај пук је са три батаљона у саставу 25. пјешадијске дивизије од почетка рата до фебруара 1915. године учествовао у борбама против Руса на Источном фронту код Комарова, Раве Руске, и на Ниди. Остаје питање откуд Николић у саставу Сарајевског пука, кога су попуњавали припадници из долине ријеке Босне, закључно са Жепчем и лијевом страном Гостовића. У тим борбама рањен је Ђорђин четни саборац Лука (Митра) Савић (1883) из Чардака (Гостовић), који је од тешких рана преминуо почетком 1916. године.

Одјек децембарске Колубарске битке и сјајне српске побједе над аустроугарском армадом стигао је до руског фронта. На свим линијама гдје су испред њих били војници из БиХ, Руси су истакли велике транспаренте славећи српску побједу, и на индиректан начин позвали Србе и Чехе да размисле о свом положају.

Ђурађ Станић (1883) из Костајнице код Добоја, припадник 1. бх ловачког батаљона, међу првима се предао Русима, мада су га у бившој јединици, из разумљивих разлога прикривања дезертерства водили као „заробљен". Тиме је отворен процес који је значајно пољуљао морал у аустроугарским национално мјешовитим јединицама, и убрзао њихов распад.

У вишедневним борбама и јуришима вођеним код Војчина у Галицији (Пољска) крајем децембра 1914. године, страдао је Војислав (Ђорђа) Марковић - Протић (1893) из Васовина (Хрге), припадник 2. чете, унук чувеног проте Серафима, оснивача прве школе у долини Криваје. Војислав је погинуо 23.12.1914. године на почетку тродневних борби за Красник-Мариампол (кота 105). Тек рођени син Богољуб и супруга Десанка нису га дочекали. Десанка се касније преудала за Обрена Ђурића са којим је стекла четири кћерке. Тада је страдао и Мујага Беćировић (1890), муслиман из Мустајбашића (14. чета). /9.

Марш на Руском фронту

Локација и дан када су погинули водник Милован Којић из Петрова, и Ристо Драгичевић (1886) из Осојнице, припадници 5. чете, нису познати.

На католички Божић, 25. децемра 1914. године десила се велика трагедија. Михајло Гајић (1889) из Порјечине (16. чета) погинуо је са браћом Јованом и Петром од дејства руске артиљерије. Иза њих је остала заједничка слика из Будимпеште сликана непосредно прије поласка на фронт. /10.

Хасан Чамџић (1890), муслиман из Грачанице, погинуо је 27. децембра 1914. године.

Према до сада прикупљеним подацима, у последњем кварталу 1914. године много бораца са подручја Озрена, Возуће и Гостовића рањено је на Источном (руском) фронту:
- Спасоја Ристичевић (1889) из Смрдиња (1. чета),
- Исајло Петковић (Ристић) (1892) из Карачића (1. чета),
- Симо Ристић (1889) из Г. Пакленице (1. чета).

Маршевски батаљон,

Рањени припадници 3. бх пјешадијског пука, на Карпатима

- Јово Стојановић (1892) из Придјела (1. чета),
- Милован Петровић из Д. Раковца (1. чета),
- Михајло Андрић (1891) из Сижја (1. чета), рањен у лијеву ногу, лијечен у граду Бенешову,
- Недјељко Мишић (1886) из Какмужа (2. чета),
- Недо Благојевић (1889) из Г. Раковца (2. чета),
- Михајло Панић (1886) из Бољанића (2. чета), рањен у десну ногу, а лијечен у Будимпешти,
- Марко Нинковић (1885) из Кртове (2. чета), маршевски батаљон, рањен у лијеву руку, лијечен у Будимпешти,
- Спасоје Марјановић (1883) из Ријечана (Карачић). Друга чета. Преживио рану и рат. Он и супруга Тода умрли су од тифуса 1943. године. Иза себе оставио сина Николу и кћерку Стану,
- Бранко Савић из Лозне (4. чета),
- Милан Арсеновић из Доца (4. чета),
- Саво Стефановић (1894) са Присјеке - Рибнице (4. чета),

- Водник Симеон Томић звани Симака (1891) из Какмужа, 5. чета, рањен у лијеву руку, лијечен у Трнави (Словачка),
- Бошко Вучеља (1894) из Тузле (5. чета),
- Петар Мочић (1889) из Бијелог Поља - Смрдињ (5. чета),
- Трифун Трифко Мочић (1894) из Бијелог Поља, Смрдињ,
- Спасоје Цвијановић из Сочковца (5. чета),
- Петар Мишић (1893) из Бољанића (6 чета). Рањен у десну подлактицу. Лијечен у Јесенику у Чешкој,
- Митар Цвјетковић (1886) са Присјеке - Рибнице (6. чета),
- Милован Јокић (1890) из Доње Бријеснице (6. чета), преживио,
- Петар Мркоњић (1890) из Сижја (8. чета), био на лијечењу у Будимпешти,
- Милан Пашалић (1894) из Јелава, Возућа (8. чета),
- Водник Стево Пајић (1889) из Грачанице (8. чета),
- Цвијан Бабић (1890) из Костајнице код Добоја (14. чета),
- Лазо Илић (1890) из Поткамена (14. чета),
- Паво Цвијановић за Озрена (14. чета) рањен у лијеву руку, лијечен у болници у Кремсу,
- Милош Видовић (1892) из села Ошве код Маглаја (16. чета),
- Јован Лукић (1882) из Порјечине (16. чета),
- Гедеон Васиљевић (1893) из Г. Раковца (16. чета), преживио рат и стекао седморо дјеце, сахрањен је у гробљу у Г. Раковцу,
- Стево Тодоровић (1883) из Пурачића,
- Петар Нинковић (1889) из Текућице,
- Ристо Милинкић (1891) из Турије,
- Давид Врачевић (1890) из Зобика (Хрге),
- Милоја Радељић (1882) из Петрова,
- Давид Недић (1885) из Бруснице, митраљески одјел, рањен у лијеву руку,
- Јовица Станојевић (1881) из Горње Пакленице.

Из ловачких босанскохерцеговачких батаљона у истом периоду рањени су:

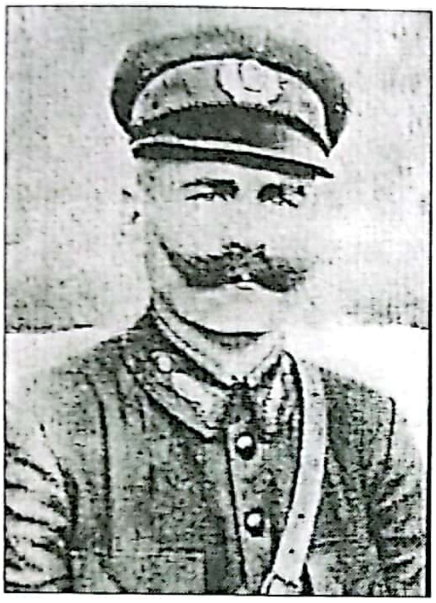

Сава Савић
(1887-1941)
из Миљевића у
шумарској униформи

Цвијетин Ристић (1893) из Бољанића, 3. ловачки батаљон, Лука Николић (1889) из Раковца, Ђорђо Трипуновић (1884) из Г. Бријеснице, Алекса Дујковић (1885) из Г. Бријеснице, и Сава Савић (1887) из Миљевића, који је преживио рат, и радио као лугар. Погинуо је 1941. године у сукобу са муслиманском милицијом код Бановића.

Рањени Ристо (Неде) Савић (1879) из Хрга је такође преживио рат. Имао је браћу Микаила и Цвијетина.

Припадник 1. ловачког бх батаљона, Петар Васкрсић (1884) из Доње Бријеснице је заробљен.

Неуспјеси у рату са Краљевином Србијом и на Источном фронту налагали су нову мобилизацију у БиХ, тако да је крајем 1914. г. сазвано 40.000 војних обвезника. Али, показаће се да је након увјежбавања и љекарске комисије тек половина била способна за фронт. Овај податак указује колико су младићи из БиХ имали повјерење у коначну побједу Аустроугарске.

Тешки аустроугарски војнички порази били су разлог освете над цивилима далеко у позадини. Требало би много простора да се наброје сви ти злочини. Ево неких, документованих:

У Челебићу, на Дрини, шуцкори су стријељали 84 српска таоца, на Палама су 20. и 21. октобра 1914. године стријељана 52 српска таоца, на превоју Јабука код Горажха 46 Срба домаћина...

„...*Жандарми и шуцкори затворише, у октобру 1914, на Булозима, Аћима Пајрицу са женом и дјецом у кућу, и ту их запалише. То исто учинише и са Симом Ковачевићем и његовом породицом. Само један његов син кроз ватру искочи,*

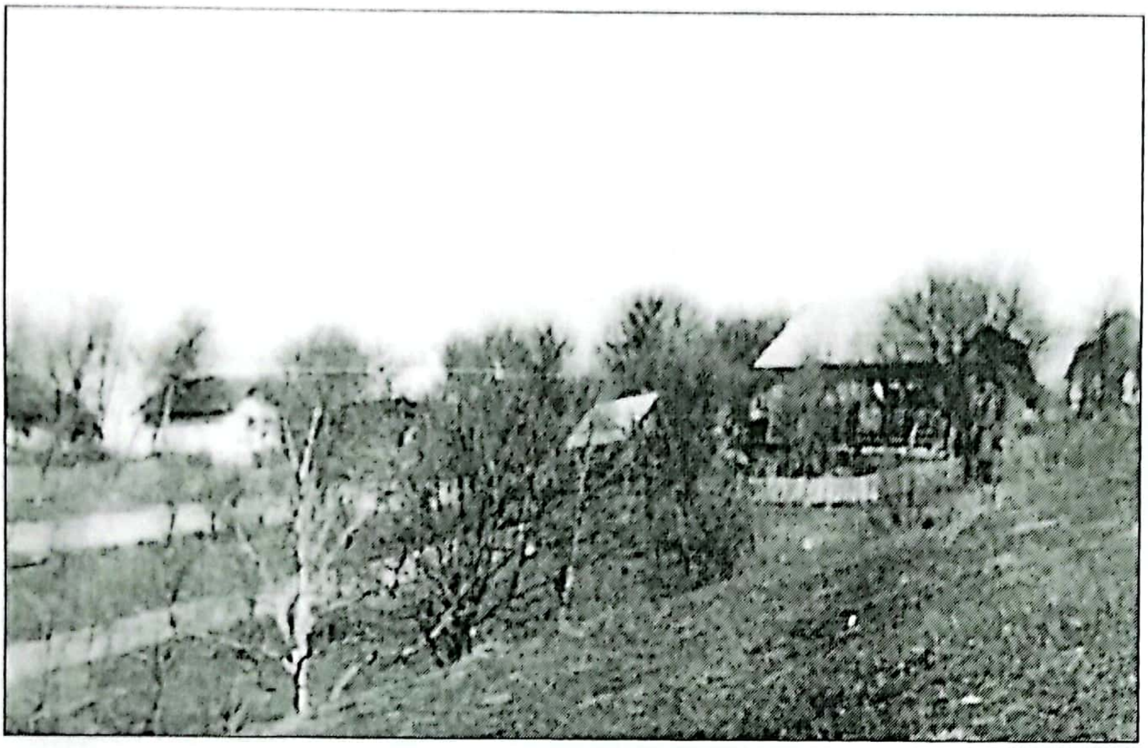

Васићи код Возуће, село на бријегу

али и њега ухвате и жива га у земљу закопају. Илији Маринковићу, старцу од 80 година, одсјекли живом руке до лаката, жени му протјерали језик кроз вилице, а снаху му, и њено троје дјеце, поклаше. За стогодишњег старца, Стјепана Лазаревића, казује се, да су га убили и дали крмцима. Ђорђа Митровића кнеза, с још 16 људи и жена, убише и разнијеше на бајонетима…

За понашање аустријске војске, најстраховитију оптужбу дижу ова два случаја:

1. У Фочи, кад су Црногорци почели да наваљују, извеле су војничке власти таоце Србе и поставили их у прве редове.

2. Исто су то чинили и на Пашином брду, гдје су довели и жене и пуцали иза њих, при чему је много жена страдало и рањено...“ /11.

/1. Werner Schachinger: „Die Bosniaken komen!, Elitetroppe in der K.u.K. Armee, 1879-1918", Leopold Stocker Verlag, Graz-Stuttgart, Graz 1994., превели са њемачког Омер бег Мујкановић и мр Смаил Алијагић, Волоштанско графичко предузеће, Волоско-Опатија, Ловран 1996. године.

/2. Др Зијад Шехић „Повратак заборављеној прошлости", Грачанички гласник, часопис за културну хисторију, број 38, година XIX, новембар 2014. године, Monos, Грачаница 2014. године.

/3. О страдању Срба послије сарајевског атентата, судским велеиздајничким процесима, хапшењима, убијању, опширније видјети код аутора Др. Владимира Ћоровића „Црна књига" (Београд 1996.),и "Д. Мастиловића „Између српства и југословенства". О томе су писали и други аутори: др. Боривоје Милошевић, др. Ђорђе Микић, Јефто Дедијер, В. Богићевић, као и сами оптуженици који су били писмени,па су о свом робијању остављали биљешке.

/4. Михаило Хаџистевић;"Моје белешке", прилог у Зборнку радова са научног скупа одржаног 25-27 септембра у Бањалуци,1986. године. Михаило је био угледни трговац и национални радник из Грачанице, а послије Великог рата високи општински функционер.

/5. О проблемима и начину мобилизације у аустроугарску војску видјети књигу др. Зијада Шехића „У смрт за цара и домовину",Сарајево 2005.

/6. О масовном злочину у западном дијелу Србије писали су многи аутори. Читаоцима препоручујем аутентични ратни дневник „Са ратишта 1-XX" аутора Стјепана Коландера, натпоручника 25. загребачке домобранске пјешачке пуковније. Дневник је објављен на интернет страници Хрватског повијесног музеја.

/7. За разлику од сарајевске, загребачка штампа је детаљно писала о походу на Србију,односно „јужном ратишту". У томе је предњачио „Илустровани лист",који је доносио вијести и репортаже о погинулим хрватаским и муслиманским официрима и војницим, са кратком биографијом и фотографијом.

/8. Ову причу ми је испричао старина Илија Јовић (1924-2004) из Миљевића, напредни пољопривредник и општински вијећник. Он је о свом животу и људима са којима се сретао, али и о којима се причало, водио дневник „Возућа између два свјетска рата“, чија судбина ми није позната.

/9. О проти Серафиму Марковићу-Стакићу (1828-1886) из Хрга, и његовој просвјетитељској улогу у Возући и Маглају, опширно сам писао у књизи „Возућа, запис о завичају“, Графика, Добој,2005. године.

/10. Перо Блашковић у књизи „С Бошњацима у свјетском рату“, водећи ратну хронику своје чете, батаљона,па и пука, углавном није описивао погибније војника. Ганут тешком трагедијом озренске браће Гајић, овдје је учинио изузетак. Страна 175.

/11. Др Владимир Ћоровић, Црна књига – патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914–1918. Библиотека „Југословенски досије“, Београд 1989, стр. 95–96).

2. Ратна 1915. година

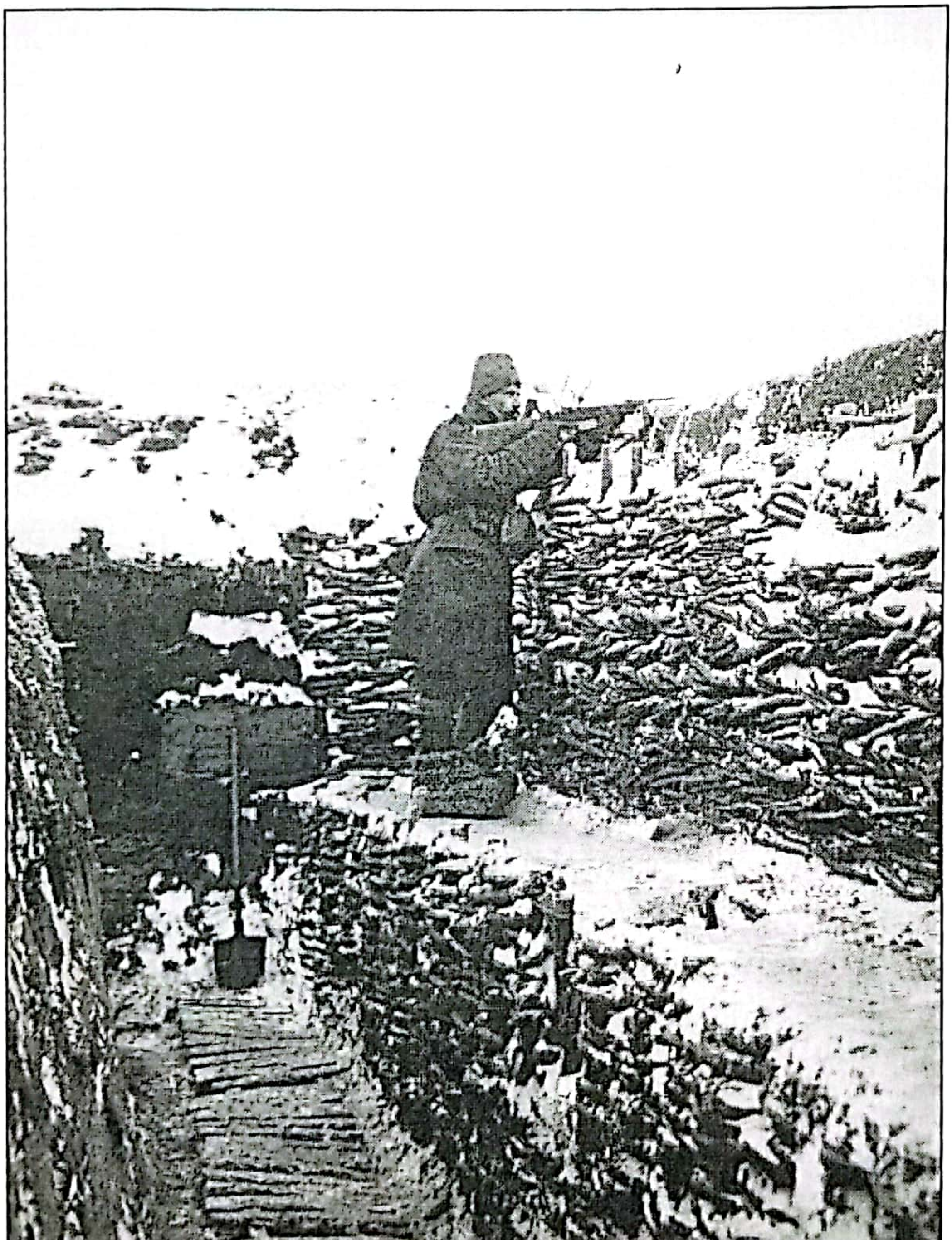

2а. Страдање на Карпатима

У току 1915. године Њемачка и Аустроугарска преносе тежиште ратних операција на Источни фронт, и до априла успијевају потиснути руске снаге из Источне Пруске, али не и са планинског вијенца Карпата. Изгубили су симбол своје одбране на истоку, утврђени град Пшемисл.

Након битке код Војчина, 3. бх пјешадијски пук се ради опоравка и попуне јединице до 18. фебруара 1915. године налазио на одмору, на резервном положају код Sviciehova. У то вријеме у посјету је дошло више високих делегација, између осталих син њемачког цара Joachim, војни аташеи неутралних држава, а 1. фебруара 1915. године у госте је стигао престолонасљедник Карло.

Током јануара и фебруара, према писању Пере Блашковића у књизи „Са Бошњацима у свјетском рату", страна 55, на руску страну је дневно дезертирало по 2-3 војника, а једног дана је пребјегло 24 Срба на челу са српским подофициром. Пошто се на фронту проширила вијест „да Руси заробљенике шаљу њиховим кућама", то је свакако утицало да се овај процес осипања јединице настави.

Петар Јовић (1894-1995) из Врбице код Грахова, школски друг Гаврила Принципа, свједочио је како су Срби пред руским жицама и рововима, умјесто бијеле мараме, у знак распознавања пјевали црквену, или неку руску пјесму./1

Пребјези српских војника на руску страну током војевања на Карпатима, у Галицији и Пољској указивали су на још једну непобитну чињеницу, високу националну свијест и осјећај припадности братском народу. Поред тога, што је дезертерство по аустроугарским законима било строго санкционисано (пријеки суд и смртна казна вјешањем), губиле су се и неке материјалне принадлежности којих у заробљеништву није било.

Губила се војничка новчана надокнада (плата), а породице ожењених су остајале без новчане помоћи („потпора“), која је исплаћивана такође мјесечно да би могле прехранити домаћинство. Због тога су шаљивције на Озрену лансирале изреку „Потпору берем, гаће не перем!“ Та помоћ је на почетку рата била довољна и добродошла, али је временом тањила и постала нередовна. На јесен 1916. године није било ни „потпоре“, ни брашна!

Пребјег на руску или српску страну представљао је чин храбрости, али то је могло материјално угрозити најближе, жену и дјецу, у вријеме када је због смањене сјетве у БиХ пријетила глад и неимаштина. Таква породица је постала мета судских органа; остајала је без имовине (конфискација), и грађанских права (држављанства), након чега би услиједио прогон (експатријација). Сав тај процес надгледали су немилосрдни шуцкори.

Одмор припадника 3. бх пјешадијског пука, након масовне изгибије код Војчина, трајао је до 19. фебруара 1915. године, када су као дио аустроугарске армије укључени у велику зимску операцију за одбацивање руских снага са Карпата и ослобађање блокираног утврђења Пшемисл гдје се налазило око 120.000 опкољених аустроугарских војника са 900 топова. Пшемисл (пољски Przemyśl, њемачки Premissel) је велика средњовјековна тврђава саграђена у Галицији на ријеци Сан, али и значајна станица на жељезничкој прузи за Лавов.

Операције су вођене на тешко проходном планинском терену, при ниским температурама, без логистичке, а често и артиљеријске подршке завејане у дубоком снијегу. Кухиња је била парализсана, за уклањање снијежних наноса и лавина са комуникација били су потребни батаљони одморних људи. Промрзли војници су се хранили месом својих закланих коња и тако смањивали маневарску способност јединице. Неки историчари ове операције упоређују са „Стаљинградском битком“ из 2. свјетског рата, алудирајући како су и

овдје старјешине беспоштедно и беспотребно трошиле људске ресурсе. Рачуна се да је око милион војника обије зараћене стране својом крвљу натопило снијежне Карпате, а аусторугарска војска је доведена на ивицу опстанка.

Снага Централних сила имала је: 553.244 пушке, 3.015 артиљеријских оруђа, и 37.246 коња.

Број преживјелих војника 3. бх пјешадијског пука који су кренули из Тузле августа 1914. године, гледано по четама био је једноцифрен. Или су погинули, или на опоравку након рањавања у некој од болница. Због тога су сва три батаљона 3. бх пјешадијског пука попуњена новим свјежим снагама из октобарског мобилизацијског позива („новачења„) друге резерве, који је обухватао 1894. годиште, али и два претходна годишта оних редова који су због прекобројности остављени за каснију попуну.

Поред тога, у борбу на Источном фронту уведен је нови, V батаљон 3. бх пјешадијског пука, који је у свом саставу имао четири чете, нумерисане редним бројевима 17-20. И у овом батаљону, слично као у прва четири, трећину војничког састава чинили су православни Срби из БиХ, мобилисани против своје воље, натјерани у рат који нису жељели, сврстани у јединице земље коју сматрају непријатељском и окупаторском!

Људска права, шта то бјеше?

Припадници V батаљона 3. бх пјешадијског пука из Будимпеште нису испраћени са цвијећем, као њихови претходници августа 1914. године. На балконима велелепних јавних и приватних зграда нису више стајале даме, пуне мржње према оним другим, ни махале војницима за сретан пут!

Крајем фебрурара 1915. године, по снијежној олуји и врло ниским температурама, 3. бх пјешадијски пук је у садејству са другим аустроугарским и њемачким јединицама кренуо у поход од Карпата према ријеци Дњепар на сјеверу, у покушај пјешадијског пробоја.

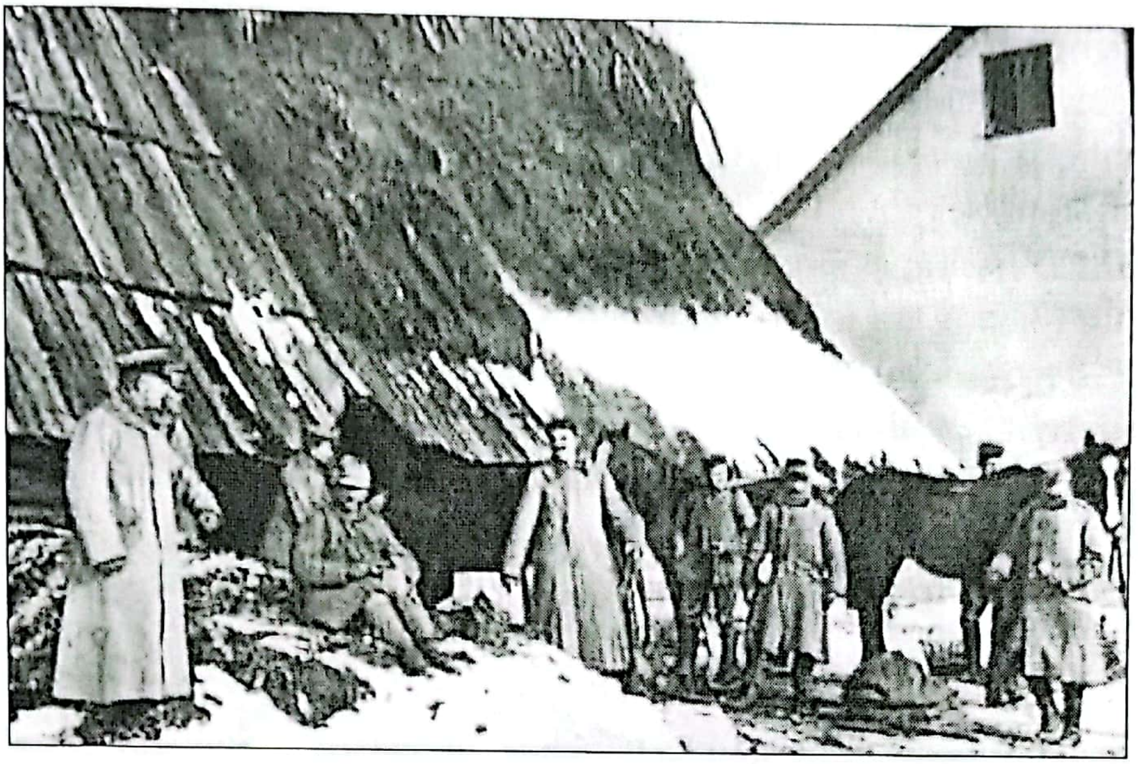

На Карпатима, зима 1915. године. Превој Ужок.

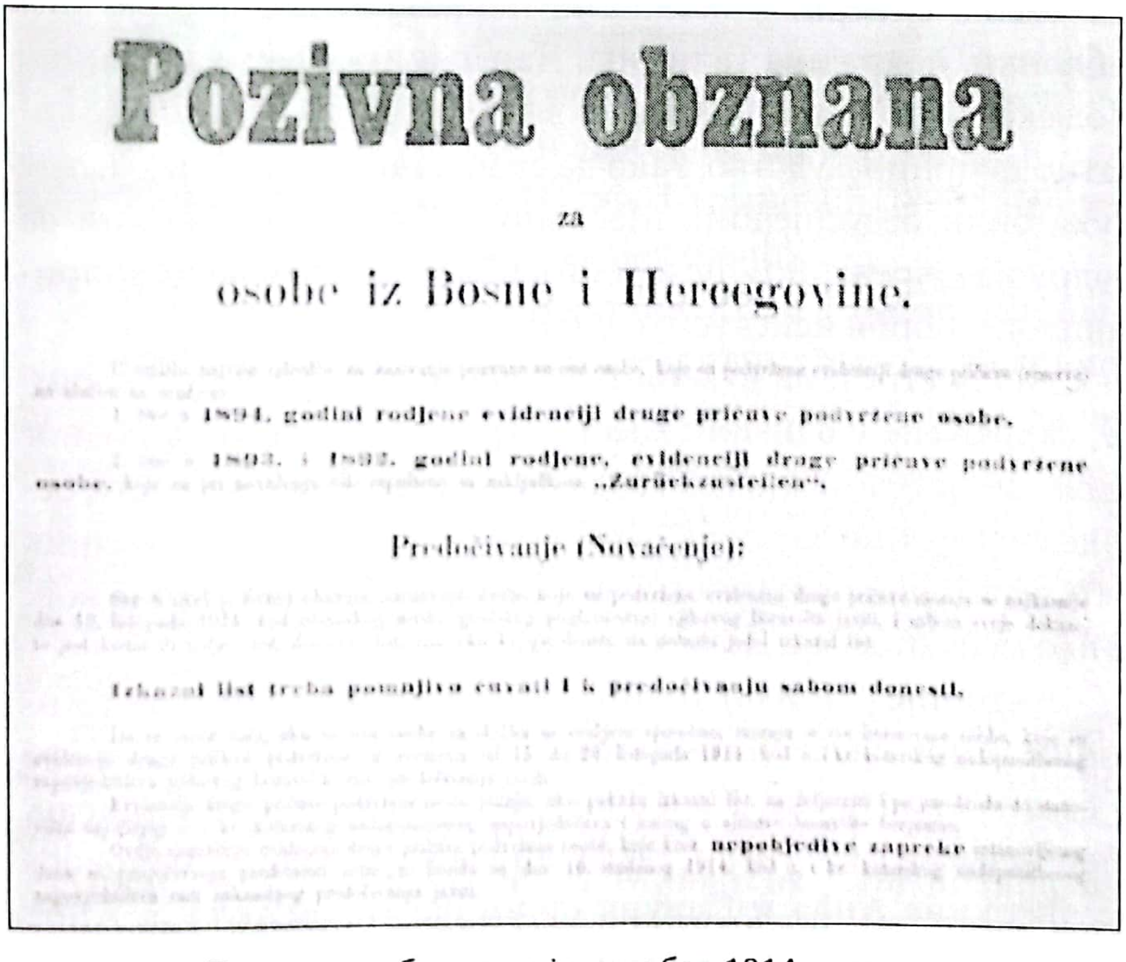

Pozivna obznana

za

osobe iz Bosne i Hercegovine.

1894. godini rodjene evidenciji druge pričuve podvržene osobe.

1893. i 1892. godini rodjene, evidenciji druge pričuve podvržene osobe, **„Zurückzustellen".**

Predočivanje (Novaćenje):

Izkazni list treba pomnjivo čuvati i k predočivanju sobom donesti.

nepobjedive zapreke

Позив за мобилизацију, октобар 1914. године

Временски услови су били неподношљиви, јединице су се смрзавале и губиле у снијежној мећави. Напредовање је било минимално, и није прошло без губитака. Погинуо је Милош Петковић (1889) из Карачића, рањени Благоје Бајић (1892) из Карачића, Цвјетко Стевић (1893) из села Васиљевци (8. чета), и Јован Лукић (1882) из Порјечине (16. чета).

Десетар у 16. чети, Теодор Панић (1886) из Бољанића, Трипун Сарић (1881) из Бољанића (2. чета), Јово Бабуновић (1887) из Тузле (1. чета), и Мило Костић (1885) из Скиповца, Требава (16. чета), предали су се Русима. Тодор је регистрован у Црвеном крсту града Скобелев, а Мило у Самарканду.

Почетком марта, тачније 06. и 07. марта 1915. године, 3. бх пјешадијски пук је добио наредбу да заузме утврђено село Бистре, које се налази јужно од тврђаве Пшемисл и града Санок, на сјеверним падинама Карпата, у долини рјечице Јаблонки, покрајина Галиција. Данас је то крајњи југоисток Пољске. Борбама је претходио вишедневни марш, који је додатно исцрпио људство, тако да су напади 3. бх пјешадијског пука били безуспјешни. Масовно су изгинули војници са подручја Озрена, Возуће и Гостовића, углавном из новопридошлог, у борби неискусног V батаљона.

Село Бистре је било кобно за следеће подофицире и војнике, сахрањене у близини мјеста страдања, далеко од родног краја, без јаука мајки, без тврде очеве сузе. Њихове кости остале су у туђини заувијек. Предводио их је водник наредник у 19. чети, Цвијетин Цвјетковић (1886) из Трнића (Хрга), који је пао међу првима. Погинули су:

- Антоније (Станка) Тодић (1894) из Жиока (19. чета). Антоније је био ожењен Цвијетом Илић из Грабовице,са којом је стекао троје дјеце. На жалост, без оца који је мобилисан, због неимаштине, недостатка лијекова и хране, малодобне кћеркице Анђа и Савуна су умрле током рата, а Анђа се са најстаријим Станком преудала да би преживјела. Ан-

тоније и Душан су били у рођачком сродству са водником Цвјетковићем, чија се супруга касније такође преудала.
- Блашко Станковић (1894) из Свињашнице (19. чета),
- Душан (Тодора) Стојановић (1894) из Жиока, Гостовић (19. чета). Није имао потомства.
- Коста Поповић (1893) из Возуће (18. чета),
- Саво Гојковић (1890) из Грапске код Добоја,
- Мустафа Хавић (1891) из Стјепан Поља код Грачанице,
- Милоје Пејић (1893) из села Васиљевци (8. чета), и

Спасоје
П. Јанковић
(1881- 1915)

- Спасоје (Петра) Јанковић (1881) из Бољанића (7. чета). Спасоје је имао синове Николу, Стојана и Стевана. Син Стеван (рођен 1909.) је током 2. свјетског рата, 1943. ухапшен и отјеран у логор Матхаузен, одакле се није вратио. И њему се, као и оцу, не зна за гроб!

Са овом групом настрадалих код села Бистре, у истом боју био је и Недо (Илија) Стојановић (1893-1969) из Жиока (Гостовић).

Недо је пребјегао Русима, преживио рат, и живом ријечју свједочио да су Срби регрутовани у аустроугарске пукове и батаљоне масовно бјежали Русима, схвативши да су преварени. Свједок је смрти његовог рођака Душана Стојановића, који му је издахнуо на рукама, говорећи „Да ми је парче хљеба да поједем, да не умрем гладан". Недо се женио два пута, и имао осморо дјеце. /2.

Недин рођак, Трифко (Стојана) Стојановић (1881-1944) звани Трипица из Жиока, том приликом је рањен, али ће преживјети и рану и рат, тако што се предао Русима.

Према истраживању писца Миладина Стојановића из Гостовића, војник Станко (Јове) Стојановић (1872) из Жиока, погинуо је такође 1915. године, највјероватније током

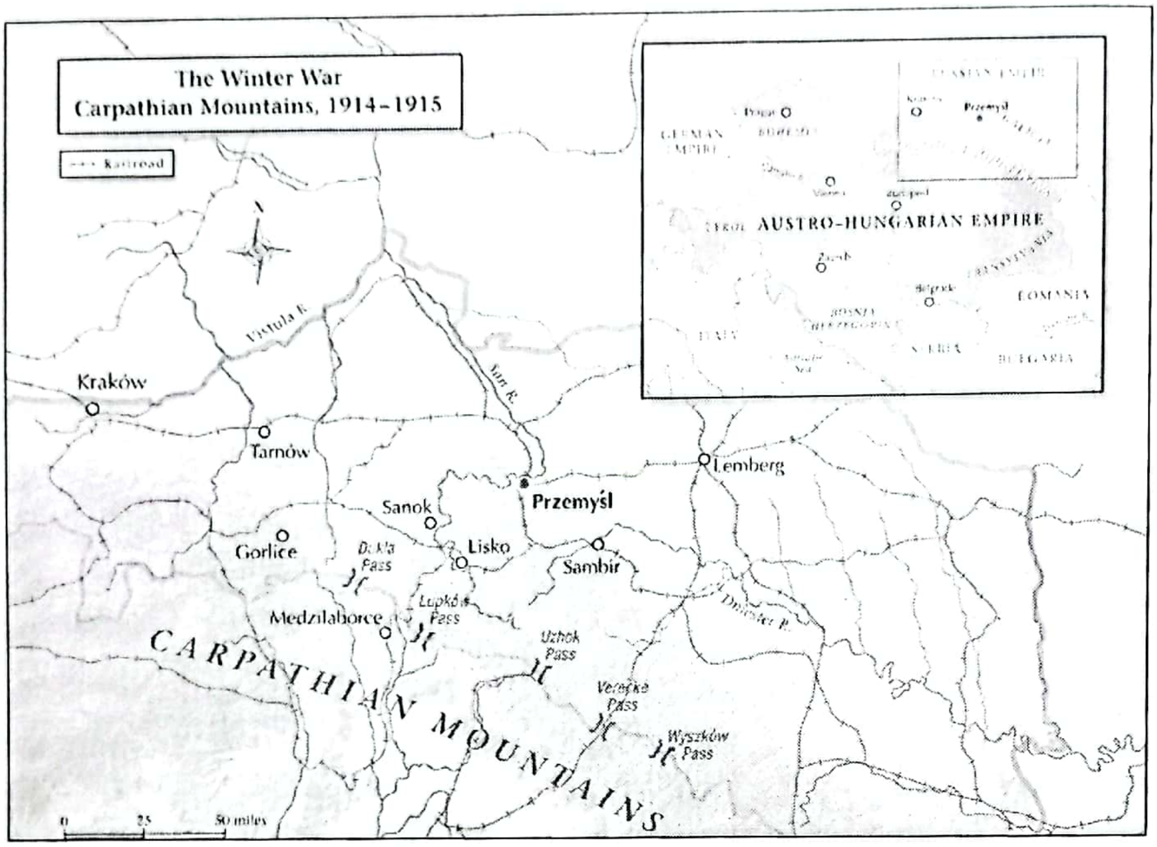

Карта ратишта на Карпатима

ове, или следеће мартовске битке. Иза себе је оставио жену и два сина, Стојана и Бранка. Стојан је погинуо као дијете у Првом, а Бранко у Другом свјетском рату.

Трагедија српског рода Стојановић из Жиока у Првом свјетском рату овим није завршена. Тодоровог малодобног сина Јерку убили су шуцкори.

У борбама код села Бистре рањени су припадници десетковане 19. чете: Милован Милошевић (1891) из Горње Бријеснице, Тодор Станковић (1886) из Тумара, Цвјетко Митровић (1893) из Мичијевића, и Ђорђо Стевановић (1894) из Тузле.

Без обзира на сразмјерно велике губитке у људству, и тешке временске услове, није било предаха. Виша команда је од потчињених јединица захтијевала да се иде напријед, у сусрет руским снагама. У оквиру велике битке за превласт на Карпатима, 3. бх пјешадијски пук наставља борбе 12. и 13. марта за коту 816 код мјеста Јаблонки. Три дана, од 20. до 23. марта вршен је напад „на бајонет" према вису Кичор (Kicszor), који

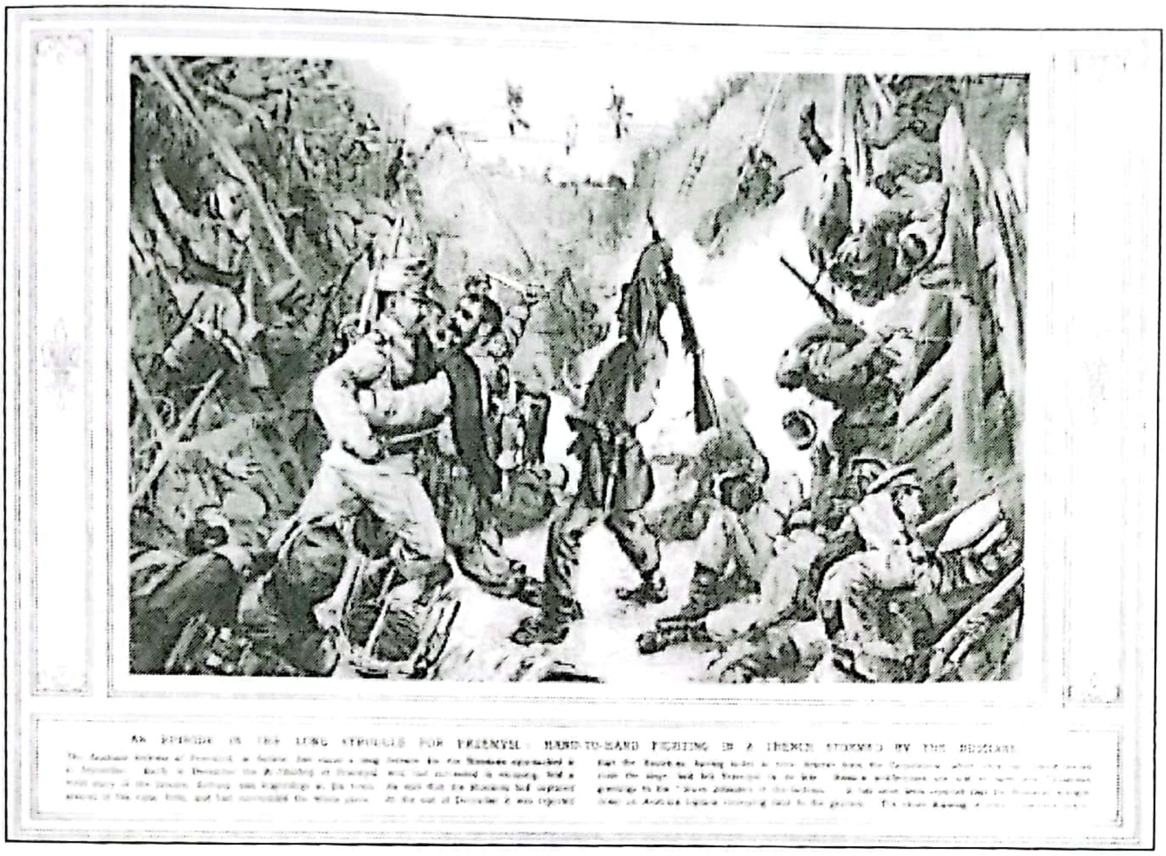

Опсада тврђаве Пшемисл у Илустрованом часопису,
13. јануар 1915. године

је заузет послије јуриша и жестоких борби у рано јутро 22. марта. Овај пут страдала је 14. чета, са двадесетак погинулих, међу којима и командант 2. батаљона Карл Шалек.

Пошто су Руси успјели сломити отпор бранилаца опсједнуте тврђаве Пшемисл, заробити људство и заплијенити велику количину оруђа и материјално-техничких средстава, наређено је да се аустроуагарске јединице повуку јужно од Карпата. Пољуљаног морала и скоро преполовљен, 3. бх пјешадијски пук се повукао у рејон Ужгорода, гдје је запосјео вис Стинку, остајући на том положају до почетка мајске офанзиве, 16. маја 1915. године.

У операцијама вођеним од 12. марта до 01. априла 1915 године било је стотине погинулих, несталих, и рањених, међу којима и несретни редови са подручја Озрена, Возуће и Гостовића. Погинули су:

- Спасоје Јовановић (1891) из Карановца (14. чета),

- Томо Мишић (1887) из Смрдиња (14. чета),
- Јелисија Павловић (1892) из Возуће (16. чета),
- Адам Петровић из Свињашнице (20. чета), ожењен,
- Марко (Мијата) Јанковић (1892) из Дедића, Гостовић (3. чета),
- Лазар Митрић (1892) из Детлака код Тешња,
- Живко Лукић (1884) из Скиповца са Требаве,
- Халил Мурселовић (1891) муслиман из Косове код Маглаја,
- Мустафа Карабеговић (1893) муслиман из Маглаја, и
- Мујо Каравдић (1890) муслиман из Рибнице (Возућа).

Тешке битке против борбених Руса, али и ниске температуре, узроковали су много рањених, смрзнузих, и повријеђених. Зависно од врсте повреде, тешки рањеници су упућивани у веће, специјализоване војне или цивилне здравствене установе, или „шпитаље", како су их војници називали. Према до сада прикупљеним подацима, током мјесеца марта 1915. године рањени су, или хоспитализовани усљед тешких посљедица смрзавања: Лука Јовичић (1894) из Бољанића (лијечен у граду Кромерижу-Чешка), Петар Софрић (1893) из Сижја (упућен у Болницу у Мађарпећки - Румунија), Јанко Максимовић (1892) из Брђана код Петрова (2. чета), Васкрсија Илић (1893) из Д. Буковице. (2. чета), Симо Дугић (1888) из Доње Бријеснице (2. чета), Ђоко Никић (1883-1952) из Доње Бријеснице (3. чета), Ђорђо Миљановић (1889) из Васиљеваца (3. чета), Митар Стојановић (1883) из Лозне (4. чета), Андрија Илић (1876) из Грачанице (5. чета), Марко Јовичић (1892) из Лукавца (5. чета), Симо Благојевић (1893) из Миљевића (8. чета), Давид Дамјановић (1893) из Васиљеваца (8. чета), Благо Петрушић (1891) из Текућице, Цвијетин Милошевић (1883) из Гостовића (13. чета), Божо Божић (1891) из Јањила код Миљевића (16. чета), Илија Рекановић из Петрова на Озрену (17. чета), Илија Милкановић из Петрова (17. чета), Лука Васиљевић (1896) из Раковца (20. чета), и Хашим Хаџић (1893) из Подстога (20. чета).

У том периоду такође су рањени:

Возућани у аустроугарској војсци.
Ђоко Никић, 1883- 1952, (доле десно).

- Водник Васо Ристић (1876) из Сочковца, који је крајем 1914. године оптужен за чин велеиздаје, али је на судском процесу у Будимпешти ослобођен оптужбе да ријечју и дјелима „подрива војну моћ Царевине", и враћен у јединицу.
- Недо Маличић (1893) из Раковца (15.чета). Преживио рат и у свом крају био познат по изради (ткању) врећа. Његов праунук је Драгиша Маличић, познатији као Мачак, популарни извођач народног изворног мелоса.

- Давид (Ристе) Стјепановић (1881) из Васовина (Хрге), припадник 17. чете. Давид се вратио из рата жени и дјеци. Убиле га усташе на кућном прагу 1942. године, а сина Вељка отјерале у Јасеновац.

У другој половини мјесеца априла, 1915. године, тачније од 21. до 30. априла, погинули су Цвијан Мандић (1888), и Петар Јовић (1888) из Маглаја (Ошве), припадници 3. чете.

Током мјесеца априла 1915. године, према до сада прикупљеним подацима, рањени су: Стјепан Марјановић (1892) из Порјечине (1. чета), Јовица Станковић (1891) из Бољанића (2. чета), Пантелија Савић (1890) из Хрга (6. чета), разводник Мирко Лазаревић (1890) из Какмужа (6. чета), Станоје Јовичић (1886) из Петрова (7. чета), Ђорђо Остојић (1883) из Тузле (7. чета), разводник Душан Милишић (1885) из Грачанице (14. чета), Лука Бјелошевић (1885) из Горњег Раковца (14. чета), десетар Радивоје (1889) Савић из Какмужа (15. чета), Никола Лазаревић (1883) из Сочковца (15. чета), Петар Мишић (1893) из Бољанића. (20 чета, друго рањавање), и Јаков Маличић (1891) из Г. Раковца, који је преживио рат.

Рањени Недо (Живка) Тодић (1885) из Жиока, Гостовић (15. чета) је преболио рану. Пред рат је оженио комшиницу Анђу Стојановић и са њом стекао потомство. Прво су добили „тројке" (које су умрле од глади за вријеме рата), а послије рата још седморо дјеце. Недо је умро 1936. године и сахрањен у гробљу на Оштрићу.

Рањени Ђорђо (Симе) Блашковић (1892) из Хрга је такође излијечио рану. Страдао у 2. свјетском рату. Радио је у Хан Пијеску као шеф станице, гдје су га ухапсиле усташе 1941. године и одвеле у непознатом правцу.

За редова Јову Савковића (1893) из Миљевића (13. чета) било је то друго рањавање, и изгледа кобно, пошто се није вратио кући. Први пут је евидентиран као рањеник крајем 1914. године.

Редови Ђорђе Тодоровић (1884) из Маглаја (Ошве), Нико Јовић (1888) из Бруснице, Исајло Петковић (Ристић) (1892) из Карачића (1. чета, регистрован у Ашхабаду), Лука Радић (1884) из Кртове (3. чета, регистрован у Шуји), Миливој Благојевић (1894) из Ступара (8. чета), Цвијан Благојевић (1891) из Пакленице или Грачанице (1. чета), и Стефан Јанковић (1883) из Скиповца са Требаве, искористили су повољну прилику и предали се Русима.

Срби пребјези у руску војску су, по њиховој жељи, преко Бугарске, која је још била неутрална, организовано пребачени у Краљевину Србију, одакле су крајем исте године са српском војском одступали преко Албаније за Грчку. Операција транспорта пребјеглих, или заробљених Срба је вршена тајно, пошто тадашњи међународни закони ратног права нису дозвољавали ангажовање заробљеника у противничкој војсци.

Дезертирање Срба, али и Чеха, из аустроугарске армије и пребјег на супротну страну био је сигнал вишој команди да нешто мора предузети.

Дио сумњивих војника је убијан на лицу мјеста, дио пребачен у концентрациони логор, а дио неподобних повучен са прве линије у радне водове. Они су у позадини радили на путној и рововској инфраструктури, чишћењу снијега, ношењу муниције за артиљерију и пјешадију.

Међутим, одмазде нису поштеђени ни њихови најближи. Казнене експедиције, предвођене шуцкорима су хапсиле њихове незаштићене породице, малтретирали их, и одводиле у интернацију, или логоре.

Вршена су застрашивања и хапшења у свим дијеловима Аустроугарске монархије гдје су већински доминирали Срби, у Босни, Херцеговини, Крајини, Тромеђи, Далмацији, Лики, Банији, Кордуну, Срему, Банату, Бачкој, Славонији...

Сумњиви, или заробљени српски војници, жене, дјеца, старци, интернирани су у концентрационе кампове: Маут-

Спровођење заробљених Срба из Босне у логор Арад

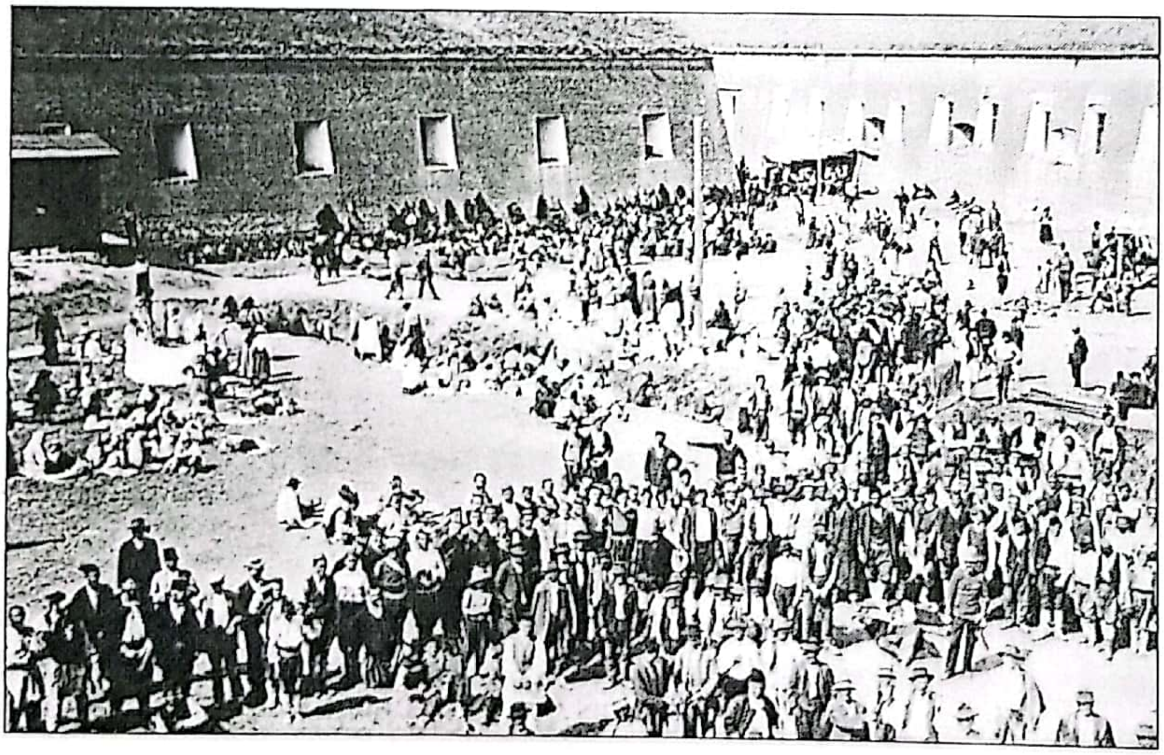

Заточени Срби у логору тврђаве Арад

хаузен гдје је убијено, или умрло од мучења глади, болести и нехуманих услова 8.256 Срба, Јиндриховице крај Карлових Вари (нем. Heinrichsgrün - Хајнрихсгрин) у Чешкој гдје је страдало 7.100 Срба, Арад у Румунији гдје је страдало 4.317 Срба, Чалово (Нађмеђер) у Словачкој гдје је страдало преко 7.000 српских логораша, Нежидер (Nezsieder) код Беча гдје је страдало преко 9.700 Срба, Ашах код Линца (Aschach) гдје је страдало 5.400 Срба, Болдогасоњ (мађ. Boldogasszony, нем. Frauenkirchen) гдје је страдало преко 7.000 Срба, Куберт код Улма гдје је страдало више хиљада Срба, Броумов (нем. Braunau) у Чешкој гдје је страдало најмање 2.670 Срба, Шопроњек (Sopronnyék), Ђенђеш (мађ. Gyöngyös) у Мађарској, Жегар код Бихаћа, Добој отворен крајем 1915. године, гдје је страдало преко 12.000 Срба...

У Архиву Војске Србије налази се изворни документ са пописом логора и логораша на територији Аустроугарске царевине из 1916. године. У том периоду, према наведеном документу, било је 300 логора са 64.942 заточеника, међу њима десет великих, док је у исто вријеме у Њемачкој било 50 логора са 39.245 заточеника.

Према службеним процјенама Владе Краљевине Србије с краја рата, из 1918. године, у логорима на територији Аустроугарске било је око 147.677 ратних заробљеника, од чега трећина цивила, жена, дјеце и стараца. Помрло их је 76.000. Ако се томе додају и логори у Бугарској, Њемачкој и Турској, укупан број српских логораша износио је 182.000.

Тако је плански мијењана етничка слика на Балкану на штету православних Срба, што је правдано „великосрпском опасношћу" по Двојну монархију. Срби регрутовани у аустроугарске формације нису имали јасну слику о страшним дешавањима у мјестима одакле су испраћени на фронт, због ријетких писама, али и строге цензуре.

Деташирани III батаљон 3. бх пјешадијског пука је у прољеће 1915. године учествовао у саставу 48. пјешадијске

Жељезничка станица Добој након велике поплаве,
љето 1915. године

дивизије у ограниченим локалним акцијама на Балканском фронту, према граници са Црном Гором. У тим акцијама заробљени су:

- Петар Благојевић из Бријеснице код Грачанице, затворен на Цетињу,
- Илија Мијајловић са Подсјелова, затворен у Пљевљима, и
- Лазар Бабески из Жиока, Гостовић (11. чета). У Никшићу.

Хроничари су почетком маја 1915. године забиљежили до тада незапамћену поплаву у БиХ, која је проузроковала велику штету на жељезници долином ријека Босне, Спрече и Криваје, за чију обнову је требало неколико мјесеци. Планиране војне операцији према Србији су одложене за касну јесен.

26. Макензенова офанзива на Источном фронту

Изазивачима рата се журило да га ријеше у своју корист, како би умирили незадовољство у својим земљама произашло из питања: „Зашто почињати рат ако га не можеш добити"? Сваки наредни дан значио је губитак морала и вјере у сопствену моћ, тим прије што су аустроугарске вишенационалне трупе трпиле пораз за поразом на Источном и Балканском фронту. Многи команданти су смијењени, а међу њима и фелдмаршал Оскар Поћорек, због неуспјеха војне казнене експедиције у Краљевини Србији. Почетком маја 1915. године, под командом фелдмаршала Аугуст фон Макензена, милионска њемачко-аустроугарска војска креће у офанзиву на Источном фронту. У вишемјесечним операцијама, успијева избацити противничку руску војску из Галиције, Пољске, дијела Литваније, и освојити Ригу као крајњи циљ наступања.

Централне силе су успјешно започеле кампању у Горлице-Тарнов офанзиви, источно од Кракова, у Галицији , потпуно поразивши 3. руску армију. Грмили су топови, сијевале сабље, и падале главе.

Након освајања Лавова, и Брест-Литовска, 5. августа су освојили Варшаву, потом Виљнус, и натјерали Русе на повлачење из Пољске.

Ово је у руској историји познато као Велико повлачење, а у немачкој као Велико напредовање. До оваквог развоја догађаја је довела и чињеница да је Русија имала мање развијену индустрију, слабије снабдијевање и неефикасно војно руководство. Послије ове офанзиве линија Источног фронта се налазила на потезу Рига - Јекабилс - Двинск- Барановичи-

Пинск - Дубно-Тернопил, неколико стотина километара од граница Њемачке и Аустроугарске.

Пријетња са истока је била отклоњена, па је након тога требало ријешити питање Срба на Балкану.

Ова велика њемачко-аустроугарска офанзива на источном фронту није прошла без учешћа јединица из БиХ.

Три батаљона 1. бх пјешадијског пука (I, II. и IV), са око 3.000 војника од почетка фебруара 1915. налазили су се у саставу 19. пјешадијске дивизије на источном ратишту, гдје су остали до октобра 1917. године.

У току фебруара узели су учешће у првој и другој офанзиви на Карпатима, а онда распоређени на Дњестар, у оквиру њемачке Јужне армије, и учествовали у следећим борбама: у мајском продору преко Першинског, половином јуна у осигурању Дњестра, крајем јуна у борбама код Гњиле Липе, а затим почетком септембра у офанзиви у источној Галицији. Након тога, 1. бх пјешадијски пук се борио на Серету, а почетком септембра на Стрипу.

Други бх пјешадијски пук дејствовао је у саставу 8. корпуса до средине октобра када је пребачен на италијанско ратиште. Четврти бх пјешадијски пук борио се у саставу 4. армије. Први бх ловачки батаљон, у саставу 1. армије, почетком јуна учествује на средишњем дијелу фронта у бици код Крашника, а крајем јула у операцијама заузимања Лублина. Током аугуста 1915. године води борбе између Висле и Буга, потом код Лубатова, Остраве, и приликом продора преко Ковела. /3.

„Тузлански“ 3. бх пјешадијски пук је распоређен на јужни одсјек фронта, гдје учествује у борбама вођеним од 16. до 20. маја на потезу Острожец - Крукенич (Krabienice), сјеверно од града Самбир (Галиција, данас југозапад Украјине). Покушаји заузимања утврђених руских положаја завршили су неуспјешно. Тада су погинула два војника из Раковца, са Озрена, Недјељко Петковић, 1. чета, и Цвијетин Божић

Борци из БиХ у Лавову, љето 1915. године

(1893), 6. чета. Обојица су били ожењени и оставили иза себе потомство.

Учествујући у љетној офанзиви Централних сила 3. бх пјешадијски пук је често мијењао позицију на фронту. Војевао је по непознатим селима словенских назива у Галицији. Од 5. до 15. јуна 1915. године водио је борбу у рејону села Буковице, кога су Руси напустили повлачећи се до Добосовке. У дводневном боју код села Стари Јаричов заузети су руски ровови. Крајем јуна пук је водио борбе код Диедлова, заузео па напустио положаје. Бројно стање јединице је толико смањено да иста више није била за употребу. У тим борбама су изгинули и војници са подручја Озрена, Возуће и Гостовића, чији су датуми смрти наведени иза припадајуће чете:

- Благоја Цвијановић (1894) из Васиљеваца, погинуо 24. јуна
- Недјељко (Станоја) Јанковић (1884), из Дедића, Гостовић (14. чета), погинуо на Видовдан, 28. јуна 1915. године,

Дио официрског кадра 3. бх пјешадијског пука

- Стеван Лазаревић (1890) из Буковице (4. чета), 21-30 јуна,
- Спасоја Билић (1893) из Пакленице (7. чета), 21-30 јуна,
- Јово Максимовић (1886) из Доца (13. чета), крајем јуна 1915. Претходно опорављен од рањавања с краја 1914. године,
- Давид Софрић (1890) из Пурачића (8. чета), крајем јуна,
- Ибрахим Ковачевић (1888), муслиман из Миричине, 23. јуна, и
- Омер Ћинић (1879), муслиман из Рибнице, 30. јуна 1915. г.

Након краћег опоравка и попуне јединице, 3. бх пјешадијски пук је током јула водио жестоке борбе на жељезничком насипу код Добротвира, гдје је у поноћ 23. јула успио овладати противничким положајем, заробити преко 300 Руса, и један митраљез. Наредног дана, руске јединице су протјеране преко ријеке Буг и достигнуто село Радванци.

Напредовање је било успјешно и током августа, а 06. септембра 1915. године заузет је положај Крупец у Волињији.

У овим борбама, током јула и августа 1915. године, погинули су пјешадинци 3. бх пјешадијског пука са подручја Озрена, Возуће и Гостовића:

- Јовица Петковић (1885) из Раковца, погинуо 4 -11. јула,
- Манојло Андрић (1881) из Лозне (3. чета), 21-31. јула,
- Илија Смиљић (1879) из Свињашнице (3. чета), 21-31. јула,
- Гаврило Малешић (1882) из Маглаја (13. чета), 21-31. јула,
- Шериф Агић (1894), муслиман из Маглаја , 21-31. јула,
- Мехмед Ћурановић (1893), муслиман из Маглаја, у јулу,
- Анто Мартиновић (1894), Хрват из Маглаја, у августу,
- Мујо Бургић (1893), муслиман из Милиног Села (16. чета), 21-31 августа,
- Јово Митровић (1877) из Мичијевића, 30. августа,
- Мустафа Селимовић (1886), муслиман из Рибнице, Возуће (13. чета), почетком септембра, и
- Омер Авдић (1878), муслиман из Пурачића, маршевски батаљон, 1. септембра 1915. године.

Сви они су, као и њихови раније погинули саборци, сахрањени у једну гробницу у близини мјеста погибије. Очигледно да није било довољно кадра и саобраћајних могућности да се погинули транспортују до мјеста рођења.

Из 1. бх (сарајевског) пјешадијског пука, који је учествовао у овој офанзиви на Источном фронту, погинуо је крајем маја (24-31) на ријеци Дњестру Серафим Југовић (1889) из Бистрице код Жепча. Са њим су погинули саборци Јово Ћулум (1893) из Љешева код Високог, и Ристо Којадиновић (1890) из Дуганџића код Кладња, док су у области Самаре нестали, односно пребјегли Русима два редова из Гостовића, водник Цвијетин Божић (1890) из Митровића, и Благоје Божичковић (1891) из Прилука, оба припадници 9. чете 1. бх пјешадијског пука.

Из 1. бх ловачког батаљона погинули су Владимир Сушић (1895) и Јован Паравац (1888), оба из Костајнице код Добоја. Паравац је тешко рањен у десну руку. Умро је у бол-

ници у Knittelfeldu, Аустрија, 7. августа 1915. године, гдје је и сахрањен. Рањени су Стево Девић (1879) са Озрена, и Васкрсије Тодоровић (1881) из Кртове, који је рањен у десну ногу, па је послат на лијечење у болницу Литомерице (Чешка).

Током љетне њемачко-аустроугарске офанзиве на Источном фронту, од маја до септембра 1915. године, према до сада прикупљеним подацима, рањени су:

- Ђорђо Кујунџић (1893) из Сухог Поља (1. чета),
- Тодор Радојчић (1894) из Бољанића (2. чета),
- Васкрсије Лазаревић (1879) из Сочковца (4. чета). Упућен на лијечење у болницу у Броду,
- Недељко Радић (1895) из Кртове (2. чета). Рањен у главу, и лијечен у болници у Будимпешти,
- Михајло Лукић (1891) из Кртове. Лијечен у Будумпешти,
- Никола Ковачевић (1896) из Сочковца (2. чета),
- Радован Лазаревић (1890) из Маглаја (2. чета),
- Васкрсија Јовић (1895) из Миљевића (2. чета). Преживио рањавање и рат. Усташе га отјерале жељезничким транспортом из Возуће у логор Јасеновац гдје је убијен, фебруара 1942. године,
- Станко Савић (1892) из Бруснице (2. чета),
- Стјепан Илић (1894) из Д. Буковице (2. чета),
- Никола Савковић (1881) из Текућице (2. чета),
- Лука Гребић (1884) из Д. Бријеснице (3. чета). Преживио рат,
- Остоја Арсић (1892) из Смрдиња (3. чета),
- Илија Лушић (или Лукић) 1892, из Раковца (3. чета),
- Трифун (Станка) Тодић (1884) из Жиока (3. чета). Трифунов млађи брат Антоније је погинуо у марту 1915. Трифун је преживио рат, имао два брака и укупно 12 дјеце. Његов најмлађи син Недо рођен је 1940. године,
- Јован Лазаревић (1892) из Буковице (4. чета),
- Никола Поповић (1883) из села Грабовци, Смрдињ (4. чета),
- Давид Тешановић (1890) из Хрга (5. чета),
- Митар Мићановић из Маглаја (6. чета),

Посмртни остаци војника у рову, Галиција, 1915. године

- Коста Симић, са Озрена, Маглај (6. чета),
- Ђорђо Васиљевић (1890) из Грачанице (6. чета),
- Паво Стевић (1894) из Тумара (7. чета). Вратио се жив, и остварио бројно потомство. Умро у Тумарама 1974. године.
- Обрад Тодоровић (1894) из Грачанице (7. чета),
- Коста Ристић (1889) из Грачанице (7.чета),
- Митар Вукојевић (1891) из Текућице (8.чета),
- Марко Концулић (1890) из Турије (8. чета),
- Симо Ђурић (1895) из Маглаја (8. чета),
- Лука Лазић (1878) из Смрдиња (8. чета),
- Цвијан Митровић (1894) из Грачанице (13. чета),
- Ђорђо Ћелић (1893) из Костајнице код Добоја (13. чета),
- Тодор Јовановић (1895) из Грачанице (13. чета),
- Јован (Симе) Мишић (1896) из Клоча, Бољанић (13. чета) Преживио рат. Отјеран у Јасеновац и убијен 1942. године,
- Илија Поповић (1883) из Возуће (14. чета),

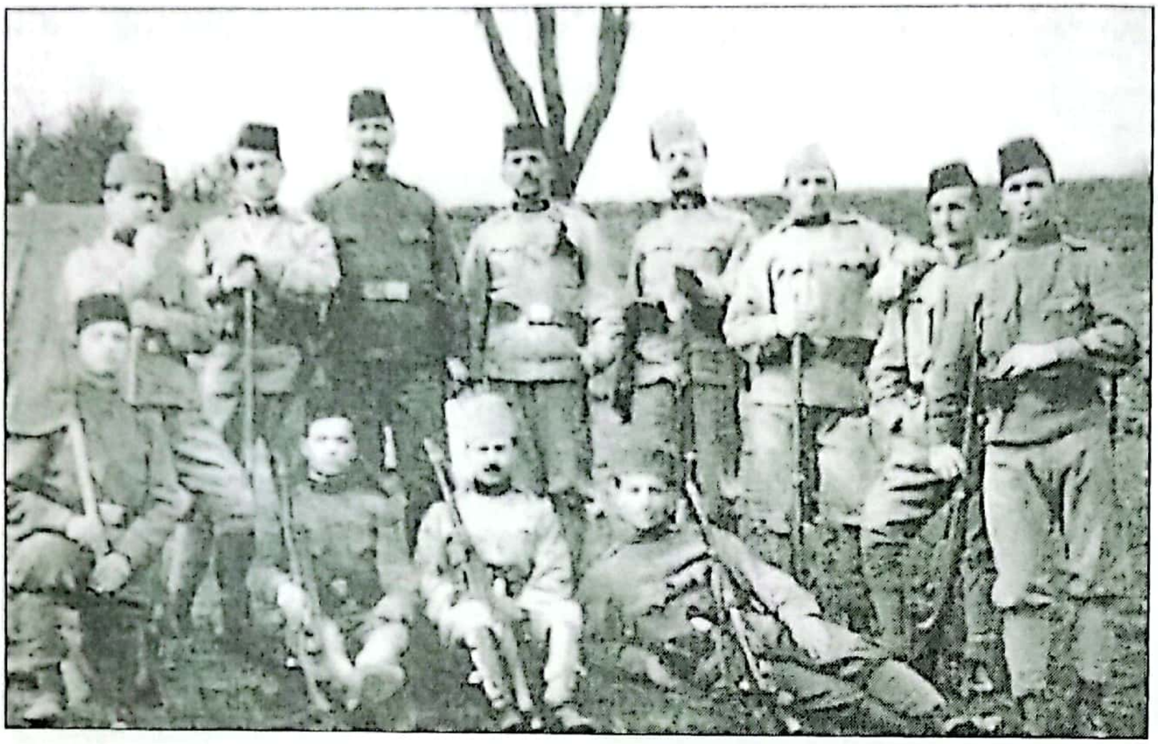

Војници 3. бх пука у Будимпешти, пред слање на фронт

- Никола Поповић (1883) из Возуће (14. чета),
- Јово Момковић (1887), Маглај (14. чета),
- Милован Пејић (1894) из Петрова (15. чета),
- Стево Маличић из Раковца (15. чета),
- Пантелија Васиљевић (1889) из Стријежевице (15. чета),
- Тодо Лукић (1885), из Грачанице (16. чета),
- Лазар Манојловић (1892) из Придјела (16. чета),
- Лазар Видаковић (1886) из Смрдиња (16. чета),
- Блажан Видаковић (1885) из Смрдиња код Маглаја (16. чета),
- Спасоја Петровић-Мађаревић (1890) из Придјела (16. чета),
- Марко Благојевић из Рујнице (20. чета), и
- Антоније Николић из Раковца (20. чета).

У тим операцијама пребјегли су Русима, нестали, или су заробљени :

- Андрија Николић (1884) из Раковца. Регистрован у Богучару, област Вороњеж,
- Недјељко Павловић (1881) из Г. Раковца. Оставио потомство, али данас нема никог живог од његовог коријена, и
- Саво (Васкрсије) Стјепановић (1893) из Стријежевице (7.

чета). Нестао. Није се вратио из рата. Мјесто и година смрти нису утврђени.

У то вријеме заробљени Трипун Бајкановић (1880) из Крсног Поља (15. чета), преживио је рат, вратио се у родно село и важио за угледног домаћина и искреног вјерника. Нисам могао потврдити, али претпостављам да је након заробљавања као српски добровољац прошао Добруџу и Солунски фронт. Умро је у селу.

Алекса Марјановић звани Лексо (1891-1971) из Ријечана (Карачић), лакше рањен пребјегао је Русима, и био учесник Солунског пробоја. Преживио рат, и вратио се кући. Оженио Милицу и стекао осморо дјеце, од чега три сина. Умро у 80. години.

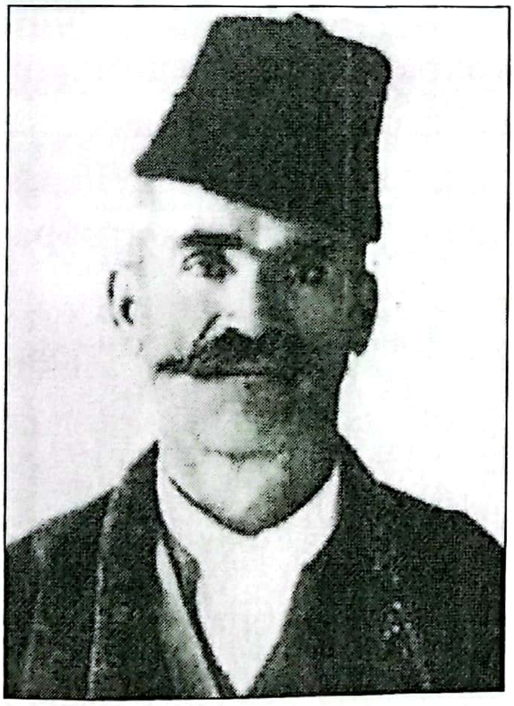

Трипун Бајкановић
из Крсног Поља

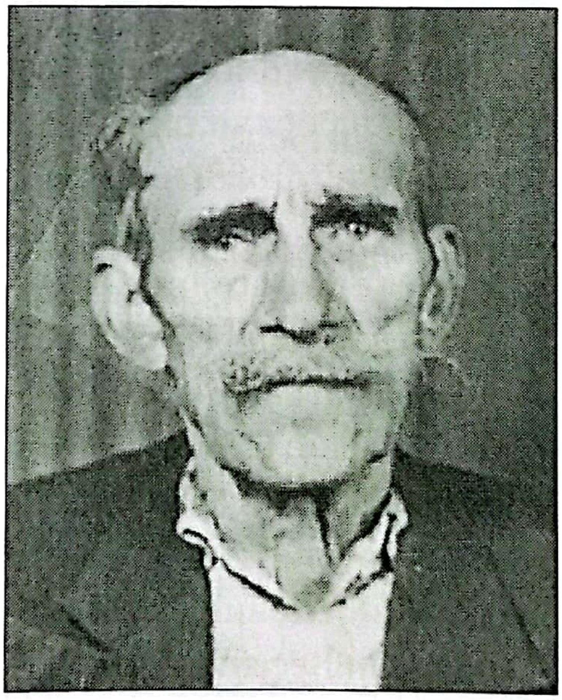

Алекса Марјановић
- Лексо (1891-1971)

У првој половини септембра 1915. године 3. бх пјешадијски пук настоји стабилизовати и учврстити достигнуте положаје код Крупеца и успијева заробити око 400 Руса, који су се повукли из западне Волињије. Због наступајуће руске офанзиве није могао задржати достигнуте положаје, те се морао повући

неколико километара назад уз велике губитке. 15. септембра, послије подне, пук креће у противнапад, и у незадрживом јуришу, након тешке борбе, заузима коту 424 код Гонтове.

Након тога, пук је стигао у Плашево, где је остао у резерви до 09. октобра, када је услиједио нови покушај Руса да заузму село Сопанов у области Тернопил, источно од града Броди, а сјеверно од познатог старог рускоправославног манастира Успења пресвете Богородице у Почаиву. У жестоким, блиским борбама, на равничарском мочварном терену, обије стране су чврсто држале своје положаје. Због претрпљених губитака у људству Руси су се ипак повукли преко реке Икве. По завршетку битке, барон Lutzendorf, похвалио је посебно храброст бораца 3. бх пјешадијског пука, без обзира не велике губитке.

Том приликом су погинули, и сахрањени у заједничкој гробници на обали ријеке Икве, далеко од родног краја:
- Јован Никић (1888) из Тумара (2.чета), почетком окт. 1915. г,
- Недјељко Ристић (1888) из Г. Раковца (2. чета), 1-15 октобра 1915.г, почетком године био рањен,
- Милован Лазић (1895) из Смрдиња, ловачки бат, октобра,
- Петар Мијатовић (1891) из Маглаја,1-15 октобра 1915. г,
- Манојло Илић (1894) из Поточана, Маглај, 1-15 октобра 1915,
- Паво Лазаревић (1891) из Ступара (6. чета), 25. октобра,
- Симо Марушић (1895) из Карановца (15. чета), 1-15 окт. 1915,
- Лазар Цвијановић (1885) из Маглаја, 27. октобра 1915. г,
- Сарафијан Веселиновић (1890) из засеока Брђани (Прилук-Гостовић), 22. октобра 1915. године. Био је ожењен и иза себе оставио насљеднике, синове Марка и Симу, и
- Ибрахим Јунузовић (1894), муслиман из Бановића, средином октобра 1915. године.

У истом периоду у провинцији Волињија рањен је Ђорђо Катанић (1895) из Карановца, припадник ловачког бх батаљона, а његов комшија Остоја Илић (1892) из Карановца (4. чета), предао се Русима.

На достигнутим позицијама, у дубоко ископаним рововима, код села Сопанов, на ријеци Икви, пук је остао до 22. јануара 1916. године трпећи ударе артиљерије, и водећи мање борбе, углавном бомбама, пошто су руски и аустроугарски ровови били близу једни другим. У задњем тромјесечју 1915. године погинули су:
- Пејо Иванић (1889) из Скиповца са Требаве, 21-31. октобра,
- Јефто Павловић (1893) из Возуће (14. чета), 1-11. новембра,
- Алекса Бојић из Карачића, половином новембра,
- Коста Ристичевић (1895) из Смрдиња, 1-15. децембра, и
- Емин Бешић (1884), муслиман из Грачанице,15-31. децембра.

Због великих губитака у људству, 3. бх пјешадијски пук је половином октобра попуњен са три маршевска батаљона, тачније речено комплетно измјењен са 3.000 свјежих војника. Дакле, током 1915. године и други састав 3. бх пјешадијског пука био је „истрошен“. А, у блиској будућности очекивала се руска противофанзива.

У последња три мјесеца 1915. године на Источном фронту, у одбрани достигнутих положаја од напада руске војске, према до сада прикупљеним подацима, рањени су војници са подручја Озрена, Возуће и Гостовића:
- Јово Васиљевић (1895) из Стријежевице (1. чета),
- Игњат Ђукановић (1884) из Порјечине (1. чета),
- Недјељко Стевић (1886) из Тумара (1. чета), митраљезац,
- Васкрсија Мијић (1896) из Лукавца (2. чета),
- Нећо Максимовић (1895) из Стријежевице (2. чета),
- Јанко Илић (1890) из Тумара (2. чета),
- Васкрсија Илић (1893) из Д. Буковице (2. чета),
- Мирко Софрић (1884) из Турчиновића, Хрге (3. чета). Мирко је преживио рат. Убила га је муслиманска милиција у Возући у прољеће 1942. године,
- Лазар Лазић (1896) из Маглаја (3. чета),
- Драго Ђурић (1895) из Бољанића (3. чета),

- Недељко Мркоњић (1887) из Тубића, Д. Бријесница (4. чета). Преживио рат и оставио потомство. Убијен са сином Миланом септембра 1941. године у селу од стране усташа,
- Симо Гашић (1890) из Петрова (4. чета),
- Цвијетин Лукић (1881) из Пакленице (5. чета),
- Перо Радић (1885) из Карановца (5. чета),
- Лука Јовић (1896) из Бруснице (5. чета),
- Лазар Мишић (1881) из Текућице (8. чета),
- Лазо Михајловић (1893) из Трештенице (13. чета),
- Сајло Стојановић (1895) из Миљевића (13. чета),
- Тодор Ђурић (1890) из Смрдиња (13. чета),
- Коста Јовић (1896) из Улишњака (13. чета),
- Недјељко Нешковић (1895) из Г. Пакленице (13. чета),
- Петар Перић (1874) из Грачанице (13. чета),
- Алекса Максимовић (1894) из Доца (13. чета),
- Лука Савичић (1894) из Бољанића (13. чета),
- Ђуро Гаврић (1892) из Возуће (14. чета),
- Ђорђо Лазаревић (1893) из Порјечине (14. чета),
- Спасоје Лазаревић (1891) из Грачанице (14. чета),
- Живко Трипић (1892) из Вуковина - Возућа (14. чета),
- Михајло Велимировић (1896) из Сочковца (14. чета),
- Манојло Стјепановић (1895) из Ступара на Озрену (15. чета),
- Ђоко Васиљевић (1893) из Бољанића (15. чета),
- Васкрсија Ракановић (1894) из Смрдиња (15. чета),
- Ђорђо Никић (1886) из Смрдиња (16. чета),
- Коста Благојевић (1892) из Д. Пакленице (16. чета),
- Стево Стевановић (1885) из Тумара (16. чета),
- Милан Маљеновић (1894) из Рјечице код Маглаја (16. чета),
- Манојло Павловић (1895) из Раковца (19. чета),
- Илија Томић (1888) из Маглаја,
- Мирко Лазић (1881) из Ступара,
- Цвијан Ђурић (1893) из Какмужа,
- Тодор Михајловић (1882) из Кртове,
- Паво Пејић (1879) из Васиљеваца,

- Недељко Љубојевић (1880) из Лозне, Ловачки батаљон, и
- Цвијо Берак (1893) из Пурачића, 2. бх пјешад. пук, 4. чета.

У последња три мјесеца заробљени су, или се предали руској војсци на Источном фронту: Ранко Павловић (1890) из Грачанице (1. чета), Мићо Ристић (1881) из Трештенице (4. чета), Недо Марковић (1891) из Г. Пакленице (4. чета), Симеун Томић-Симака (1891) из Какмужа (4. чета), Симо Лукић (1895) из Сухог Поља (5.чета), Коста Петковић (1886) из Лозне (5. чета, рањен 1915), Недјељко Кикановић (1891) из Бакотића (7. чета), Недјељко Симановић (1891) из Бакотића, (7. чета), Јован Микић (1890) из Петрова (8. чета), Гаврило Бојић (1895) из Карачића (8. чета), Стјепан Момировић (1889) из Бакотића (8.чета), Тодор (Станоја) Јанковић (1895) из Дедића, Гостовић (8. чета), Цвијетин Панић (1888) из Лукавца (16. чета), десетар Јово Илић (1892) из Карановца (16. чета), Лука Симић (1889) из Маглаја (Ошве), Јово Симић (1886) из Маглаја, Ошве (регистрован у Малмишу), Стево Ристић (1883) из Турије, регистрован у Томску, Лука Томић (1893) из Сухог Поља, регистрован у Полудонки, Петар Марковић (1884) из Сочковца, Милан Тодоровић (1892) из Лазина, Маглај, Илија Пашалић (1896) из Возуће, Васо Гаврић (1887) из Јарушака, регистрован у Орлову, Томо Савић (1893) из Мичијевићи, регистрован у Москви, и Саило Пашалић (1888) из Јелава (вратио се жив кући).

Заробљени Обрен Петровић (1885) из Свињашнице (16. чета) пријавио се у српску добровољачку дивизију. Погинуо као водич партизанима у Подволујаку 1943. године.

Заробљени Милош Иванишевић из Грачанице, пријавио се у српску Војску. Учесник је Солунског фронта, а послије рата био први командир милиције („Народне гарде“) у општини Грачаница.

У руском заробљеништву нашли су се и борци: Спасоје Ђурковић (1893) из Бруснице, Нећо Божић (1885) из Милиног Села, и Стојан Тодоровић (1893) из Какмужа.

Милош Иванишевић из Грачанице са саборцима, 1914. године, уочи поласка у рат. Милош је учесник Солунског фронта

Противно својој вољи, православни Срби са територије Аустроугарске монархије нашли су се на Источном фронту, гдје су учествовали у крвавим борбама, али и тражили начин како да извуку живу главу из пакла. Не желећи да ратују за интересе Хабзбуршке монархије против словенске и православне Русије, многи су се Срби, али и остали Словени, предавали руској војсци, захтијевајући да се као добровољци укључе у српску војску, која се храбро борила против снага Централних сила, однијевши на почетку рата двије велике побједе у Церској и Колубарској бици. Највећи број Срба заробљеника налазио се на територији Украјине. Њихов центар је био заробљенички логор у Дарници, у коме је, према свједочењу преживјелих, главна тема разговора била како стићи до српске краљевске војске.

Нису били под стражарском пратњом, и имали су слободу кретања. Сем Кијевске, на десетине хиљада заробљеника Срба и осталих Словена налазио се у Одеској, Харковској и Јекатеринославској губернији. Радили су на јавним радовима поправке путева, истовара и утовара робе, сјетви, жетви, косидби, или су додијељени руским сеоским домаћинствима на испомоћ. За рад су добијали минималну новчану надокнаду.

Жељу заробљених Срба да се боре на српској страни, руска влада је напокон прихватила. Након споразума са српском владом, у љето 1915. године почео је Дунавом организовани транспорт добровољаца из царске Русије. До краја августа 1915. године у српску краљевску војску је пребачено око 3.500 добровољаца.

2в. Окупација Краљевине Србије

Након успјешног завршетка офанзиве на Источном фронту, Нијемци и Аустроугари су преузели ратну иницијативу и на Балкану. Искористили су повољан период у коме Балкан савезницима више није био приоритет, а Краљевина Србија се суочавала са смртоносном епидемијом пјегавог тифуса, неимаштином, и тешком економском ситуацијом. Након бриљантне побједе на Колубари и Сувобору, споро је текао опоравак од ратних напора и страдања.

Шестог октобра 1915. године почео је напад здружених армија Централних сила на Краљевину Србију под командом фелдмаршала Макензена. Огромна војна сила, од близу милион војника напала је неопорављену земљу, 11 њемачких и четири аустроугарске дивизије, 10 ландштурмских бригада, и једна коњичка дивизија.

Међу нападачима била су два босанскохерцеговачка ловачка батаљона, бројности 2.000 војника. Први бх ловачки батаљон који се налазио у саставу 25. пјешадијске дивизије, је од 29. септембра до 05. октобра учествовао у нападу на Србију са сјевера, а од 08. октобра, у наступању преко Дрине. Почетком новембра водио је борбе у средњој Србији. Други бх ловачки батаљон се од формирања у августу 1915. до фебруара 1916. године налазио у саставу 53. пјешадијске дивизије. Од почетка септембра 1915. године ангажован је у припреми офанзиве на Србију, у којој је активно учествовао од 18. октобра до 06. новембра. Потом је дејствовао јужно од Мораве.

Када се у рат укључила Бугарска и напала српску војску са истока, а већи дио централне Србије окупиран, Врховна команда је 25. новембра одлучила да не потписује капитулацију, већ да се непоражена војска повуче преко планина Црне Горе и Албаније према Јадранском мору на простор Драч-Скадар. Одатле су савезничким бродовима превезени

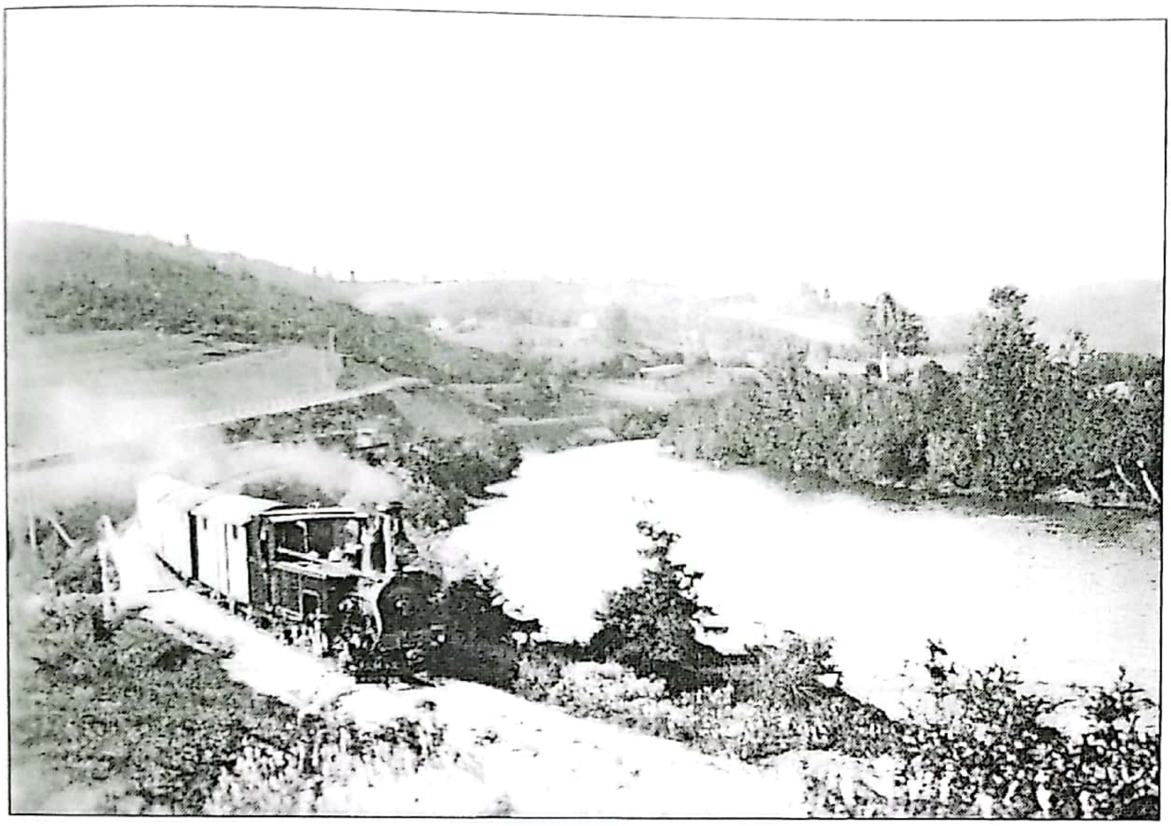

Пруга долином Босне између Маглаја и Жепча

на острво Крф, у неутралну Грчку. Тај транспорт је извршен тек под пријетњом царске Русије да ће изаћи из рата уколико се Срби не пребаце на сигурно.

Питање зашто савезници по оружју нису притекли у помоћ нападнутој Србији, а имали су довољно времена и ресурса за то, није тема ове књиге, али баца сјенку на такав вид савезништва. Тим прије што би се свјетски рат, по мишљењу многих војних стручњака могао те године и окончати, као што је и окончан на истом простору, од истих актера, али двије године касније, и са много више жртава и људске патње.

Са српском војском, краљем, владом, члановима Скупштине, и дијелом цивила, путем голготе долином Дрима и преко Руговске клисуре поведено је око 30.000 аустроугарских ратних заробљеника, углавном Хрвата, Чеха и Мађара. Таква брига за заробљенике у историји неће бити забиљежена! Њих Срби нису убијали, већ их повели са собом и предали Италијанима, који су их као приоритете бродовима

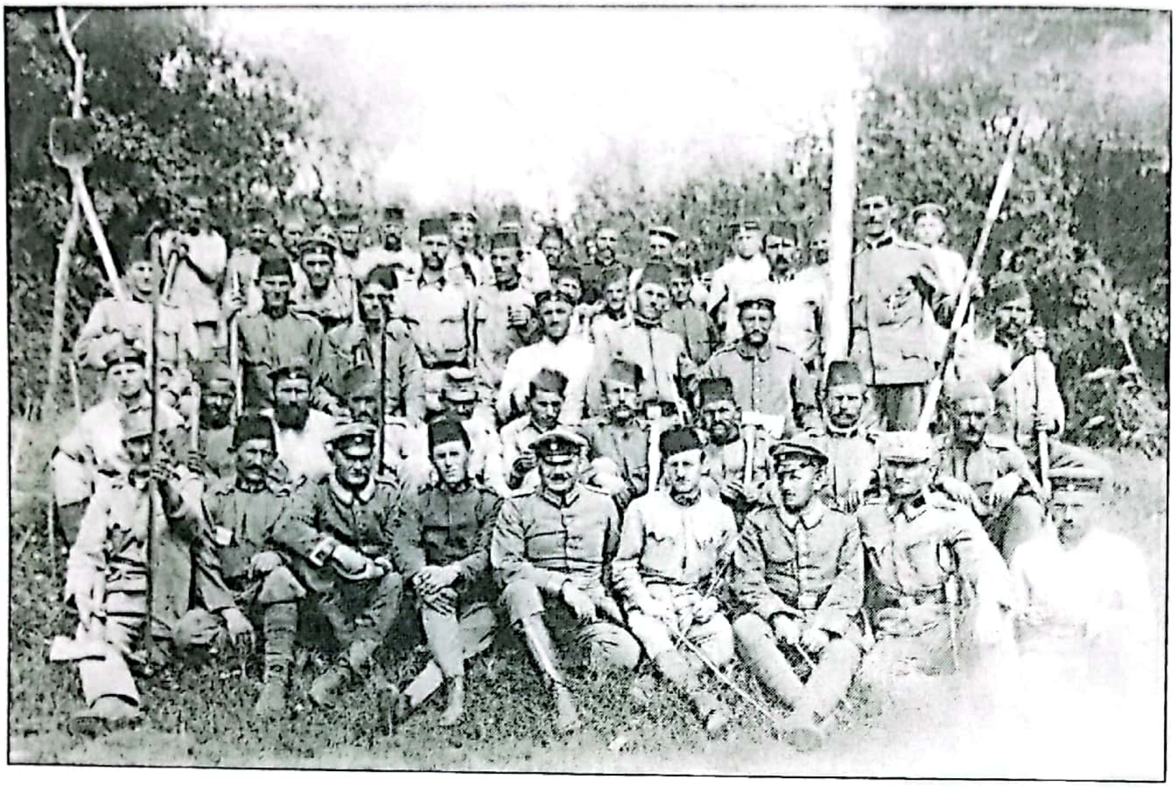

Припадници ловачког бх батаљона са њемачким војницима у Србији, 1915. године

превезли на острво Асинару у Сардинији. Међу спашеним заробљеницима бијеше и аустроугарски подофицир Миле Будак, потоњи усташки крволок.

Са српском војском која се повлачила ка Албанији, било је 5.000 добровољаца. У војнички логор у Гувији стигло их је око 2.000, од чега 153 аустријских држављана затечених у Србији, 183 приспјелих из Америке, 708 аустроугарских заробљеника у Србији, и 520 заробљених у Русији. И добровољци, као дио српске војске, полако су се опорављали по логорима и војничким болницама на острву Крфу. Изнемогли и умрли усљед велике исцрпљености у претходним борбама и повлачењу схрањивани су на острву Видо, или у мору („Плава гробница”).

Од опорављених и преживјелих добровољаца на Крфу формиран је Добровољачки одред, чија је команда повјерена Војину Поповићу, легендарном војводи Вуку.

Већ у прољеће 1916. године опорављена српска војска, појачана српским добровољцима заузела је позиције на Солун-

Србија 1915. године. Аустроугарски војници
са заробљеном српском дјецом

ском фронту. Добровољачки одред је дејствовао самостално, и први је ангажован у борбама, са циљем стварања неопходних услова за офанзивна дејства српских армија. Остварио је и прву побједу послије повлачења из отаџбине, која је вратила морал српској војсци, а савезнике увјерила у њену снагу.

Половином септембра 1916. године Одред је у садејству са Дринском дивизијом, учестовао у борбама за освајање Кајмакчалана, доминантног платоа на планини Ница висине 2.525 метара, те висова Сива стијена и Кочобеј. У тешким и крвавим борбама било је 4.643 погинулих, рањених и несталих српских војника. Одред је изгубио 180 људи, а 280 је избачено из строја. Међу рањенима су биле и двије жене добровољке, Милунка Савић, носилац највиших српских и француских војних одликовања, и Флора Сандс из Ирске.

Кајмакчалан је представљао прво парче ослобођене српске земље, па је назван „Капијом слободе“.

У даљим борбама, од октобра до децембра 1916. године Добровољачки одред је готово уништен. Нарочито су биле

тешке битке на Браздастој коси, и Грунишком вису, гдје је 29. новембра 1916. године погинуо комадант Војин Поповић – Војвода Вук.

Одред је расформиран крајем 1916. године када је, усљед крвавих борби са Бугарима, практично остао без људства. У његовом саставу налазио се и један број Срба са Озрена, Возуће и Гостовића.

Након повлачења војске из Србије, њена територија је долином Мораве подијељена између окупатора, Аустроугарске и Бугарске, а сви они који су проказани и сумњичени као српске комите или патриоте транспортовани су у један од бројних концентрационих логора у Европи. Репресалије над незаштићеним цивилним становништвом су биле разнолике, од интернација до вјешања. Током једне сједнице Аустроугарског парламента, из 1917. године, расправљано је о масовном злочину над 30.000 цивила у Србији.

Терор шуцкора је појачан у источној Босни, гдје је долином Дрине стварана тампон зона између јединственог српског народа. У то вријеме је формиран концентрациони логор у Добоју, намијењен за „прихват" српских цивила са тих постора, као и српских породица из источних општина БиХ које су се почетком рата склониле у Србију. Сада су те породице хапшене по Србији и враћане у БиХ, али не својим кућама, већ у логор. Први транспорт стигао је 27. децембра 1915. године у отвореним жељезничким вагонима у 9 дрвених барака аустроугарских коњушница у близини садашње Жељезничке станице. Логор је расформиран 04. фебруара 1917. године када је из њега отишао последњи транспорт у логор Шопроњек. У Добојском логору злопаћено је и на различите начине мучено око 46.000 Срба, од којих је 12.000 убијено. /4

Истовремено, на простор источне Босне планирано је да се населе породице њемачких војних рањеника.

На иницијативу гувернера БиХ, генерала Стјепана Саркотића, организован је велики тзв. Велеиздајнички процес

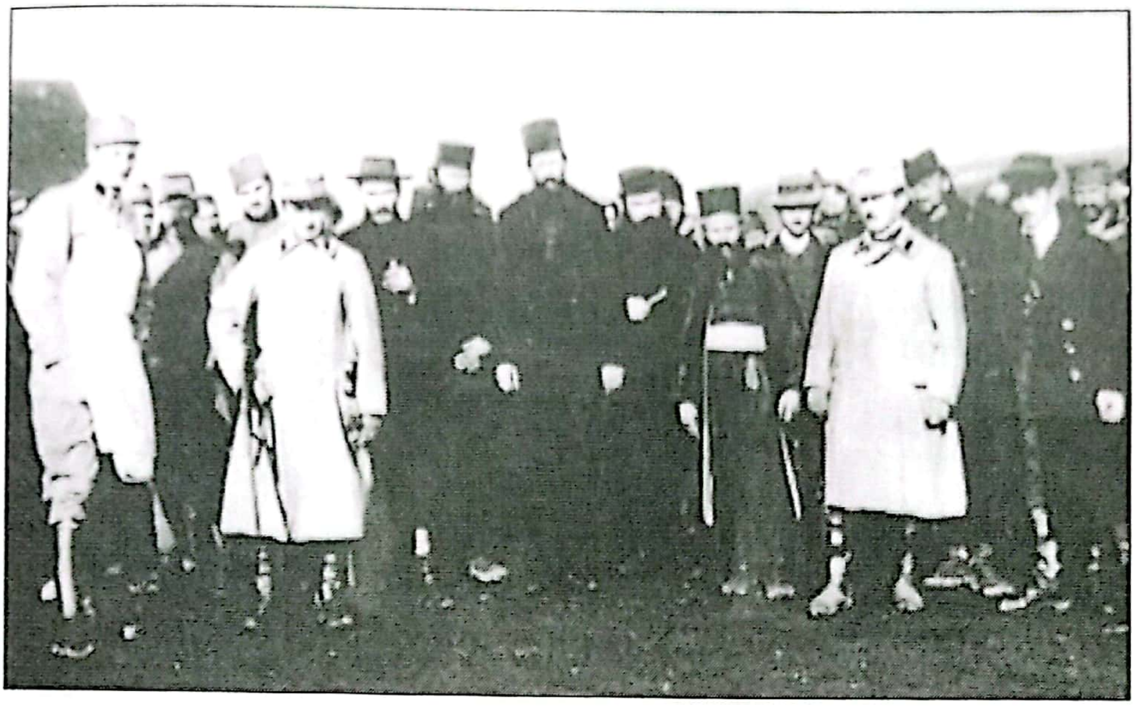

Заточени Срби у Добојском логору

у Бањалуци, који је почео 3. новембра 1915. године, а завршен 16. марта 1916. године. Истрага је обухватила 156 истакнутих Срба ради наводне велеиздаје и за све, осим тројице малољетних, предложена је смртна казна. Оптужено је 32 трговца и трговачка помоћника, 26 тежака, 19 свештеника, 14 учитеља, 13 занатлија, 12 ђака, 12 приватних чиновника, 8 државних чиновника, 6 гостионичара, 5 професора, 2 љекара, 2 инжињера, 1 адвокат, и 2 даме. Међу њима и неколико рођених, или са службом на подручју Озрена, Возуће, и Гостовића.

Милутин Јовановић из Жепча, библиоткар и повјереник „Народне одбране", осуђен је у бањалучком процесу на смрт вјешањем, а касније помилован.

Гавро С. Гаврић (1884-1929), рођен у Прибоју на Мајевици, администратор парохије Хрге, оптужен као „ главни стуб српске читаонице и друштва Побратимство у Хргама, те главни сакупљач прилога за Просвјету". Ослобођен је оптужбе, али тешки услови живота у притвору нарушили су његово здравље, те је умро у 43. години. Сахрањен је у гробљу код прибојске цркве.

Ухапшени Срби у Тузли, 1915. године

Свештеник Михајло Васић, уједно и повјереник Просвјете, суђен је на Велеиздајничком процесу „као национални Србин и политички вођа Срба из Добоја и околине“. У кривицу му је стављено и путовање у Београд 1904. године на крунисање краља Петра. Ослобођен је оптужбе.

Администратору маглајске парохије Душану Николићу стављено је на терет да је био повјереник „Просвјете“ у Маглају и старјешина соколског друштва. Трговцу Јосифу Симићу из Маглаја тражили су у његовим пословним путовањима у Србију везу са руководстном „Народне одбране“, коју су сматрали извором подривања територијалног интегритета Аустроугарске монархије.

Свештеник Петар Катанић, родом из Ступара, ослобођен је оптужбе због недостатка доказа. Кривицу нису могли наћи код добојског пароха, свршеног рељевског богослова Славка Трнинића, као ни код свештеника Ристе Бабуновића, секретара Црквеног суда у Тузли.

У БиХ је вођено укупно 17 „велеиздајничких“ процеса на којима се узалудно монтирало да је за рат крива Србија.

2г. Успостављање Италијанског фронта

Италија је 3. маја 1915. године иступила из Тројног савеза, а 23. маја објавила рат бившој савезници Аустроугарској, стајући на страну оних који су јој обећали задовољење њених територијалних аспирација; Трст, Горицу, полуострво Истру, Далмацију до Трогира, Тирол до Бренера, Требиње у Херцеговини, и Валону у Албанији.

Италијанско ратиште је на аустроугарској територији обухватало Тирол, Корушку, Крањску и Приморје, а на италијанској дио Ломбардије, Венецију и Фурланију, тако да су га сачињавала два фронта-бојишта, Алпски и Сочански. Језгро аустроугарске одбране у Тиролу чинила је тврђава Тренто, а на југу долина ријеке Соче. Оно што је на истоку била тврђава Пшемисл, то је на југозападу представљала тврђава Тренто.

Припрема офанзиве Италије према истоку („шетња до Трста") трајала је аљкаво и споро, тако да је Аустроугарска добила на времену да додатно учврсти границу одбране на ријеци Сочи. Италијанским армијама (2. и 3.) је требало мјесец дана да покрену кампању на исток, према Горици, преко висоравни Добердо са врховима Св. Михајла и Св. Гаврила. Тај први покушај продора у историји је познат као прва од дванаест Сочанских битака. Поход је завршен неуспјешно, на бодљикавим жицама, које су представљале непремостиву препреку.

До краја 1915. године на Сочанском фронту (на западу га зову Исонзо фронт) вођене су још три битке, али укопане линије нису помјерене. Губици су били изједначени, по 43.000 војника. У Другој бици, на горичком мостобрану храброшћу су се истакли припадници III батаљона 2. бх пјешадијског пука, из састава 12. брдске бригаде, који су у блиским борбама вјешто користили ножеве и буздоване!

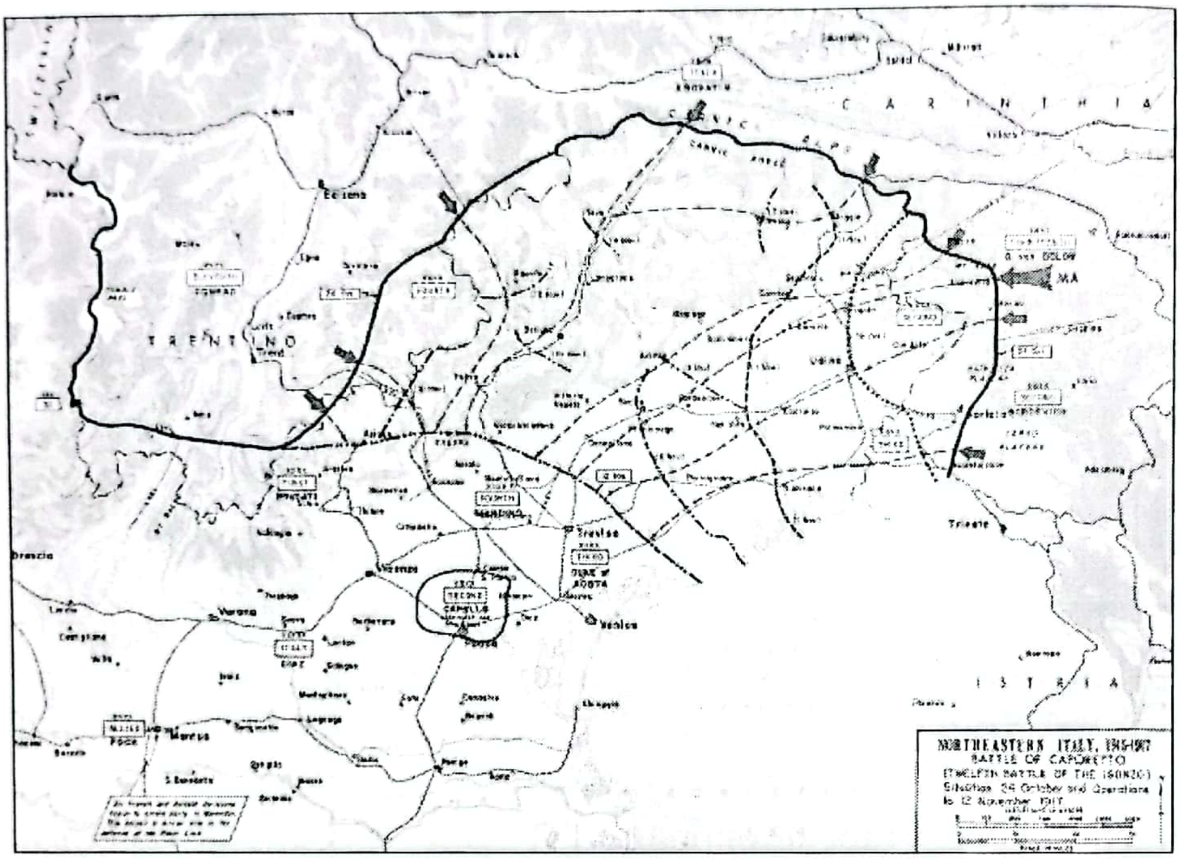

Италијански фронт

Упркос ангажовању јаких снага, које су на обије стране стално увећаване, кориштења авиона, и масовне употребе артиљерије, италијанске армије нису успјеле те године пробити одбрамбени фронт аустроугарске 5. армије, састављене од пет дивизија, и преко добро утврђених бункера и траншеја заузети Горицу и Трст. Аустроугарском 5. армијом на Сочи до краја рата командовао је фелдмаршал Светозар Боројевић (1856-1920), поријеклом Србин из Уметића (Војна Крајина), у медијима назван „Лав са Соче".

Након уласка Италије у рат, III батаљон 3. бх пјешадијског пука, са четири чете и око 1.000 војника је премјештен са границе према Црној Гори на Сочански фронт, на линију имеђу Загоре и Толмина, сјеверно од града Горице. Ту је, од 23. маја до 22. јуна учествовао у првим борбама, а до краја године у све четири Сочанске битке, када је ово бојиште постало масовно гробиште. Од 23. јуна до 07. јула 1915. године учествује у Првој бици на Сочи, а од 18. јула до 10. ав-

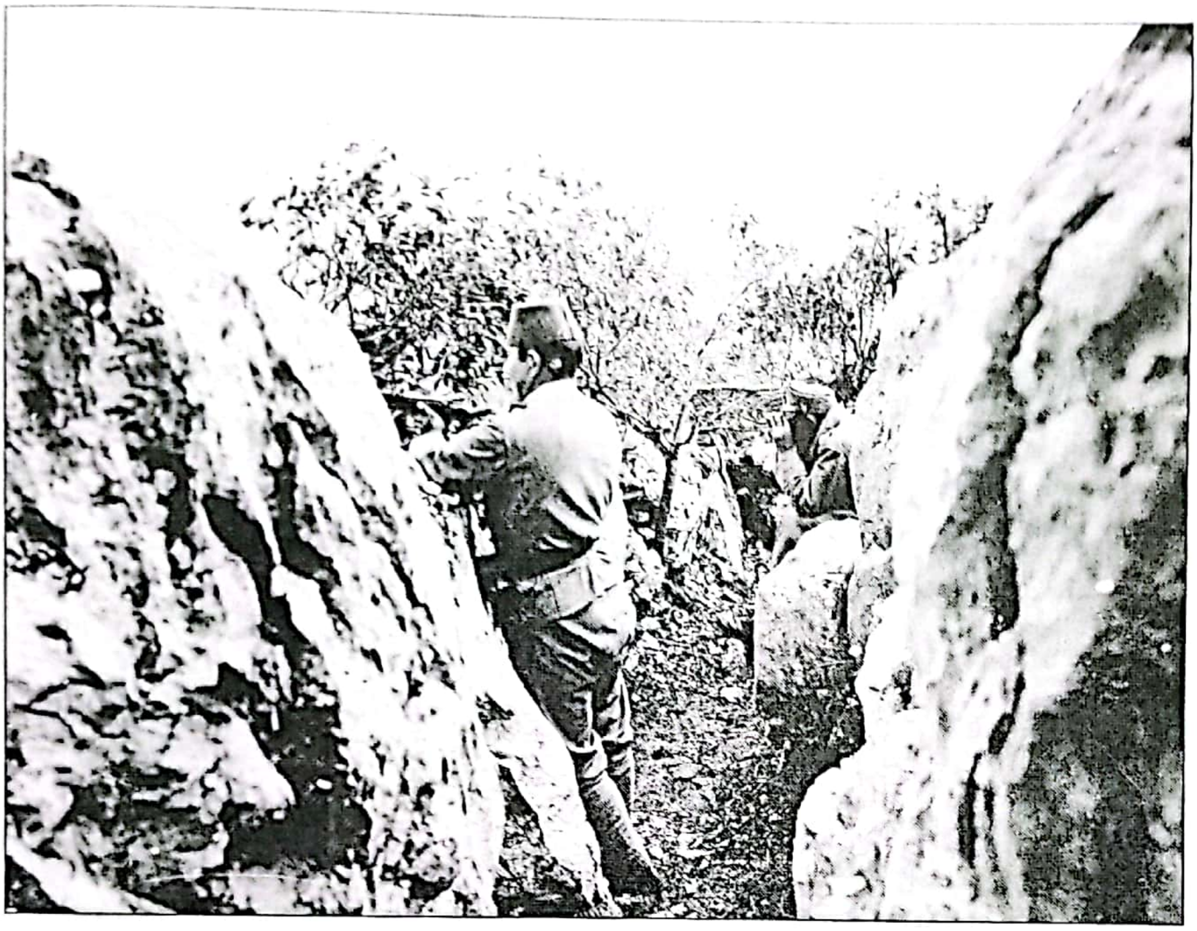

Сочански фронт. Положај Монте Саботино

густа у Другој бици на Сочи. У јеку Друге битке на Сочи III батаљон 3. бх пука додијељен је армијској групи Rohr, приликом борби на Карнишкој коси од 13. септембра до 13. октобра 1915. године.

У том периоду, у долини ријеке Соче, и на Карнишкој коси, погинули су припадници 12. чете: Нико Савић (1893) из Миљевића (27. августа), и водник Цвијетин Симић (1888) из Какмужа, 31. августа 1915. године.

Највјероватније су сахрањени у великом ратном аустроугарском гробљу крај Бохињског језера.

У истом периоду рањени су: Благоја Манојловић (1888) из Придјела (12. чета), Петар Васкрсић (1895) из Доње Бријеснице (7. чета), Стојан Цвијановић (1888) из Текућице (10 чета), Јово Божић (1893) из Жељове (11. чета), Спасоје Тешић (1884) из Сочковца (12. чета), и Васо Станојевић (1889) из Карановца, који је упућен на лијечење у Болницу Птуј.

Рањени Јово Симић (1894) из Бољанића је пребачен у Болницу Поморске академије у Ријеци, али се не зна када је и од чега преминуо. Његово име се налази на списку сахрањених у Гробљу у селу Nagyharsany у Мађарској.

Средином октобра 1915. године, 2. бх пјешадијски пук, попуњен мобилисаним редовима из бањалучког округа, стигао је на италијанско ратиште, и у саставу 4. дивизије, дао велики допринос у крвавим, Трећој и Четвртој бици на Сочи, код Петеана и брда Светог Михајла (Monte S. Michele), јужно од Горице. Због преморености и великих губитака 2. бх пјешадијски пук је повучен на одмор, а потом премјештен на јужнотиролски фронт.

Петар Прешић (1885) из Костајнице код Добоја, припадник 15. чете IV батаљона је преминуо изван борбених дејстава током 1915. године, али нема података када и гдје. Милан Јовановић- Калајџић (1893) из Мисурића код Маглаја, погинуо је 1. августа 1915. године, а Симо Николић звани Шепо (1883) из Бољанића, односно засеока Потоци, почетком новембра 1915. године као припадник бх ловачког батаљона. За њих се не може утврдити на којем фронту. Велики људски губици приморали су војну врхушку у Бечу да из концентрационог логора Арад током мјесеца октобра 1915. године одабере око 2.000 српских затвореника, подијели их у неколико јединица и пошаље на фронт. Дио војника за прву линију је намирен из позадинских радних батаљона, гдје су службовали као „неповјерљиви“ *Срби.* /5.

Симо П. Николић
(1883-1915)
из Бољанића

Припрема војничког ручка на Сочи, 1915. године

/1. *Петар Јовић је живио у Београду, и оставио је тонски запис о свом ратном путу. У том запису он свједочи како су Срби на Источном фронту тражили могућности да се предају Русима, и да су дан предаје сматрали новим рођењем.*

/2. *Ово свједочење ратника Неде Стојановића из Жиока преузето је из књиге писца Миладина Стојановић: "Корени и родослови", Кула Шамац, 2010. године. У књизи су предочени родослови дијела српских породица из Гостовића, међу којима су и Стојановићи.*

/3. *О учешћу јединица из БиХ у овој операцији видјети опширније у књизи Др Зијад Шехић „У смрт за цара и домовину", Сарајево 2005. године. Такође, о учешћу јединица мобилисаних на подручју данашње Хрватске писали су неки аутори. Препоручујем рад Николе Томинца „ Личани у Великом рату, зимска битка за Карпате 1915." .* UDK: 94 (497.5 Оточац).

/4. *Душан Паравац: Добојски логор: хроника о аустроугарском логору интернираца у Добоју 1915-1917, Глас комуна, Добој 1970. године. Књига је доживјела три допуњена издања,и предствља најкомплетније штиво на ову тему.*

/5. *Владимир Ћоровић: „Црна књига-патње Срба БиХ за вријеме свјетског рата 1914-1918", Београд 1996. године.*

3. Ратна 1916. година

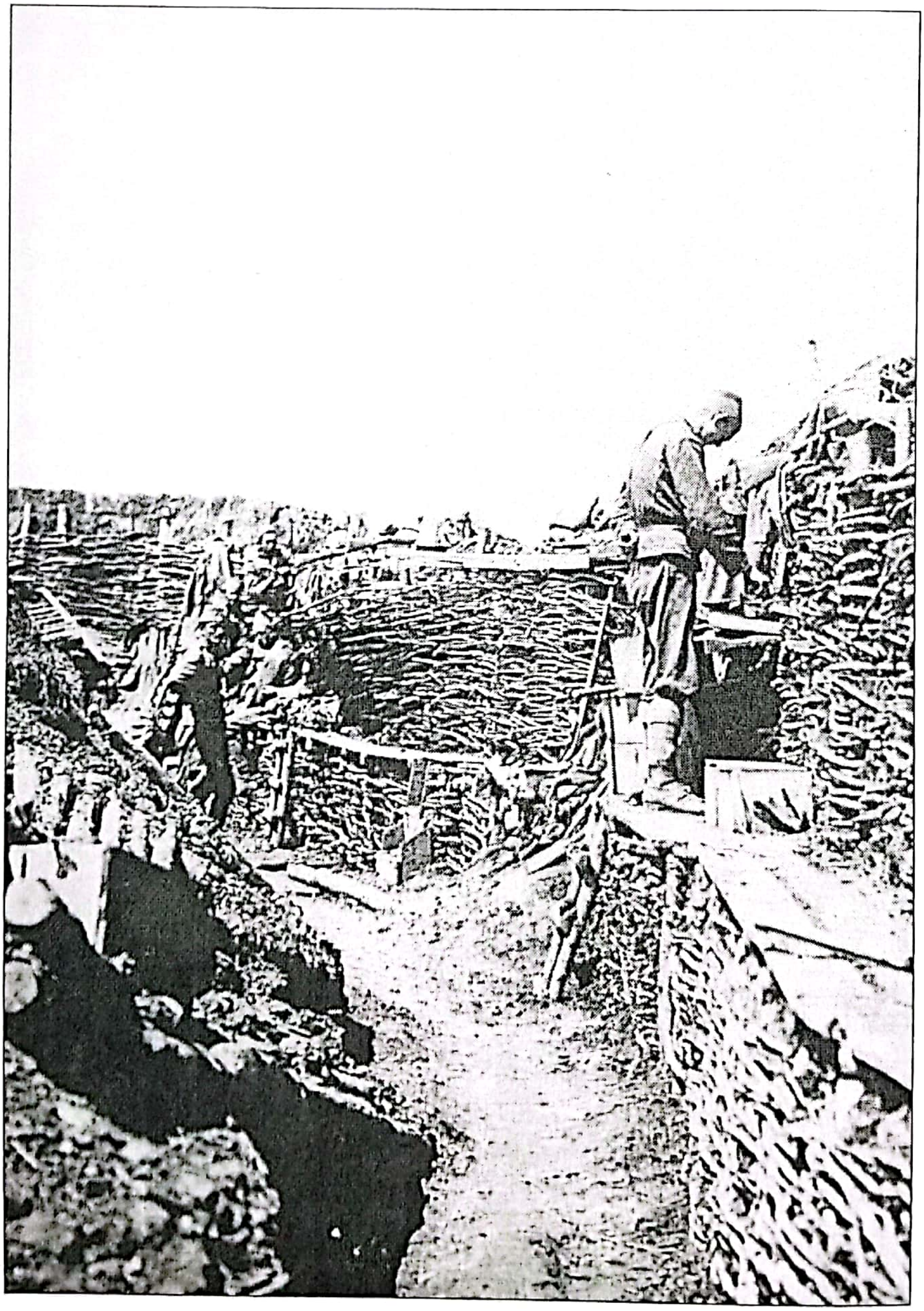

3а. Генерал Брусилов узвраћа ударац

У циљу спречавања прикупљања српске војске у рејону Скадра и Драча, аустроугарска Врховна команда је израдила план да изврши напад на Црну Гору, уништи њену војску, а потом продужи наступање према Албанији. Задатак је повјерен аустроугарској 3. армији. Група генерала Стјепана Саркотића, након заузимања Ловћена, требало је да изврши продор према Скадру и да одвоји црногорску војску од српске у Албанији. У саставу 48. пјешадијске дивизије, од укупно 19 батаљона, 8 је било из БиХ контингента, међу којима и V батаљон 3. бх пјешадијског пука.

Аустроугарски напад на фронт Санџачке војске отпочео је на Бадњи дан 6. јануара (Мојковачка битка), а на Ловћенском фронту два дана касније. Сердар Јанко Вукотић (1866-1927) је раније, у новембру, поставио источни фронт одбране, а на Мојковцу живи људски штит како би омогућио повлачење војске Краљевине Србије према Јадрану. Након вишедневих тешких борби и губитака, црногорска влада је прихватила аустроугарски захтјев о капитулацији, а сердар Вукотић је одведен у заробљениште.

Трећи бх пјешадијски пук почиње 1916. годину одмором у селима на граници Галиције и Волињије, јер је током прољећа на Источном фронту владао релативни мир.

Богата села Звижењ, Баткив и Манајов, јужно од Бродија, била су пријатно уточиште уморним, прозеблим, и гладним војницима. Лакше и теже рањени су лијечили ране, или их нису могли преболети. Теже рањени Благоја Арсеновић (1895) из Доца (1. чета) преминуо у периоду 1-16. јануара 1916. године, а Петар Драгојловић (1885) из Бољанића умро је у болници у Осијеку 18. фебруара 1916 године, гдје је и сахрањен на војничком гробљу (гроб бр. 1194). Узрок Петрове смрти је непознат, обзиром да је био припадник позадинског бх батаљона.

Лакше рањени су Петар Ђорђић (1895) из Буковице на Озрену (1. чета), и Петар Милановић (1896) из Ступара (8. чета).

Двомјесечно затишје је искориштено за обуку неискусних официра и подофицира који су стигли са резервним батаљонима као попуна 3. бх пјешадијског и 44. мађарског пука. Два курса су обухватила око 500 старјешина, али показаће се, та обука неће бити довољна за одбрану од предстојеће руска офанзиве.

Крајем фебруара пук је премјештен између села Черниј лес-Лопушне, у слабо утврђене положаје, гдје су војници били изложени хладноћи и ниским температурама. Ту су 25. фебруара 1916. године погинули Петар Станојевић (1886) из Какмужа, и Станко Миловановић (1877) из Трбука. Одатле је током априла пук упућен поново на ријеку Икву, на положај у рејону села Богданивка-Двирец-Нови Кокорив, десетак километара сјевероисточно од града Почајева.

У том периоду губици нису били велики, јер је владало затишје пред буру. Благоје Васкрсић (1875) из Доње Бријеснице погинуо је 19. априла 1916. године, а Симо Пејић (1891) из Доње Бријеснице (5. чета) 9. маја 1916. године.

Међутим, велики број војника српске националности вођен је у рубрици „заробљен". Обзиром да у том периоду није било већих операција, то упућује на претпоставку да су Срби из аустроугарске војске масовно бјежали Русима. А онда су, након одређених процедура, распоређивани широм земље, према капацитетима смјештаја и потребама локалне власти, или војске. На следећем списку, иза личних података уписани су град и област, гдје их је регистровао Црвени крст:

- Спасоје Недић (1889) из Г. Раковца, засок Кусељ. (3. чета). Мјесто регистрације је Оренбург. Рањаван половином 1915. године. Вратио се из рата. Сахрањен на сеоском гробљу.
- Алексија Ђурић (1889) из Г. Раковца (1. чета), у Ашабаду,
- Ристо Радовановић (1886) из Кртове (8. чета), у Омску,

Митраљеско одјељење 3. бх пјешадијског пука

- Љубоје Цвијановић (1893) из Тумара, у Дорф Полудани, преживио.
- Илија Стјепановић (1893) из Бољанића, у Ледеђи (Тамбов),
- Митар Никић (1892) из Ступара, у Петропавловску,
- Сајло Митровић (1893) из Возуће, у Новониколајевску,
- Сајло Станковић (1893) из Васиљеваца, у Шаранску,
- Михајло Петровић (1883) из Пурачића, у Шаранску (Пенса),
- Ристо Лазић (1891) из Стријежевице, у Нижном Новгороду,
- Ђорђо Арсеновић (1893) из Доца, у граду Нижни Новгород,
- Стјепан Цвјетковић (1891) из Маглаја (Ошве), у Алтаири,
- Лазар Петровић (1881) из Свињашнице, у болници у Рјасану,
- Госто Трифковић (1880) из Карановца, у Петропавловску,
- Петар (Николе) Тодић звани Перо (1894) из Бољанића, засеок Орашје, регистрован је у граду Чебоксари, Казанска област, и
- Ристо Савковић (1878) из Текућице, регистрован у Ашхабаду,

Трећи бх пјешадисјки пук полаже заклетву, 1916. године

Неким рањеницима, као што су Никола Николић (1880) из Бољанића, Василија Благојевић (1893) из Г. Раковца, Петар Чолић (1888) из Текућице (16. чета), и Димшо Митровић (1893) из Тузле (5. чета), нису уписиване локације гдје су смјештани.

Почетком јуна 1916. године на Источном фронту је започела велика руска офанзива. Под командом генерала Алексеја Брусилова руске снаге су на јужном дијелу фронта извршиле продор између Пинских језера и румунске границе и продрле око 100 км у дубину, заузимајући Буковину и Јужну Галицију, и избијајући на превоје Карпата. Циљ је био да се поврате градови Ковељ и Лавов (њемачки Лемберг), који су били изгубљени претходне године, и да се Аустроугарска избаци из рата.

Главнокомандујући генерал Алексеј Брусилов је сакупио 4 армије са укупно 40 пјешадијских и 15 коњичких дивизија, на 500 километара дугом фронту. Аустроугарска војска је имала 39 пјешадијских и 10 коњичких дивизија, у три реда одбрамбених линија.

Велика руска офанзива је запријетила опстанку Монархије, а њемачку Врховну команду присилила да тежиште операција поново пренесе на Источни фронт. Руска офанзива је довела у кризу фронт Централних сила, бацила их у дефанзиву према Италији и Француској, проузроковала промјене у војном вођству Њемачке, и охрабрила Румунију да уђе у рат на страни Савезника. Она је означила преокрет у рату у корист Антанте. Створене су претпоставке за окончање рата и коначну побједу, прекинут је застој, дат је импулс успјеху других операција.

Међутим, овај велики успјех генерала Брусилова који је вратио вјеру у снагу и моћ руског оружја остао је у сјенци Октобарске револуције 1917. године, и братоубилачког рата који је услиједио.

Дубоко укопани положаји 3. бх пјешадијског пука налазили су се на ријеци Икви, у рејону села Богданивка, област Тернопил, у Галицији, на правцу главног удара 11. руске армије.

Аустроугарска, вишеструко утврђена одбрана је истовремено пробијена на 13 мјеста. Због муњевитог продора 8. руске армије сјеверније, избијања на ријеку Стир, и заузимања Луцка (8. јуна), главног града Волињске области, 3. бх пјешадијски пук се повлачи под артиљеријском ватром, избјегавајући постављене засједе козачке коњице. Пошто је одређен као заштитница Корпуса, одступао је последњи, пролазећи кроз села и поред зграда које су привремено служиле као војни објекти, захваћених подметнутом ватром.

Све је уништавано, да не би послужило Русима. У том повлачењу на запад, преко села Бутки, према селима Гај Левјатински и Диткивци (данас предграђе града Броди), погинули су:

- Станко Симић из Г. Раковца. Погинуо 7. јуна 1916. године. Био ожењен и имао синове Љубомира и Велемира.
- Јово Божић (1892) из Осојнице. Погинуо 13. јуна 1916,
- Панто Јовановић-Смиљанић (1877) из Смрдиња, 15. јуна 1916.

као припадник 22 чете из резерве придодатог 6. батаљона,
- Станко Ђурић (1892) из Тумара (1. чета), 21. јуна 1916.г, и
- Јово Јовић (1894) из Тумара (1.чета). Погинуо 21. јуна 1916.

Рањени су: Петар Мишић (1893) из Бруснице (3. чета), Теодор Дујковић (1893) из Сухог Поља (4. чета), Благоја Недић (1878) из Маглаја (6. чета), Благоје Божић (1877) из Раковца (13. чета), Васо Томић (1893) из Смрдиња (13. чета), Михајло Васиљевић (1897) из Г. Раковца (15. чета), Недјељко Симић (1880) из Гостовића, Саво Дакић (1883) из Добоја, Игњо Дакић (1878) из Добоја, и Јефто Којић (1893) из Смрдиња.

У рејону села Диткивци, код Бродија, у пространој равници, ископани су ровови и заштићени са шест низова жице, тако да су сви руски напади ефикасно одбијени. Одатле су крајем јуна прекомандовани сјеверније на нове положаје у циљу заштите комуникације Немиривка-Башаривка, дуж рјечице Слонивке, јужно до града Радивилив, у области Ривне. На том положају 3. бх пјешадијски пук је са шест батаљона учествовао у великим борбама код Бродија, од 28. јула до 03. августа 1916. године. Са италијанског фронта прекомандован је III батаљон под командом мајора Ружичке, а као појачање из Будимпеште су стигли привремени V и VI батаљон. Укупно 6.000 бораца. Трећи бх пјешадијски пук био је у пуном саставу, са привременим (допунским, резервним) V и VI батаљонима.

Првог дана руска војска је на лијевом крилу у силовитом налету, уз вишесатну артиљеријску подршку, прегазила 5. чету и успјела ући у предње ровове. Жесток јуриш учињен је и на положаје 15. чете, али су након тешких борби, прса у прса, руски атаци заустављени. На сјеверној страни попустила је одбрана комбинованог 85. румунско-мађарског пука, што је угрозило опстанак 3. бх пјешадијског пука, који се морао повући на резервни положај.

Други дан борби, 26. јула, војници су лежали укопани у пјесковитим траншејама до паса, изложени снажној ар-

Траншеја код града Броди, Галиција, 1916. године

тиљеријској ватри, без хране и воде, која им је допремљена тек сутрадан. Тог дана је погинуо Теодор Јовановић (1894) из Костајнице (13. чета).

Трећег дана, 27. јула 1916. године, извршен је главни напад на правцу IV батаљона, на брежуљкасту коту 246. За вријеме руског јуриша, на положаје чета 3. бх пјешадијског пука грешком је дјеловала властита артиљерија, мислећи да су изгубљени, што је проузроковало додатна страдања. Попустила је одбрана мађарског 25. и 82. пука, па се 3. бх пјешадијски пук морао повући југоисточно, шумом према селу Диткивци, предграђу Бродија, необавијештен да је тај град већ пао у руске руке.

Тог дана су погинули: Тодор Слијепчевић (1895) из Петрова (14. чета), Ђорђо Билић (1888) из Пакленице (4. чета) и Цвијетин Лукић (1890) из Тузле (4. чета). Четвртог дана, 28. јула, након четири непроспаване ноћи, вођене су борбе код

зграде Пиваре, у рејону села Гај Стабродски, са задатком да се добије на времену како би могла одступити главнина аустроугарске војске. Посебно је била угрожена друга чета. Тог дана је погинуо Станко Недић (1886) из Мичијевића (1. чета). /1.

Потпуно разбијени, под окриљем ноћи повукли су се према југу преко језера Пониковица у мјесто Висоцко, на ријеци Крестинивка.

Укупни губици 3. бх пјешадијског пука у борбама код Бродија су били 19 официра и 2.600 војника. Из VI резервног батаљона преживјело је само 13 војника.

Поред већ набројаних, у том периоду, од 15. до 31. јула, страдали су војници са Озрена, Возуће и Гостовића: Василија Радишић (1885) из Турије (7. чета), Митар Јовић (1891) из Горње Бријеснице (7. чета), и Тодо Нинковић (1885) из Станова код Добоја (6. чета). Теже рањени Станко Божић (1881) из села Ошве код Маглаја, преминуо је 7. августа 1916. године.

Преполовљени 3. бх пјешадијски пук је у Висоцком дјелимично попуњен пристиглим новим маршевским батаљоном, али хиљаду нових редова није било довољно да се јединица комплетира. Драконске мјере везања за дрво и батинања војника који су у борби показивали страх и колебање, нису подигли борбени морал у јединици. Напротив!

Војници су имали осјећај да их слањем на немогуће задатке више команде свјесно жртвују, па је сигурна смрт избјегавана само захваљујући властитој сналажљивости. То је резултирало појачаном недисциплином и непослушношћу. Да ли је таква војска могла бити побједничка, независно од наоружања, циљева, и војне стратегије и тактике?

Као што је већ напоменуто, као појачање пред битку код града Броди, пребачен је са Италијанског фронта, деташирани III батаљон 3. бх пјешадијског пука. Учествовао је у борбама код Бродија (25-28 јула) и Звижења (половина августа), након чега је поново враћен на југозапад, на Италијански

фронт у рејон Толмина. Интензивна ангажованост III батаљона у краткотрајном ратовања на руском фронту проузроковала је велике губитке у људству, међу којима је било мобилисаних са подручја Озрена, Возуће и Гостовића :
- Паво Јовић (1892) из Ступара (11. чета), заробљен,
- Саво Јовановић (1887) из Костајнице (11. чета), заробљен,
- Недјељко Лазаревић из Сижја (11. чета), заробљен,
- Недјељко Ристић (1893) из Какмужа (11.чета), заробљен,
- Марко Илић (1896) из Предрага код Возуће (11. чета). Марко је преживио рат, а умро од тифуса 1944. године
- Раде Јелић (1881) из Тузле (11. чета), заробљен,
- Томо Кандић (1891) из Бруснице (11. чета), рањен,
- Недјељко Петровић (1892) из Карановца (12. чета), рањен,
- Лука Никић (1896) из Карачића (12. чета), рањен, и
- Милан Лукић (1878) из Крсног Поља. Заробљен.

Очигледно је да је присуство III батаљона 3. бх пјешадијског пука на Источном фронту пружило прилику неким Србима да пребјегну Русима, што на Италијанском фронту није било могуће.

36. Велики губици на Руском фронту

Средином аугуста 1916. године, након вишекилометарског марша, по великој киши, према југу, 3. бх пјешадијски пук је у противнападу заузео положаје у дужини од два километра између уништених села Звижењ и Батків, које су претходно напустили у борби разбијени припадници будимпештанског 32. пука. У залеђу је била шума Пењаки. Поново је на удару био неискусни VI батаљон, који је у тим окршајима изгубио трећину бораца. Дана 15. августа заустављен је снажан руски јуриш тик надомак укопаних траншеја. Том приликом погинуо је Јово Драгичевић (1886) из Тумара (5. чета), који је сахрањен у заједничку раку са десетак сабораца и 120 настрадалих руских војника.

Трећи бх пјешадијски пук је био некомплетан, пошто је I батаљон остао на положајима код мјеста Висоцко.

У току 21. аугуста 1916. године артиљеријска припрема за руски напад трајала је пуних осам сати. Шести батаљон на десном крилу је поново изгубио трећину бораца, војници 3. бх пјешадијског пука морали су се повући на резервни положај, три пута се бранити бајонетима, претрпјевши велике губитке од руских пјешадинаца и артиљерије.

Тада је погинуо Блажан Митровић (1880) из Страишта (5. чета), а нешто касније Васо Марјановић (1896) из Милиног Села (30. августа), Јово Божић (1889) из Љесковице (31. августа), и Бего Карахасановић (1879), муслиман из Грачанице.

Посебно велике губитке имао је комбиновани 48. мађарско-хрватски пук, који је у покушају враћања изгубљене прве линије, са шест батаљона „спао" на шест чета.

Током наредних мјесеци 1916. године у даљим борбама су страдали: Мирко Лазаревић (1888) из Ступара (5. септембра), Јово Дамјановић из Порјечине (5. септембра), и Станко Ђурић (1878) из Бруснице (21. новембра). Из осталих бх пје-

шадијских пукова и ловачких батаљона током 1916. године погинули су на Руском фронту:
- Паво Божић (1885) из Смрдиња, 4. чета 1. ловачког бх батаљона,
- Марко Узуновић (1896) из Жепча,1. бх пјеш. пук, (19. септембра),
- Мирко Никић (1899) из Мичијевића, 2. бх пјеш. пук (10. октобра),
- Петар Савановић (1868) из Пакленице, 4. бх п. пук (13. децембра),
- Петар Благојевић (1874) из Пакленице. Припадник 4. ловачког батаљона. Погинуо је 22. децембра 1916. године у борбама код града Ромница Сарат у Малој Влашкој (Румунија).

Операција генерала Алексеја Брусилова из строја је избацила милион и по аустроугарских војника, од чега је 400.000 заробљено, што значи да је кичма те Армије сломљена. За разлику од српских и руских заробљеника који су углавном завршавали живот у неком од многих концентрационих логора по германским земљама, аустроугарски и њемачки заробљеници су у Русији и Србији имали људски третман. У Русији су били слободни, без чувара, без малтретирања, а радом су могли зарадити плату, којом би успјели „купити" чак и личне документе, те се легално вратити у своју земљу.

То је резултат става цара Николаја да се са заробљеницима мора поступати хумано, и поимања живота широке православне словенске душе, за разлику од германског рушилаштва и нихилизма према људском достојанству. /2

Руски губици су били такође велики, око пола милиона војника. Од блиц крига, како су Нијемци планирали 1914. године, рат се претворио у бесконачно одмјеравање снага и бескрупулозна жртвовања милиона људи.

Током Брусиловљеве љетне офанзиве из стоја је избачено (погинуло, заробљено, или рањено) преко стотину војника 3. бх пјешадијског пука са простора Озрена, Возуће и Госто-

вића. Према до сада прикупљеним подацима у тим операцијама су рањени:

- Марко Момировић (1894) из Тумара (1. чета). Вратио се жив кући. Учесник и 2. свјетског рата. Његови потомци живе у Борову Селу,
- Никола Ристић (1891) из озренског села Васиљевци (2. чета),
- Недо Божић (1895) из Карановца (3. чета)
- Недјељко Недић (1895) из Горње Бријеснице (3. чета),
- Трипо Трипић (1896) из Крсног Поља (3. чета),
- Ристо Мишић (1895) из Текућице (3. чета),
- Петко Петрушић (1886) из Грабовице, Смрдињ (3. чета),
- Симо Симић (1885) из Бруснице (4. чета),
- Сајло Ђурић (1892) из Маглаја (4. чета),
- Илија Ђурковић (1896) из Бакотића (5. чета),
- Василија Малиновић (1897) из Горње Пакленице (5. чета),
- Ђоко Митровић (1882) из Милиног Села (13. чета),
- Десетар Иван Станић (1891) из Костајнице (13 чета),
- Данило Божић (1895) из Буковице (13. чета),
- Петар Петровић (1897) из Пакленице (15. чета),
- Дујко Божић (1891) из Доњег Раковца (15. чета),
- Милан Маљеновић (1896) из Г. Бријеснице (15. чета),
- Јосо Трипић (1894) из Чеваљуше-Карачића (16. чета),
- Ђорђо Наградић (1890) из Добоја (16. чета),
- Пејо Марушић (1893) из Карановца (18. чета),
- Михајло Јовић (1897) из Горње Бријеснице (20. чета),
- Јефто Цвијановић (1879) из Брда код Маглаја (22. чета),
- Алекса Саркић (1892), из Смрдиња,
- Благоје Марјановић (1883) из Добоја,
- Милован Јовановић (1896) из села Васиљевци,
- Симо Јовић (1882) из Стријежевице, митраљезац,
- Давид Лукић (1880) из Кртове, син Лазара,
- Симо Стефановић (1882) из Порјечине,
- Недељко Рељић (1887) из Кртове. 7. ловачки батаљон,
- Лука Ристанић (1885) из села Ошве код Маглаја, 2. бх пук.

- Стјепан Трипуновић (1887) из Горње Бријеснице (3. чета), преживио рањавање 1916. године, умро 1946. године од туге за два погинула сина у 2. свјетском рату. Иза њега бригу о породици је преузео петнаестогодишњи син Милорад.

Током Брусиловљеве љетне офанзиве заробљени су доле наведени војници 3. бх пјешадијског пука са простора Озрена, Возуће и Гостовића. Они нису били мотивисани за борбу против Руса, а поготову не за аустроугарске интересе, па су своје заробљавање дочекали као спас:

- Тодор Милошевић (1882) из Ораховице (3 чета),
- Дујко Гојковић (1882) из Смрдиња (3. чета),
- Саво Маљеновић (1892) из Рјечице код Маглаја (3 чета),
- Сајло Перић (1892) из Карачића (4. чета). Вратио се породици и кући много година након рата,
- Божо Јокић (1891) из Тузле (4. чета),
- Василија Врачевић (1892) звани Васо, из Зобика, Хрге (4. чета). Вратио се из рата као српски војник. Добио земљу у Луговима коју је замијенио за 15 дулума земље у Шиктарима. Погинуо на Трипића вису 24. јануара 1942. године у борби против Хаџиефендићеве муслиманске легије из Тузле.
- Мићо Марјановић (1895) из Милиног Села (5.чета),
- Васкрсија Трипуновић (1892) из Текућице (5. чета),
- Тодор Тргић (1896) из Маглаја,Радојчићи (5 чета),
- Јово Самарџић (1894) из Бољанића (5. чета),
- Милан Николић (1894) из Бабица (5. чета),
- Митар Митровић (1888) из Лукавца (5. чета),
- Симо Станковић (1896) из Грачанице (5. чета),
- Петар Ложњаковић (1891) из Возуће (5. чета),
- Божо Петковић (1895) из Предрага (5. чета). Као добровољац у српској војсци учествовао у пробоју Солунског фронта. Добио земљу Лугове у Возући. Отјеран у транспорту 4. фебруара 1942. године и убијен од стране усташа. Имао је петоро дјеце, синове Вељка, Секулу и Дојчина, и кћери Јелу и Милеву.

- Цвијетин Симић (1892) из Чардака (7. чета). Регистрован у области Пенза. Из рата се није вратио.
- Цвјетко Митровић (1893) из Мичијевића (8.чета),
- Алекса Тешановић (1892) из Смрдиња (8. чета),
- Недјељко Дујковић (1893) из Горње Бријеснице (8. чета),
- Станко Јовановић (1888) из Бакотића (8. чета),
- Василија Никић (1892) из Ступара (8. чета),
- Паво Николић (1896) из Мичијевића (8. чета),
- Недо Митровић-Митрић (1896) из Миљевића (8. чета). Вратио се жив кући са раном у врату.
- Јово (Саве) Достанић (1895) из Возуће (8. чета). Јово се пријавио као добровољац у српску војску, из које се вратио жив кући. Оженио Црногорку са којом има потомство. Одселио са Липе према Улцињу.
-Ђорђо Ристић (1889) из Трештенице (13. чета),
- Јанко Демоњић (1890) из Бороваца, Лозна (13. чета) Регистрован у Оренбургу, Русија. Преживио рат и вратио се кући.
- Недјељко Драгић (1896) из Кртове (15. чета),
- Бранко Јефтић (1896) из Грачанице (15 чета). Приступио српској војсци и учествовао на Солунском фронту. Преживио рат. Убиле га усташе на кућном прагу, 10. фебруара 1942.,
- Цвијетин Лазић (1882) из Буковице (16. чета),
- Блажан Мићановић (1889) из Бољанића. Митраљески одјел. Регистрован у граду Павловск, област Вороњеж
- Јован Марковић (1893) из Васовина-Хрга (20. чета). Рањаван крајем 1914. Регистован у граду Кирсанов, област Тамбов,
- Никола (Саве) Лучић (1875) из Бистирце код Жепча,
- Ђорђо Драгичевић из Осојнице. Митраљеско одјељење,
- Васкрсија Недић (1892) из Горњег Раковца. У Рјазану,
- Арсенија Ракановић (1887) из Смрдиња. Регистрован у граду Иваново.
- Лука Китић (1892) из Буковице. Евидентиран у Љубкову,
-Димитрије Ивановић (1891) из Грачанице. Евидентиран у Црвеном крсту у Орлову, област Вјатка,

- Сава (Цвијетина) Ивић (1891), из Прилука (Гостовић). Учествовао у пробоју Солунског фронта као добровољац у српској Војсци,
- Станоје (Марјана) Раковић (1897) из Бољанића (засеок Потоци). Припадник 4. митраљеска чете. Приступио српским добровољцима. Краљевина СХС додијелила му је земљу у Стјепан Пољу. Погинуо је у Грачаници 1941, године. Имао је синове: Радована, Тривуна, Драгића, Ненада, Марка, Павла, Мирка, и двије кћерке: Цвијету и Душанку.
- Водник Василије (Нике) Цвјетковић (1889) из Трибића (Гостовић), 1. ловачки батаљон.
- Нeђо Игњатовић (1892) из Прилука, 1. бх пјешадијски пук,
- Симо Малишановић (1889) из Маглаја. 4. бх пјешадијски пук.
- Ђуро Митровић (1887), из Осојнице. Добио земљу у родном селу.

Након велике љетне и јесење Брусиловљеве офанзиве 1916. године и тешких борби код Радивилива, Бродија и Звижења 3. бх пјешадијски пук распоређен је као бригадна резерва у велику шуму Пењаки на одмор. Следовање хране и хљеба је преполовљено наредбом више команде због тешког стања у Монархији, на што су војници негодовали. Лакши рањеници су добили довољно времена да извидају своје ране.

Осим борби које су вођене почетком октобра, када је пук након пробоја Руса код Подгирца извршио противнапад, остатак јесени као и цијелу зиму није било значајних војних активности. У противнападу код Подгирца 1. октобра погинуо је Јово Николић (1894) из Раковца (1. чета), који је већ био рањен у љето 1915. године.

Зато није јасно шта се то догодило и под којим околностима је 13. децембра 1916. године страдало у буковој шуми Пењаки седам позадинаца „Трагеркомпа“ 1. батаљона 2. чете, који су бринули о превозу хране, воде, муниције, опреме, и других материјално-техничких средстава до прве борбене линије. На том подручју тога дана нису вођене борбе, није

Радни батаљон 3. бх пјешадијског пука

било никаквих војних покрета, а погинули су : Петар Лазић (1870) из Смрдиња, Ђорђо Лазић (1871) из Бакотића, Петар Недић (1872) из Смрдиња, Ђорђо Девић (1872) из Доње Пакленице, Цвијетин Марјановић (1871) из Ђуревине (Лозна), Симо Деспотовић-Симић (1872) из Осојнице, и Васкрсија Гајић (1872) из Сижја.

Ради се о људима старости преко 40 година.

3в. Од Добруџе до Солуна

Међу бројним српским заробљеницима, распоређеним у унутрашњости Русије тиња жеља за формирањем јединице које би се бориле против државе чији су поданици. У књизи Милана Мицића „Српско добровољачко питање у Великом рату" наводи се податак да је српском посланству у Петрограду стигло 19.700 писама Срба заробљених у Русији са том жељом, мада је Хашка конвеницјa из 1907. године забрањивала употребу ратних заробљеника против земље којој припадају.

Међутим, послије Нишке декларације (7. децембра 1914. године), у којој се као ратни циљ прокламује уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, а тиме и нестајање Аустроугарске као државе, стекао се услов за удовољење писменим захтјевима заробљеника. Руски Генералштаб и Министарство иностраних дјела дају позитиван одговор, па је до уласка Бугарске у рат и напада на Србију (14. октобра 1915. године) преко Црног мора и Дунавом из Одесе пребачен мањи дио добровољаца.

Русија је прихватила обавезу да са 80 милиона златних рубаља из дворске касе финансира прикупљање и издржавање српске добровољачке јединице, Одреда, који је био под командом генерала Ебелова, начелника Одеског војног округа. Након безрезервне подршке руског цара, од јануара до марта 1916. године долази до масовног прилива добровољаца у Одесу, када су формирана четири пука. Српска Врховна команда 24. фебруара 1916. године за команданта 1. српске добровољачке дивизије, укупне бројности око 12.000 војника наоружаних аустријским пушкама (менлихеркама) поставља Стефана Хаџића. 22. маја смотру дивизије извршио је руски цар Николај Други.

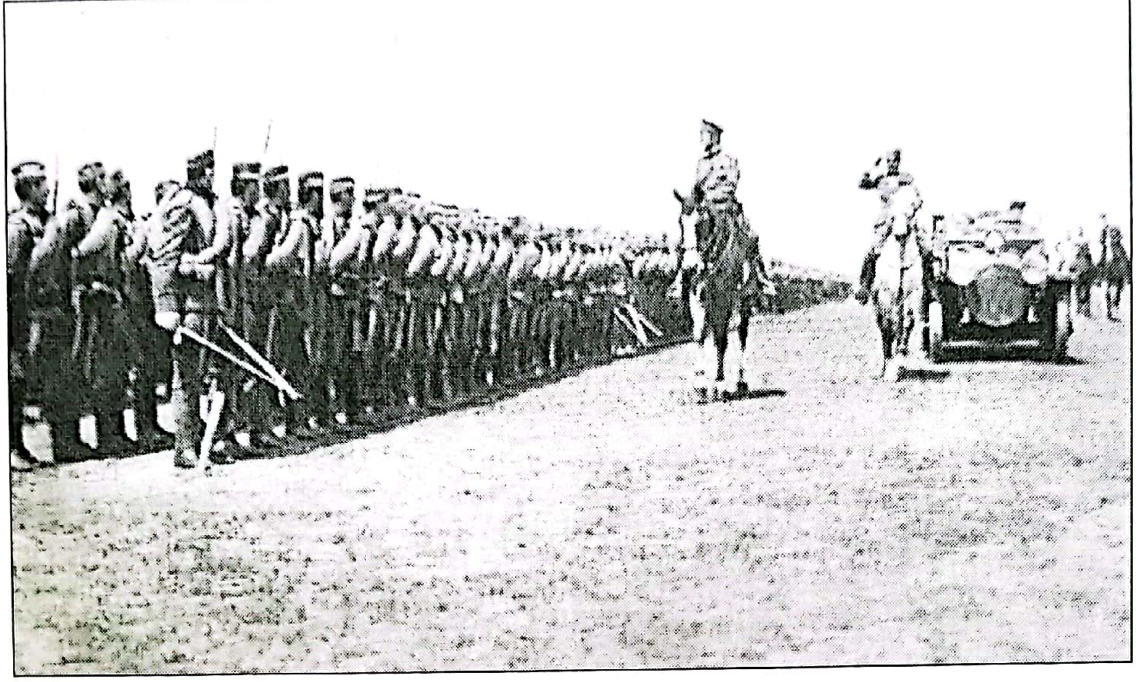

Руски цар Николај II Романов обилази Прву српску добровољачку дивизију маја 1916. године у Одеси

У почетку је владала доза неповјерења у јединицу чији састав чине заробљеници, односно поданици Аустроугарске, највише Срби православци из Босне и Херцеговине. Они су се пријављивали у дивизију вођени српском националном идејом, а несрпске официре је привлачила идеја југословенског уједињења. Тако долази до првих размирица из политичких разлога, због чега је седам официра Хрвата напустило дивизију. /3

Када је у Одесу стигао генерал Михајло Живковић, познат као командант одбране Београда из 1914. године, почеле су припреме за одлазак на фронт. Уласком Румуније у рат на страни сила Антанте (август 1916. године), отворен је фронт ка Ердељу, са помоћним на Добруџи и Дунаву. По наређењу руске Врховне команде, и уз сагласност српске владе, 1. српска добровољачка дивизија укључена је у руски корпус у Добруџи. Дивизија је 6. септембра бројала 16.568 војника (из Срема, Баната, Бачке и Барање 6.225, из БиХ 6.177, из Хратске, Славоније, Далмације, Истре и Словеније 3269, из Чешке, Словачке и Галиције 542, и из Србије 355).

Од 150.000 Срба које је мобилисала Аустроугарска, сваки пети је завршио као добровољац у српској војсци. Ваља још једном напоменути да су ти људи у сваком случају били осуђени на смрт. У перцепцији Аустроугарске они су били „велеиздајнци" пошто су као Срби аустроугарски држављани прешли на страну „непријатељске Србије".

Седмог септембра српски добровољци су код села Кора Насрадина и Кора Синана разбили 36. бугарски пук, уз властити губитак 1.343 војника. Да су умјесто у торбама, муницију задужили у шаржерима побједа би била убједљивија. Храбрим држањем су стекли добру репутацију. У безизлазним ситуацијама добровољци су вршили самоубиства, из страха да би могли пасти у заробљеништво, и земљи којој припадају на тај начин дати повод да врши одмазду над њиховим породицама. У румунској војсци и данас живи изрека да се „Срби никада живи не предају". Међутим, јунаштво дивизије током крвавих окршаја у Добруџи засјењено је лошим вођењем руског корпуса и катастрофално слабим учинком румунских трупа.

За 34 дана борби на Добруџи, 1. српска добровољачка дивизија изгубила је 53 одсто војника (9.343 је убијено,рањено или заробљено). Они су из строја избацили 14.800 бугарских војника, заплијенили четири батерије, осам митраљеза и 1.540 пушака. Одликовани су са 2.408 високих одликовања. И поред велике жеље, нисмо успјели доћи до списка погинулих Срба у Добруџи, како бих међу њима могао идентификовати страдале са подручја Озрена, Возуће и Гостовића.

То остављам истраживачима иза мене, а за базу нека им послужи списак заробљених на Источном фонту у претходном дијелу књиге. /4.

На основу отпусних папира из руске болнице, Ристо (Петра) Гостић (1882-1976) из Мрђена (Бољанић) рањен је у Добруџи, али се опоравио и учествовао у пробоју Солунског фронта. Као српски добровољац, примао је мјесечну војну

Ристо П. Гостић (1882-1976)
из Бољанића

Остоја Паљић (1879-1959)
из Тузле

инвалиднину по Рјешењу Војне инвалидске комисије у Тузли из 1932. године. Сахрањен је на гробљу Црквина. /5.

Послије 1.свјетског рата, у румунском мјесту Меџдијана подигнут је велики споменик у облику пирамиде (Бела пирамида), са грбом Краљевине СХС. Открио га је краљ Александар I Карађорђевић 7. септембра 1926. године. На споменику је уклесано: *„Јунацима Прве србске добровољачке дивизије йалим у Добруџи у борбама од 25. авīусīа до 12. окīобра 1916. īод. за ослобођење и уједињење. Захвална оīаџбина"*.

Остоја Паљић (1879-1959) из Тузле, трговац по занимању, један је од хероја са Добруџе. Послије Сарајевског атентата 1914. године, шест мјесеци је провео у тамници, а потом мобилисан у аустроугарску војску. На Источном фронту се предаје Русима, постаје припадник Српске добровољачке дивизије и на Добруџи показује изузетну храброст, за шта добија Карађорђеву звијезду са мачевима, руски Георгијански крст, и румунски Орден за храброст. За изузетне подвиге на Солунском фронту одликован је Армијском похвалом,

двјема Златним медаљама Милоша Обилића, енглеском медаљом, и француским Ратним крстом дивизијског ранга. Демобилисан је као потпоручник. Активирао се пред почетак 2. свјетског рата, али је заробљен код Сарајева и депортован у њемачки концентрациони логор, одакле се вратио 1945. године.

Породица му је страдала, кућа порушена, а кћерка Десанка одведена у усташки логор Стара Градишка, гдје је убијена. Син Бранко је отишао у партизане и погинуо. Остоја Паљић је преминуо у Тузли 1959. године, у својој 80-тој години.

У 2. српску добровољачку дивизију, требало је по плану Југословенског одбора, убацити што више заробљеника, Хрвата, Словенаца и Муслимана, по цијену насилног мобилисања. Међутим они нису жељели међу добровољце, нити српску заклетву и заставу, па су се поново вратили у руске заробљеничке логоре, тако да је формирање добровољачког Корпуса од двије дивизије постало упитно. Међу онима који су одбили да ступе у Српски добровољачки корпус био је и заробљеник Јосип Броз, касније познат по надимку Тито. Осим националних питања, узроци дисидентства су били и у снажној аустроугарској пропаганди, и пријетњама упућеним добровољцима.

Избијањем грађанског рата у Русији српска добровољачка јединица је била пред новим искушењима. У руској војсци су нарушени дисциплина и систем командовања оснивањем „војничких совјета". Дио војника, изморен од ратовања, одрекао се патриотизма и прихватио идеју комуниста - бошљевика. Обзиром да је Дивизија формирана уз подршку руског цара третирана је као непријатељска према револуцији, што је доиста и била. Бољшевички агитатори су међу добровољцима ширили идеје "нове руске демократије" и практично радили на растурању јединице. Пуштане су и гласине да је добровољачка војска пуцала на демонстранте у Петрограду.

Неки Срби су под утицајем комунистичких лажи иступили из Добровољачке дивизије, попут Алексе Дундића из Лике, и постали команданти у Црвеној армији.

Декрет о миру, усвојен на Другом конгресу радничких и сељачких депутата, 8. новембра 1917. године и проглашење повлачења Русије из 1. свјетског рата био је нов изазов за опстанак те јединице. Српски званичници су у почетку били опрезни, али је временом српска влада, што је и природно, већу наклоности показивала према противницима револуције. То је убрзало пребацивање српских добровољаца на Солунски фронт.

Услиједили су преговори српских и руских власти након којих је постигнут компромис и почело је пребацивање према Грчкој које је извршено у три велике групе.

Прва је стигла 7. децембра 1917. године преко Архангелска, а друга током јануара 1918. године истим путем. Трећа група је стигла током марта и маја 1918. године, а њихово путовање је била права авантура јер су због грађанског рата у Русији ишли преко Сибира до Далеког истока, одакле су преко Сингапура и Суецког канала стигли у Солун.

Трифун Лукић из Сухе
са супругом Милевом

Трифун (Симе) Лукић (1892) из планиснког села Суха (Гостовић) и његов рођак Ристо (Саве) Лукић мобилисани су у Аустроугарску војску. У Русији су заробљени 1915 године, пријавили се међу добровољце 1. српске добровољачке дивизије, учествовали у борбама код Добруџе 1916 године, и учествовали у пробоју Солун-

ског фронта 1918. године. Послије рата су за ратне заслуге добили земљу у Панчеву, али се никада нису одселили из родног села, гдје су окончали овоземаљски живот. Ристо је умро релативно рано, 1935. године, а Трифун 1964. године, и последњи је сахрањен у овом селу, које је те године плански исељено. Обојица су иза себе оставила мушко потомство.

Трифун Лукић је о свом ратном путу причао јавно, тако да се сазнало како је био у заробљеништву у логору код Кијева, са неколико стотина Срба из БиХ. Ево његове ратне приче: „*Била је страшна зима, а ми заробљеници смјештени у дрвеним баракама. Почетком 1916. године у наш логор стигли су са Крфа српски официри, постројили нас и предложили да приступимо силама Антанте чиме би добили слободу. Већина је то прихватила, па је од нас формирана Добровољачка дивизија. Пребачени смо у зидане касарне, добили нову војничку одјећу и оружје и прошли војну обуку. Одатле смо заједно са Русима и Румунима упућени на фронт против Бугарске и Турске код Добруџе. Речено нам је да је циљ отварање новог ратишта био да се растерети Солунски фронт. У вишедневним крвавим јуришима и борбама у мјесецу септембру 1916. године Бугари су нас „преполовили“, па је Дивизија повучена према Москви, у Мамут Кајус, у армијску резерву. У прољеће 1917 године, са престола је збачен руски Цар Николај II Романов, разбуктао се грађански рат који је те године завршен Октобарском револуцијом, а нас су бродовима превезли за Солун...*“/6.

Трифун је са саборцима путовао 15 дана возом до Владивостока, а одатле бродом преко Индијског океана.

За мјесец дана стигли су до Солуна, гдје су их Французи нахранили, опоравили, обукли и наоружали. Од Кајмакчалана је Трифун са саборцима побједнички стигао до Словеније, гдје је демобилисан. У „Криваји“ је зарадио пензију.

Из Русије је на Солунски фронт стигло око 19.000 добровољаца и они су са добровољцима из САД и Вардарском бри-

гадом формирали Југословенску добровољачку дивизију, названу тако из политичких разлога. Срби мобилисани присилно у аустроугарску војску, и Срби добровољци из САД, који су отишли преко океана да би избјегли службу у аустроугарској војсци, преко ноћи су названи „Југословенима". Они ће чинити једну од ударних песница у пробијању Солунског фронта, о чему ће више бити ријечи у завршном дијелу књиге.

Нису сви српски добровољци евакуисани на Солунски фронт.

Припадници допунског батаљона Српског добровољачког корпуса задржани су у Архангелску и они с укључени у интервенционистичке снаге, које су учесвовале у разоружавању бољшевичких трупа, и у борбама око Мурманска. За разлику од Срба, преко 60.000 мађарских заробљеника пријавило се у Црвену армију.

Међу онима који су се прикључили Бјелогардејцима, а мањи дио Бољшевицима, у грађанском рату у Русији били су: Саило Цетић из Миљевића, Саво Павловић са Орашја, Марко Спасојевић са Присјеке, Симо Пашалић из Јелава, Трипун Божић из Васића, Милан Благојевић са Возућице, Милкан (Ђорђа) Чупељић (1880) из Дедића-Гостовић (8. чета), Тодор (Станоја) Јанковић (1895) из Дедића-Гостовић, Павле Ристић из Трибића-Гостовић, те Трипун Ђурић звани Секулић из Подборика, односно засеока Лазине (Лозна). Саило, Саво, Павле Ристић, и Трипун Ђурић су се након неколико година вратили кућама, док су Симо Пашалић, Милан (Гавре) Благојевић и Трипун Божић засновали нове породице и остали живјети у Русији.

Никола Андрић из Карановца се није вратио са Руског фронта. Пошто се једном јавио писмом, претпоставља се да је преживио рат и наставио живјети у Русији.

Марко Спасојевић је дјед учитеља Милутина Мркаљевића, односно отац његове мајке Јоване. То је она бака што је у народној ношњи препјешачила Озрен приликом прогона

Срба из Возуће, сепрембра 1995. године. Њен отац Марко је 1915. године заробљен од стране Руске армије. У заробљеништву је провео седам година до 1922. године , када се болестан вратио у село Присјека. Умро је у Завидовићима и сахрањен у гробљу код православне цркве. Маркова друга кћерка Вишња, удала се послије његове смрти 1924. године у село Жиоке за сина руског заробљеника, а потом Солунског добровољца Трифка Стојановића-Трипка.

Јово Стефановић из Тузле (15. чета), вратио се кући 1924. године из Русије (Одеса) са женом са којом је изродио десеторо дјеце.

Интересантна је судбина Васкрсије Стакића (1887-1975) из Стакића (Возућа), дугогодишњег радника и службеника на ускотрачној прузи Завидовићи-Олово-Кусаче. Одрастао у вишечланој породици без оца, у Васовинама, у кући Тодора Марковића, за кога се преудала његова мајка – удова.

Године 1914. мобилисан је у „егзерцир“ (специјалне снаге) у Јастребарско код Загреба, одакле је са једницицом упућен у Тирол. Ту је лакше рањен у сљепоочницу, 2. новембра 1915. године. Тај ожиљак је носио до краја живота. Одатле је његова јединица прекомандована на Источни фронт, гдје је искористио прилику и предао се Русима. И он свједочи о масовној предаји Срба православаца, које је руска Војна команда распоређивала за своје потребе, поштујући војничко знање и вјештине којима су владали. Његову групу су транспортовали возом 66 дана до Владивостока у Сибиру. Одатле бива упућен у једну аристократску породицу у град Омск на ријеци Об, код које је радио као млинар у ријечној воденици.

Васкрсије се вратио кући из Русије преко Мађарске, 1920. године, а са газдом одржавао везу све до Резолуције Информбироа, 1948. године. Говорио је руски и њемачки језик. Запослио се на ускотрачној ЗОК жељезници, и ту одрадио свој радни вијек. Оженио је 1921. године комшиницу Зорку Петровић (1903) из Васовина, кћерку Благоја Петровића,

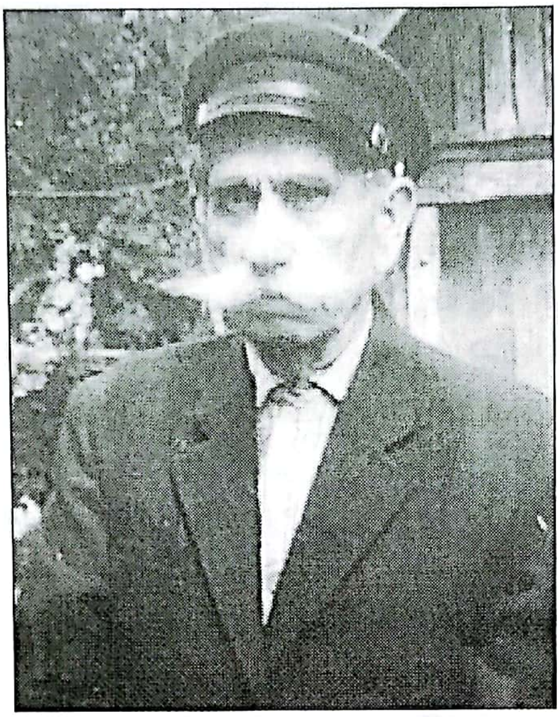

Васкрсије Стакић (1887-1975), из Васовина

који је у то вријеме имао трговачку радњу („дућан"). Зорка је била писмена жена, са завршена четири разреда школе.

Васкрсије је иза себе оставио бројно потомство, осам синова и двије кћери. Надживио је укидање пруге (1972. године), коју је градио као младић. Генерације га памте као господина са великим бијелим брковима.

Бивши руски заробљеници, српски војници,
у редовима Беле гарде код Мурманска

3г. Крваве битке на Сочи

Било је крваво на Италијанском фронту током ратне 1916. године. Аустроугари су са 16 дивизија извели успјешну прољетну офанзиву у тиролском сектору и пробили одбрану 1. италијанске армије из правца Трента према Арсиеру и Асјађу. Потпуни пораз Италијана је спријечен доласком појачања са других фронтова. У овим операцијама учествовао је III пјешадијски батаљон 3. бх пјешадијског пука.

На доњем току ријеке Соче, гдје је италијанска Војска, деморалисана прошлогодишњим неуспјесима и масовним изгибијам, скупила скоро милион војника под оружје, вођено је током године укупно пет крвавих битака, тј. офанзива. Свака од њих трајала је по десетак дана, уз велике обостране губитке, али без значајнијег помјерања сукобљених страна.

У шестој бици, половином августа 1916. године, италијанска Војска је напокон успјела да заузме град Горицу, претвори је топовима у рушевине, и оствари прву ратну побједу. Новине су пуњене оптимистичним текстовима како је „отворен пут за Беч"! Аустроугарска одбрана је ојачана са четвртом одбрамбеном линијом. /7.

На италијанском фронту током 1916. године учествовало је неколико војних аустроугарских јединица попуњених људством из БиХ, са укупно 14.000 војника, од чега око 4.000 Срба.

Прије свега, III батаљон 3. бх пјешадијског пука, који је у саставу 28. пјешадијске дивизије садејствовао у одбрани, у свим сочанским биткама, све до зимског затишја.

Трећи бх ловачки батаљон, који се од формирања у фебруару 1916. године до априла 1916. године налазио у саставу 48. пјешадијске дивизије, а од априла до новембра исте године у саставу 90. пјешадијске дивизије. Учествовао је у борбама код Бовеца.

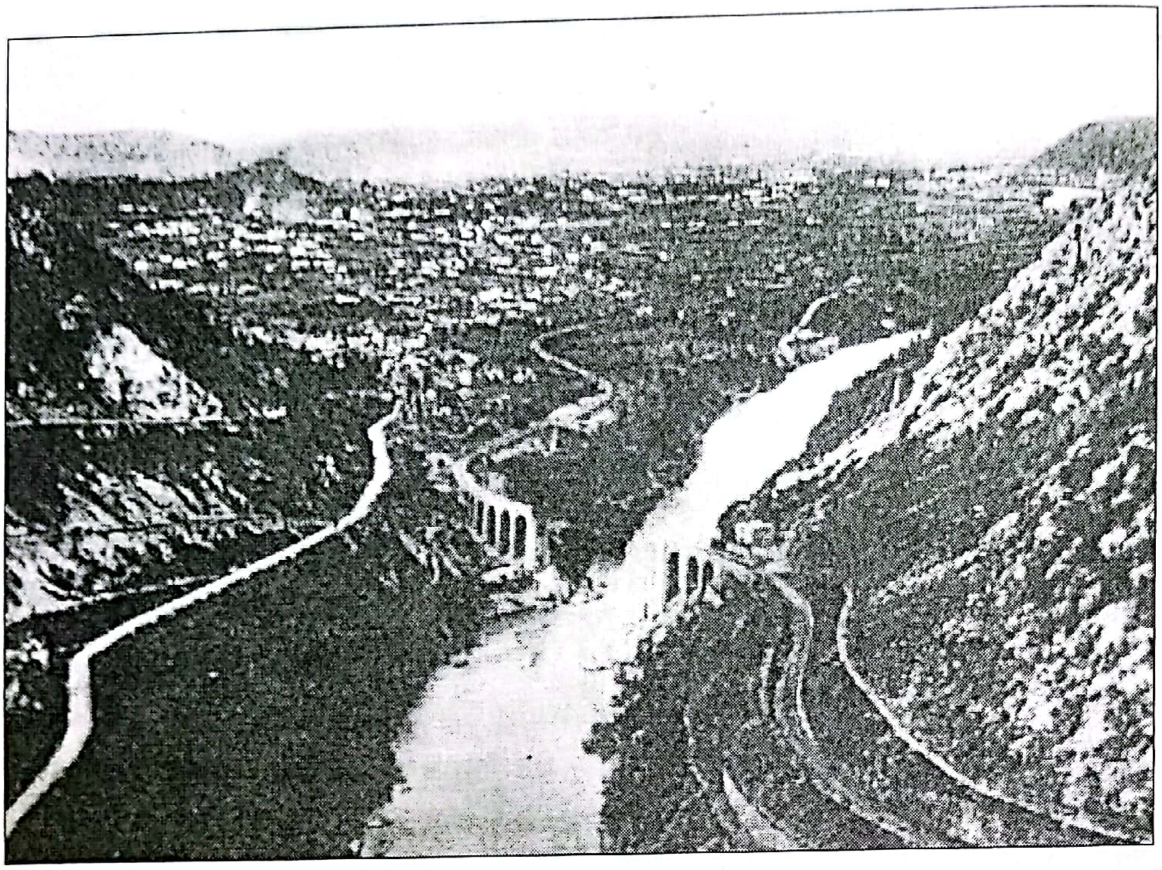

Долина Соче из ратних година

Пети бх ловачки батаљон, који се од фебруара до априла 1916. године налазио у саставу 1. пјешадијске дивизије, а од априла исте године у саставу 6. пјешадијске дивизије. Бранио је положаје у Петој бици на Сочи. Током маја, тачније од 15. до 26. маја, учествује у борбама код Фолгарие и Лаваронеа, 27. маја до 16. јуна у борбама код Асиага и Арсиера, а од 16. до 24. јуна, у италијанској противофанзиви, брани положаје у рејону Седам општина. У августу 1916. године 5. бх ловачки батаљон је премјештен у састав 58. пјешадијске дивизије, гдје остаје до августа 1917. године.

Шести бх ловачки батаљон се од формирања у фебруару 1916. године до новембра налазио у саставу 1. пјешадијске дивизије, учествујући 18. марта у борбама код Цигинија, 15. маја на источном гребену Коловрата, и од 18. аугуста до 13. септембра 1916. године у Једанаестој бици на Сочи.

Осми бх ловачки батаљон у саставу 57. пјешадијске се такође борио на италијанском фронту, крајем маја код Фолга-

Аустроугарски положаји код Толмина

рие и Лаваронеа, почетком јуна код Асиага и Арсиера (јужно од Трента), и почетком јула у сламању контраофанзиве Италијана у Седам општина.

Комплетан 2. бх пјешадијски пук са пет батаљона, 1. бх пјешадијски пук са два батаљона, и 4. бх пјешадијски пук са два батаљона се током ратне 1916. године такође налазе на Италијанском фронту.

Биле су ту и двије чисто српске јединице са око 6.000 Срба, 61. пјешадијски пук из Темишвара са четири батаљона, и два батаљона из Сегедина у оквиру 46. пјешадијског пука.

Сви пукови и батаљони са простора БиХ су имали огромне губитке, посебно 2. бх пјешадијски пук, због крша и камене подлоге која је погодовала бољем учинку гранате. Али, тема ове књиге ограничава нас само на људске губитке регрутованих са територије Озрена, Возуће и Гостовића, који нису били у саставу ове јединице.

Према до сада прикупљеним подацима, у борбама на Сочи, и дијеловима Италијанског фронта у јужном Тиролу, током 1916. године из састава III батаљона 3. бх пјешадијског пука и ловачких бх батаљона погинули су следећи припадници:
- Саво (Јове) Лукић (1874) из Брђана, Бољанић. Тешко рањен у ребра и лијеви кук, подлегао у болници 3. априла 1916. године. Сахрањен је на гробљу у Горјанском (Словенија). Иза њега су остали синови Мирко и Стјепан.
- Васо Тодоровић (1896) из Бољанића. Погинуо 15. маја,
- Дујко Пејић (1894) из Возуће (9. чета). Погинуо 21. маја,
- Симо Момчићевић (1893) из Жепча (10. чета). Погинуо крајем маја,
- Петар Петровић (1884) из Раковца, 5. бх ловачки батаљон (10. јуна),
- Јовица Саркић (1879), Грабовица (Смрдињ) код Маглаја (12. чета). Погино 8. јула 1916. Рањаван септембра 1915,
- Паво Савић (1890) из Скиповца са Требаве, 5. бх ловачки батаљон. Погинуо 11. јула 1916.г,
- Коста Илић (1892) из Чардака (Гостовић), 5. бх ловачки батаљон, 4. чета. Погинуо 15. августа,
- Симо Благојевић (1894) из Раковца, 3. бх ловачки батаљон. Погинуо 28. августа у горњем току Соче, у рејону Кобарида,
- Трифун Арсеновић (1894) из Доца, 3. бх ловачки батаљон. Погинуо 12. септембра у горњем току ријеке Соче, у рејону Кобарида,
- Миле Марјановић (1893) из Милиног Села. 3. бх ловачки батаљон, 1. чета. Погинуо 10 -12. октобра,
- Станко Планинац (1878) из Прилука, Гостовић. 3. бх ловачки батаљон, 4. чета. Погинуо 10. октобра,
- Паво Игњатовић (1888) из Прилука (Гостовић). 5. бх ловачки батаљон, 3. чета . Погинуо 21. октобра ,
-Никола (Станише) Станковић, звани Никица (1890), из Васовина (Хрге), 3. бх ловачки батаљон. Погинуо почетком новембра на ријеци Таљаменто,

-Ђорђо Радовановић (1882) из Петрова, 5. бх ловачки батаљон, 2. чета. Погинуо 16. октобра, и

-Нeђо Мијатовић (1892) из Желеће, 5. бх ловачки батаљон. Погинуо 21. новембра 1916. године.

Током 1916. године заробљени су следећи припадници III батаљона 3. бх пјешадијског пука на Сочи, и другим дијеловима италијанског фронта, и одведени у затвор у централну Италију, у граду Л Аквила: Саво Тодоровић (1887) из Кртове, Петар Лукић (1887) из Брђана-Петрова, Јован Мајсторовић (1885) из Какмужа, Недељко Дујковић (1889) из Сижја, Цвијетин Стјепановић (1889) из Какмужа, Јован Лукић (1887) из Брђана, и Влајко Павловић (1881) из Грачанице.

Заробљеници Милан Пашалић (1888) из Јелава (Возућа) и Михајло Момковић (1884) из Гостовића (12. чета), смјештени су у Латисани, десетар Недељко Дујковић (1876) из Лужана (Петрова) у граду Castello-Brescia, а Васо Васић (1890) из Бољанића у Форте Бегату. Њихова судбина је остала нерасвијетљена.

Рањени припадници Трећег батаљона 3. пјешадијског пука на Сочи, и другим дијеловима италијанског фронта током 1916. године: Саво Радић (1892) из Кртове (10. чета), Симо Марјановић (1878) из Милиног Села (10. чета), Лазар Драгичевић (1881) из Текућице (11. чета), водник Саво Васкрсић (1887) из Доње Бријеснице (11. чета), Марко Ристић (1895) из Трештенице (12. чета), и Митар Маличић (1897) из Г. Раковца.

Рањени припадници 3. и 5. бх ловачког батаљона на Сочи, и другим дијеловима италијанског фронта током 1916. године: Станко Видаковић (1873) из Свињашнице, Тодор Ложњаковић (1894) из Лозне, Михајло Марјановић (1894) из Милиног Села, Симо Ђурђевић (1887) из Љесковице код Жепча, Алекса Врачевић (1878) из Зобика (Хрге), Симо Мочић (1876) из Смрдиња, и Васо Иветић (1891) из Петрова, који је био члан „трена“ (коморе), позадинске јединице која је на товарним коњима првој линији обезбјеђивала муницију.

Одлазак бх пјешадијског пука на Италијански фронт

Седми бх ловачки батаљон се у том периоду налазио у саставу 47. пјешадијске дивизије, и до прољећа 1916. године учествовао у окупацији Црне Горе и сјеверног дијела Албаније. На албанском ратишту задржан је до краја 1917. године. Из 7. бх ловачког батаљона погинуо је Иван Николић (1886) из Сочковца, 18. децембра 1916. године, а рањен Марко Благојевић (1890) из Ступара.

Остаје непознато гдје су током 1916. године рањени Перо Милишић (1887) и Тројан Јанковић (1892), оба из Грачанице, припадници једног од бх ловачких батаљона.

Жене Озрена припремају огрев за зиму

За следећу тројицу војника 3. бх пјешадијског пука нисмо утврдили гдје су погинули, да ли на руском, или италијанском фронту, пошто није позната јединица којој су припадали. То су:

- Петар Јовановић из Карановца,
- Водник Ђорђе (Луке) Бабић (1889) из Орашја (Бољанић), неожењен, и
- Спасоје Риљић (1889) из Крсног Поља, погинуо 27. децембра 1916. г.

Док су набољи српски синови са Озрена, Возуће и Гостовића гинули на Руском и Италијанском фронту, њихове породице су се крајем 1916. године суочиле са проблемом глади, настале усљед шестомјесечне суше и слабих пољопривредних приноса, недостатка радне снаге, и реквизиције. Глад и социјална биједа угрозиће већину породичних задруга до краја рата, а посљедице су се осјећале и послије.

Копачи кукуруза на Озрену

Да би прехраниле дјецу, у неким породицама без одсутних мушкараца, жене су преузеле улогу старјешина, и тешке послове, које су до тада обављали мушкарци. Заједничка породица браће Ђоке и Михајла Божичковића из Подкочарина је један од свијетлих примјера.

Осмогодишње одсуствовање браће од куће и ангажовање у Војсци Аустроугарске царевине није пореметило функционисање заједнице.

Њихове супруге Дуја (жена Ђокина) и Анђа (жена Михајлова), живјели су са дјецом у двоспратној кући у центру села Подкочарина, и након мобилизације мужева, прихватиле све послове. За тих осам година мукотрпног живота, без мушких глава у кући, слогом и свакодневном борбом одржале су своје породице и сачувале дјецу. Штедњом и марљивошћу увећале су посјед, купивши преко 100 дулума обрадиве земље и шуме./8.

Вишечлана породица домаћина Саве Цвјетковића (1865-1925) из Трнића (Возућа), кога због година није захватао мобилизациони сазив, други је примјер добре организације у рату. Мада је Саво до рата имао седморо дјеце из два брака, зналачки је своје домаћинство сачувао од неимаштине и погибељи, и током рата у позним годинама добио је још два сина, Момира (1916) и Ђоку (1917), увјерен да Срби не могу изгубити тај рат.

За разлику од Божичковића, Цвјетковића, и других породица чија је слога и чврстина почивала на способним и отреситим женама, или промућурним домаћинима, већина других, на жалост, у борби за опстанак подлегла је оргомном притиску биједе, осјећаја беспомоћности и ратних траума, па су тешко преживљавале.

Са свих цркава и манастира Српске православне цркве те 1916. године опљачкана су звона, и транспортована у војне фабрике за производњу топова и артиљеријских граната. Тако су Аустроугари једним потезом остварили два циља: нису више звонила звона на српским црквама, а добили су јефтино ратну сировину. Скинута су и одвучена звона; са цркве Силаска Светог Духа на апостоле у Доњем Раковцу тешко 120 кг , са цркве Светог пророка Илије у Маглају, и са манастирске црква на Возућици (постављено 1894. године). Црква у Маглају је служила као коњушница за аустроугарску војску.

/1. Перо Блашковић: „С Бошњацима у свјетском рату", Фортуна, Загреб 2014. стр. 269-283. Аутор је као непосредни учесник операција код Бродија, из дана у дан,врло детально описивао развој ситуације на терену, све до повлачења према југу.

/2. О учешћу других бх пукова,и њиховим губицима на Источном фронту током Брусиловљеве офанзиве видјети опширније у књизи Др Зијада Шехића „У смрт за цара и домовину", Сарајево 2005. године.

/3. Др. Милан Мицић: „Српски добровољци 1914-1918, животи, сећања", Банатски културни центар, 2017. године. До сада најкомплетније дјело о Србима добровољцима са Источног фронта.

/4. Радисав Т. Ристић, „Добруџанска епопеја", Београд, 2006. Године

/5. Данило Тешановић, књижевник са Озрена, написао је историјско - психолошки роман „Јеванђеље по Робу",базиран на ратном путу Ристе Гостића, његовог прадједа по мајци,. Роман је издала добојска Графика,2014. године.

/6. Јусуф Х. Мујкић: „Завидовићи кроз историју", Дом штампе, Зеница,1999. године. Ову ратну причу збиљежио је Мујкић на састанку са мјештанима села Суха, кога је због сјече шуме требало иселити у Хрватску. Суха је исељена, а ратник Трифун Лукић је остао до краја живота, и последњи је сахрањен у селу.

/7. О биткама на Италијанском фронту видјети детаљније у књизи Данијела Татића: „Први свјетски рат. Талијанско бојиште", Деспот инфинутус", Загреб, 2017. године

/8. Ово је испричао унук Горан Божичковић, који још чува шиваћу машину марке „Сингер", на којој су ове вриједне домаћице ноћима радиле.

4. Ратна 1917. година

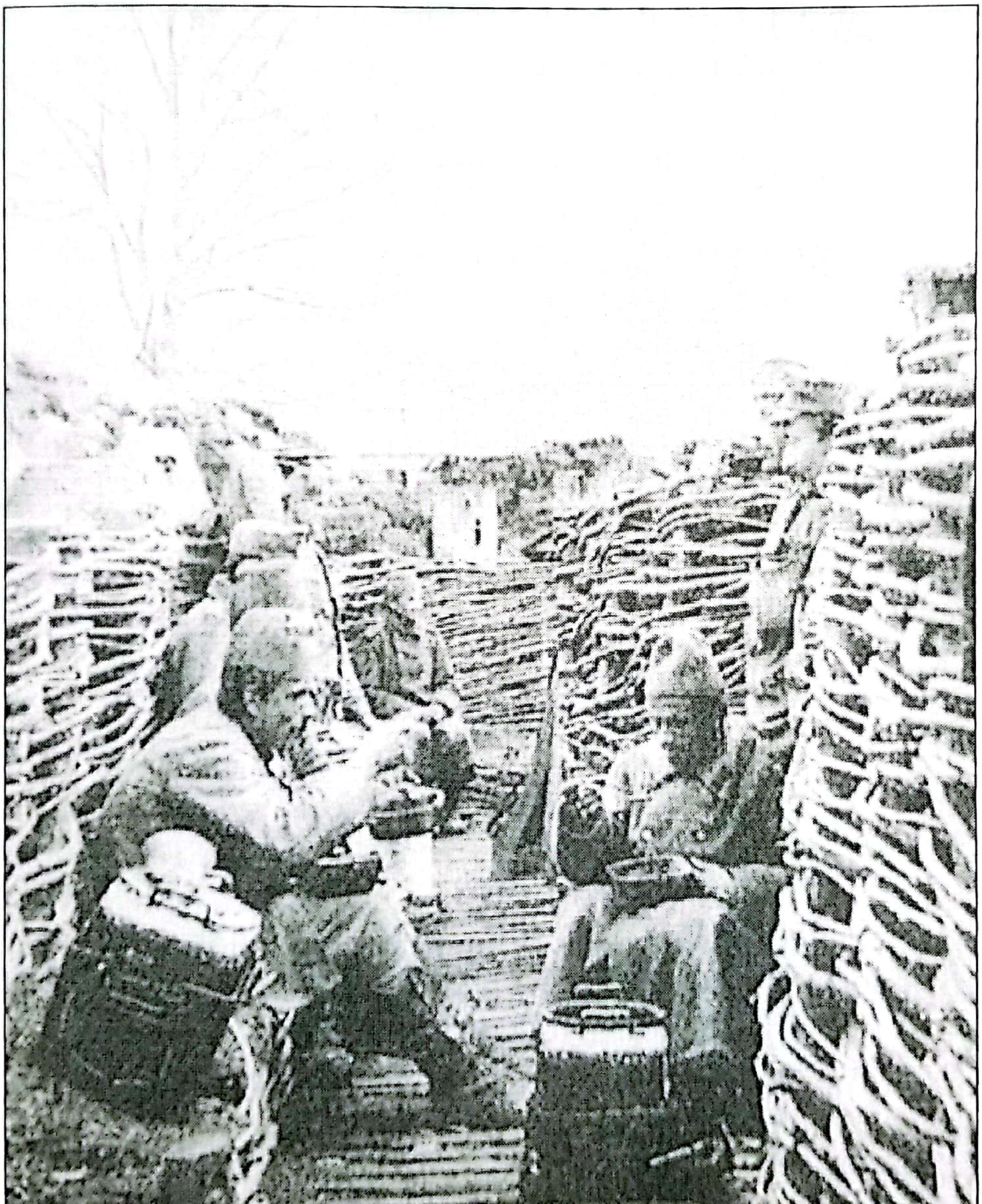

4а. Фебруарска револуција у Русији

Током огорчених јануарских борби против 10. њемачке армије на сјеверу фронта у рејону Митаве, у позадини царске Русије избили су масовни штрајкови радника „против рата и царског самодржавља“. Ти немири су у већим градовима имали јасну политичку конотацију. Нерасположење међу војницима на фронту, одбијања неких јединица да изврше наређења виших команди, тешка социјална ситуација у земљи, искориштени су за збацивање царске владе и преузимања власти у Петрограду и Москви Тако је „фебруарском револуцијом” успостављено двовлашће, односно безвлашће. Који поклон надирућој њемачкој армији да без метка оствари своје ратне циљеве!

Док Њемачка планира завршну офанзиву на Русију, у њој се за власт боре двије зараћене стране, Привремена влада, и новоформирани Совјети радничких и војничких депутата. Крај двовлашћа учиниће октобарска „револуција“, али су оружани сукоби унутар Русије трајали много дуже.

Марко (Нике) Пејић звани Маркан (1890) из Крчевина (Лозна), заробљен као припадник 3. бх пјешадијског пука аустроугарске војске, свједок је превирања, нереда у земљи, и агресивне бољшевичке пропаганде. Био је додијељен на испомоћ једној руској православној породици. Када су се два идеолошки индоктрирана сина вратила са фронта, избацили су из куће иконе и рекли мајци да више нема Бога. Марко се пријавио у српске добровољце, учесник је Солунског фронта, па је у селу добио земљишну парцелу за обрађивање. Супруга Јефимија се жалила комшијама да је та земља била тешка за обраду, и да би било боље да је умјесто земље одабрао државну пензију. Марко је умро за вријеме епидемије тифуса 1944. године. Његове мобилисане комшије, Владимир Пејић и Милован Тодоровић нису се вратили из рата, и њихова судбина је непозната.

Додуше, антиратних немира је у прољеће 1917. године било широм Европе. У економски развијенијим земљама, Француској, Великој Британији, Њемачкој, и Италији организовани су масовни штрајкови у индустријским центрима, али нигдје није дошло до радничке „револуције". Аустроугарска армија је била вишенационална, састављена од 12 различитих нација, често супростављеног интереса, што је угрожавало јединство командовања, али није дошло до отказивања команди потчињених јединица током ратних дејстава. Двојна монархија се распала након завршетка оружаних борби!

Само су заступници руског пролетаријата у војсци отказали послушност својим претпостављеним, и то у вријеме када се на бојном пољу рјешавало питање побједника! Због тога руска Врховна команда обавјештава крајем марта 1917. године савезнике да предвиђену прољетну офанзиву неће моћи предузети прије љета, и да према томе подесе своје операције. Француска и Велика Британија су Привременој влади пружили подршку, само због страха да Русија не закључи сепаратни мир са Централним силама и изађе из рата.

Неки историчари овакав слијед догађаја тумаче личним и фамилијарним односима међу владарима. Доиста, на челу европских престола сједили су први рођаци, Њемачки цар (кајзер) Вихелм II, енглески краљ Џорџ V, цар Русије Николај II Романов. Свима им је била заједничка бака британска краљица Викторија (умрла 1901. године)! Њемачки цар Џорџ је кумовао Алексеју, сину руског императора Николаја, а физичка сличност између кајзера и императора је била велика, као да су били браћа! Јесу ли рођаци Вилхелм и Џорџ, под притиском војних и индустријских кругова, заједнички одлучили да жртвују свога првог рођака Николаја?

Почетком априла САД улазе у рат слањем два милиона војника у помоћ силама Антанте, чиме је поново успостављена ратвнотежа на Западном фронту. Без обзира на антиратну

Наши преци у регрутном центру у Будимпешти,1917. године

климу у земљи, руска Привремена влада на челу са министром рата Александром Керенским, да би одговорила савезничким притисцима, припрема нову офанзиву. Централне силе, такође, почињу припреме за офанзивне операције, пошто није потписан сепаратни мир са Русијом, нити завладао пројектовани хаос у тој православној земљи. Требало је предухитрити руску офанзиву и ријешити питање побједника на Истоку док постоји нејединство командовања у руској војсци.

Према руском војном плану главни удар је требало извршити на Јужном фронту, пробити противничке положаје ширине 60 км у источној Галицији и наступати у правцу Лавова, док би армије на сјеверу и Румунском фронту вршиле помоћне нападе. За операцију је прикупљено 42 пјешадијске дивизије и 9 коњичких дивизија, преко 1.300 топова и минобацача, и око 400 авиона. Аустро-њемачке армије располагале су на том сектору са упола мање дивизија и оруђа.

Руска офанзива под командом генерала Брусилова почела је 1. јула, и остварила продор ка западу од 25 километара,

гдје је обустављена, зато што је дио јединица одбио наредбу да се бори за циљеве Привремене владе.

Обавијештени о стању међу руским трупама на бојишту, изазваног „револуционарним превирањем", Њемачка креће у противофанзиву у источној Галицији, код Тернопоља, са циљем разбијања руског јужног одбрамбеног фронта. Од 19. јула када је почео противнапад до почетка августа руске јединице су потиснуте према истоку за 120-150 км, на фронту широком 200 км. Руске оружане снаге су се повукле из источне Галиције и Буковине. Намјера њемачке Врховне команде да настави нападне операције у Молдавији није се могла остварити због слабе ударне моћи аустроугарских јединица на том терену, и тешкоћа у снабдијевању.

Њемачка није губила вријеме. Указану прилику добијену од руског пролетаријата, односно оних коју су га предводили, требало је хитно искористити. Отпочетом офанзивом преко ријеке Западне Двине у правцу града Риге, који је заузет 3. септембра, створила се погодна операцијска основица за развијање дејстава у правцу Петрограда. У другој половини септембра њемачке снаге заузеле су руски мостобран на Западној Двини код Јакобштата, у октобру неколико острваy Ришком заливу, и тиме лишили руску Балтичку флоту базе за дејства у Балтичком и Источном мору. Владимир Иљич Лењин је у то вријеме имао само један циљ, како да силом преузме власт у земљи!

У децембру 1917. године, добро упућени предсједник српске владе Никола *Пашић је у званичној изјави за* Српске новине написао: *„Анархија која влада у Русији дозволила је непријатељу да постигне такве успјехе каквима се није надао. Не може се говорити о руској револуцији, већ о руској анархији у правом смислу ријечи. Оно што се догађа у тој огромној држави посљедица је пространости територије и замршеног комплекса њених проблема. Али ја се надам да ће Русија наћи свој пут којим ће доћи до свога преуређења."*

Срединoм јануара 1917. године три батаљона 3. бх пјешадијског пука (I, II. и IV) су премјештена на фронт у Седмоградје у Буковину, тачније на тромеђу Буковине, Румуније и Мађарске. Данас то подручје припада Румунији, и налази се на њеном сјеверу. Смјештени су у кланцу планинског градића Тулгес (Tulghes). Положај кроз црногоричну шуму дуг десетак километара простирао се од Тулгеса, преко брежуљака, дуж обала рјечица Путна и Бистриционара. Препреке пред положајима грађене су од оборених стабала и грања, са бодљикавом заштитном жицом испред, кроз коју је пуштана електрична стуја. Због неприступачног терена, доста се радило на изградњи прилазних путева.

Сукоби су изгубили на интензитету, тако да су борбе током прољећа против руско-румунских јединица вођене спорадично. Зато се интензивно радило на пропаганди комунизма међу противничком страном, убацивањем летака и одржавањем састанака са руским старјешинама. Према извјештајима аустроугарских официра, који су до краја рата били под њемачком командом „Руси су загризли удицу комунизма, а Румуни нису".[1]

Послије два бриљантна пробоја генерала Брусилова кроз троструки бедем успостављеног фронта, било је јасно да се Русија војнички не може сломити. Да би остварили ратне циљеве, зиграли су на резервну карту, али уз опрез и напомену да ту „комунистичку удицу" не смију загристи њемачке и аустријске народне масе. Исхрана на фронту је била слаба, умањени оброци нередовни, па су војници убирали гљиве и тровали се. Стигао је и нови маршевски батаљон, тако да је 3. бх пјешадијски пук попуњен свјежим снагама. За изнурене и онемоћале редове из БиХ изграђена је дрвена барака са купатилима и теретаном, у сврху одмора и опоравка.

На том положају остали су до краја августа 1917. године. Мада је важио за „најмирнији" од свих, сваког дана је био најмање један погинуо, и неколико рањених војника.

Према до сада прикупљеним подацима, у првој половини 1917. године, погинули су, или умрли опхрвани болешћу и дотадашњим великим ратним напорима борци са подручја Озрена, Возуће и Гостовића:
- Ђорђо Јовичић (1868) са Озрена. Погинуо 16. јануара 1917. г,
- Петар Ћосић (1871) из Кртове. Умро од сушице 24. јануара,
- Гојко Ђурић (1886) из Васиљеваца, погинуо 10. фебруара,
- Арсо Арсић (1867) из Карачића. Умро 20. фебруара. Сахрањен на Гробљу хероја у селу Nagyharsany у Мађарској. У поменутом гробљу је сахрањено 487 тијела погинулих војника родом из БиХ. Арсо је био ожењен, и имао сина Милутина,
- Петко Дујковић-Ракановић (1871) из Смрдиња. 2. април,
- Хасан Селимовић (1867), муслиман из Миричине, 12. маја,
- Тешан (Марка) Јовић - Тешо (1872) из Стријежевице, 22. маја,
- Емин Обралић (1895) муслиман из Маглаја, 1-15 јула,
- Станко Гојковић (1867) из Стријежевице. Умро 22. јула, и
- Васкрсије Симић (1896) из Доње Бријеснице. Преминуо од тешког рањавања 8. августа 1917. године.

Према до сада прикупљеним подацима, у првој половини 1917. године на фронту у Румунији рањени су: Марко Станковић из Д. Бријеснице (1. чета), Алекса Лазаревић (1895) из Карановца (1. чета), Трифун Лукић (1893 из Буковице (4. чета), митраљезац Лука Катанић (1885) из Петрова (4. чета), Марко Лазић (1891) из Бољанића (5. чета), Симо Софренић (1895) из Бољанића (5. чета), Тодор Цвјетковић (1893) из Трибића-Гостовић (6. чета), Јова Гојковић (1896) из Грачанице

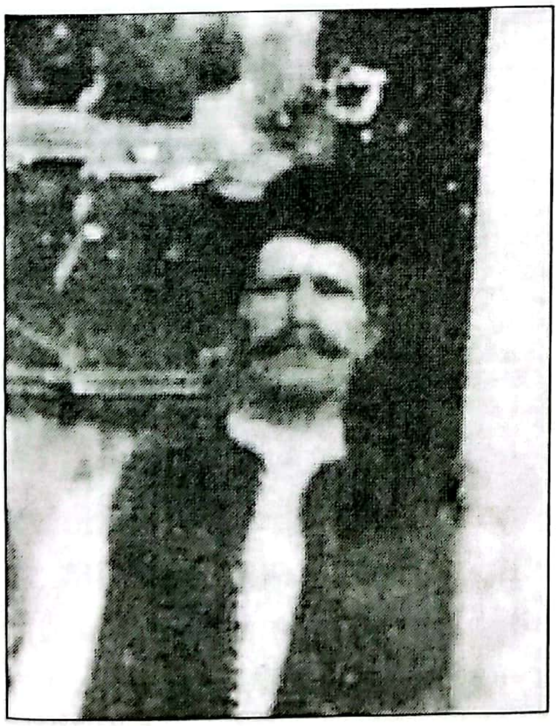

Симо Софренић
из Бољанића

(6. чета), Петар Симић (1893) из Бруснице (8 чета), Мирко Недић (1894) из Г. Бријеснице (8. чета), Михајло Велимировић (1896) из Сочковца (14. чета), и Никола Митровић (1885) из Сухог Поља (15. чета). Петар Божић (1893) из Раковца, засеок Сјенокос (8. чета) други пут рањен. Први пут у мају 1915. године. Био ожењен и оставио потомство.

Тешко је рањен Љубомир Јовић (1895) из Миљевића (15. чета), па је након лијечења кући стигао на штакама, без ампутиране ноге.

И у првој половини 1917. године било је „заробљавања", односно добровољне предаје Срба руској страни, за што су послужили контакти „за размјену и формација" на одређеним пунктовима дуж фронта.

Према до сада прикупљеним подацима, предали су се:

- Ђорђо Миловановић (1894) из Г. Пакленице (4. чета),
- Ђорђе Илић (1882) из Кучица, Гостовић. Регистрован у Менселинску (област Уфа). Као добровољац у Српској војсци учествовао у борбама на Солунском фронту,
- Недо Ћирковић (1894) из Гостовића. Регистрован у граду Чембар (област Пенза), југоисточно од Москве,
- Јелисија Лучић (1891) из Бистрице код Жепча. 1. бх пук. Налази се у граду Уржум у Русији, област Вјатка. Умро у заробљеништву 1917.г,
- Љубомир Гроздић (1893) из Љесковице код Жепча, 1. бх пук, 11. чета. Регистрован у области Пенза.

У том периоду предали су се на дијелу Источног фронта према Румунији припадници 5. бх ловачког батаљона, Блашко Кулишић (1875) из Сижја, Јелисије Јанковић (1893) из Вукмановића (Гостовић), и Петар Николић (1893) из Бруснице. У истом 5. ловачком батаљону рањени су: Тодор Иличић (1866) из Доњег Раковца, Божо Ристић (1885) из Чардака (Гостовић), Нeђо Веселиновић (1889) из Прилука (Гостовић), Марко Мишановић (1882) из Чардака (Гостовић), и Симо Гроздић (1881) из Љесковице код Жепча.

Детаљ из Отежње, у Гостовићу

46. Потискивање Италијана са Соче на Пијаву

Од октобра 1916. до октобра 1917. године деташирани III батаљон 3. бх пјешадијског пука прекомандован је у састав 28. пјешадијске дивизије, односно 3. корпуса аустроугарске 5. армије, на положајима од Горице до Толмина (Словенија). Од 09. до 12. октобра 1916. године батаљон учествује у Осмој битци на Сочи, а 18. новембра у борбама јужно од Baglie. Након Девете битке на Сочи услиједило је петомјесечно затишје до маја 1917. године. У међувремену, 5. армија је знатно ојачана повлачењем дијела снага са Руског фронта, тако да је током љета, преименована у Сочанску армију која се састојала од пет корпуса, и којом је командовао генерал Светозар Боројевић.

Али, и у том периоду затишја повремено је радила артиљерија и пјешадија, што је прорјеђивало обије стране.

Италијански напад у Десетој бици на Сочи, 10. маја до 8. јуна 1917. године, започео је артиљеријском припремом која је трајала пуна два дана, након чега је услиједио силовит јуриш неколико редова пјешадије која се коначно успјела пробити на 15 километара од Трста. Међутим, 3. јуна почео је аустроугарски противнапад којим су враћени сви изгубљени положаји.

Према до сада прикупљеним подацима, у том периоду, јануар-јуни 1917. године, на сочанском дијелу Италијанског фронта погинули су:
- Сајло (Живка) Божичковић (1894) из Подкочарина (Возућа), 9. чета. Погинуо је 16. фебруара 1917. г. Био је ожењен и оставио потомство,
- Васиљ Васиљевић (1890) из Бољанића, 11 чета, (9. априла),
- Недјељко Цвјетковић (1883) из Буковице (11. априла),

Положаји у Алпама

- Алекса (Марка) Николић (1893) из Липца (20. априла). Алекса иза себе није оставио потомсто,
- Тодор Драгичевић (1882) из Осојнице, 9. чета, (28. априла),
- Десетар Ђорђе (1873) Петковић, из Бољанића, (11. чета). Умро у болници у Новом Саду 12. маја, гдје је и сахрањен,
- Стеван Видовић (1871) из Ошава. Погинуо 22. маја 1917. г.,
- Васо Мишковић (1882) из Кртове, митраљеска чета (26. маја),
- Михајло Кикић (1887) из Доца, 9. чета (28. маја),
-Петар Марковић (1872) из Васовина (17. јуна),
- Недјељко Ристић (1892) из Д. Раковца, 2. бх ловачки батаљон. Погинуо половином марта 1917. године. Био ожењен и оставио бројно потомство,
- Јово Мишић (1888) из Какмужа. 6. бх ловачки бат. (4. априла), и
- Јусуф Бехрић. муслиман из Сеоне, 3. бх ловачки бат. (12. априла).

У вријеме када су пјешадијске борбе биле ријетке, биљежи се велики број рањених и повријеђених војника. То је резултат свакодневног вишесатног дејства италијанске артиљерије, и повременог бомбардовања авијације, од које је било тешко направити квалитетне заклоне у тврдим стијенама високих гора. У долини ријеке Соче, у првој половини 1917. године рањени су војници 3. батаљона 3. бх пјешадијског пука сврстани у чете нумерисане бројевим 9 до 12: Митар Бркић (1879) из Кртове, Ђуро Мишковић (1873) из Кртове, Цвјетко Гогановић (1884) из Сижја, Јово Петровић (1896) из Свињашнице, Дујко Маљеновић (1882) из Горње Бријеснице (10. чета), Марко Станковић (1883) из Миљевића (10. чета), Божо Симић (1897) из Пакленице (10. чета), Мирко Марковић (1888) из Лозне (11. чета), Перо Андрић (1891) из Сижја (11. чета), Никола Босић (1896) из Петрова (11. чета), Нико Илић (1894) из Доца, Рујница (11. чета), Војин Пејановић (1897) са Прокопа (11. чета), Јован Спасојевић (1879) из Лукавца (11. чета), Михајло Стјепановић (1883) из Петрова (12. чета), Јово Јовић из Доца (12. чета), Цвијетин Јовић (1892) из Бољанића (12. чета), Васиљ Нешић из Грачанице, Стјепан Бјелошевић (1888) из Г. Раковца, Саво Савић (1897) из Чардака-Гостовић, Јован Босић (1894) из Стријежевице, Паво Ђурановић (1897) из Васиљеваца (2. бх пук, 23. чета), и Недјељко Пејаковић (1896) из Чардака (Гостовић, 1. бх пук, 8. чета).

Рањени Божо Игњић звани Бојкан (1887) из Бучја (Возућа), припадник 9. чете, преживио је рану и рат. Вриједан и напредан домаћин, у послијератном периоду познат по товљењу и продаји свиња. И Коста Петковић (1886) из Предрага (Возућа) је преживио рањавање. Страдао је у 2. свјетком рату, 1942. године.

У долини ријеке Соче, у првој половини 1917. године рањена су четири припадника 2. и 3. бх ловачког батаљона: Петар Симановић (1886) из Маглаја, Јово Станковић (1877)

из Доца, Милован Лазић (1894) из Раковца, и Лука Лазаревић из Кртове.

На сочанском дијелу Италијанског фронта у првој половини 1917. године заробљени су: Никола Софрић (1875) из Грачaнице, регистрован у S. Maria Capua Vetere, Симо Цвијановић (1887) из Тумара, регистрован у граду Латисана, Душан Недић (1897) из Ораховице, налази се рањен у болници у Алесандрији, и Госто Никић (1885) из Смрдиња, који је затворен у Турину.

Пошто је Италија била савезница Србији у рату против Централних сила, на југу окупиране Србије су заједнички држали Солунски фронт, ови и многи други српских заробљеници су писменим молбама тражили да се прикључе српској војсци, и на дјелу докажу свој патриотизам. Овим жељама и молбама италијанска Влада и команда никад нису удовољили, тако да велики српски заробљенички потенцијал из Италије није могао бити ангажован на Солунском фронту.

Према до сада прикупљеним подацима, средином 1917. године свој ратни пут су завршили у Мађарској, далеко од родног краја, али и од фронта, одакле су због рањавања пребачени у позадину на лакше послове, или су ту одрађивали своју војну обавезу оцијењени као „непоуздани" за прву линију:
- Стјепан Бијелић (1898) из Сочковца,1. бх пук. Умро 26. априла 1917. године у гарнизонској болници у Будимпешти од запаљења плућне марамице. Сахрањен на гробљу Köbanyaer,
- Димитрије Станковић (1872) из Бољанића. Кочијаш у царској болници за коње. Умро 17. маја 1917. године, и
- Станко Поповић (1865) из Стријежевице. Умро 22. јула 1917. године. Сахрањен је у Гробљу хероја у селу Nagyharsany у Мађарској.

Са положаја код Тулгес кланца (Румунија), 3. бх пјешадијски пук је 26. аугуста упућен сјеверније ка Буковини. Привремено је као резерва премјештен у велико румунско

село Волок, а затим на линију фронта, између варошица Камјанка и Черепкивци, на ријеци Сирет. Ту су два батаљона распоређена на положаје, док се четвти налазио у резерви. Данас тај планински предио територијално припада јужном дијелу државе Украјине.

На новим положајима борбено дјеловање је било минимално. Мало се пуцало, топови су углавном ћутали, па су и губици били незнатни.

Шестог октобра 1917. године започела је посљедња битка на Источном фронту у којој је учествовао 3. бх пјешадијски пук и у њој су страдале двије чете, док је 44. мађарски пук потпуно разбијен. Новембар је протекао у ишчекивању примирја које је потписано 07. децембра, када су Лењин и његова комунистичка (бољшевичка) свита ријешили да у име мира прихвате капитулацију коју им је диктирао агресор. Тако ће Русија изгубити добар дио своје територије, и углед међу дојучерашњим савезницима, који су одбили да учествују у таквим понижавајућим преговорима!

Њемачка је на Источном фронту постигла оно што није могла ратним операцијама, а њени крупни капиталисти су, гле чуда, помогли радничкој класи Русије да дође на власт. Која љубав, која филантропија!

У овом четворомјесечном периоду 1917. године, са подручја Озрена, Возуће и Гостовића погинули су:
- Милан Глигорић (1883) из Придјела, 1. чета. (6. октобра),
- Давид Мишковић (1888) из Кртове, (13. октобра 1917),
- Ђорђе Лукић (1880) из Горње Бријеснице, (4. новембра), и
- Ненад Радовановић (1888) из Петрова (8. новембра 1917).

У истом периоду, од септембра до децембра 1917. године рањени су: Јово Лукић (1895 из Кртове (2. чета), Василија Дујковић (1895) из Горње Бријеснице (8. чета), Марко Росић (1884) из Лозне (8. чета), и Благоје Гајић (1891) из Чардака, Гостовић (16. чета).

Једанаеста битка на Сочи, мјесеца августа 1917. године захватила је фронт дужине 60 километара. Италијани су поново нападали у густим редовима и трпили велике губитке. Успјели су са врха Монте Санто и платоа Бањшице збацити аустроугарску одбрану и на том дијелу помјерити фронт унапријед четири километра. Али, то је био прескуп успјех, обзиром да је плаћен крвљу 40.000 погинулих јуришника Италијана. Губици су били велики и на другој страни.

Међу браниоцима мобилисаним са подручја Озрена, Возуће и Гостовића било је страдалих и у тој офанзиви. Према до сада прикупљеним подацима, погинули су:
- Крсто Јокић (1893) из Пурачића. Погинуо 31. јула 1917,
- Јово Панић (1893) из Бољанића,10. чета, (24. августа 1917. г.). Био ожењен и иза себе оставио насљеднике,
- Благоје Николић (1874) из Грачанице, санитетски батаљон (25. августа 1917. г.),
- Симо Витлешевић (1888) из Бољанића (25. августа 1917. г.) ,
- Дујко Никић (1896) из Раковца (28. августа 1917. г.),
- Илија (Нике) Јанковић (1880) из Бољанића (28. августа 1917. г.). Био је ожењен. Иза њега остао син Никола,
- Стјепо Зекић из Љубатовића (1879) код Маглаја (30. августа),
- Недјељко Ђурановић (1888) из Стријежевице. 3. бх ловачки батаљон (26. августа 1917. г.), и
- Петар Илић (1877) из Доца, 3. бх ловачки батаљон. Погинуо 2. септембра 1917. године.

Послије ове крваве битке на Сочи, деморалисаној аустроугарској војсци, захваћеној незадовољством због великих људских губитака, требало је дати нови борбени импулс. Дошли су Нијемци са растерећеног Источног фронта, и припремили офанзиву. И италијанска војска је била уздрмана падом војничког морала, због узалудних офанзива које нису доносиле резултат.

Њемачка и аустроугарска војска су 24. октобра 1917. године, под строгом тајношћу, започели офанзиву код града Ко-

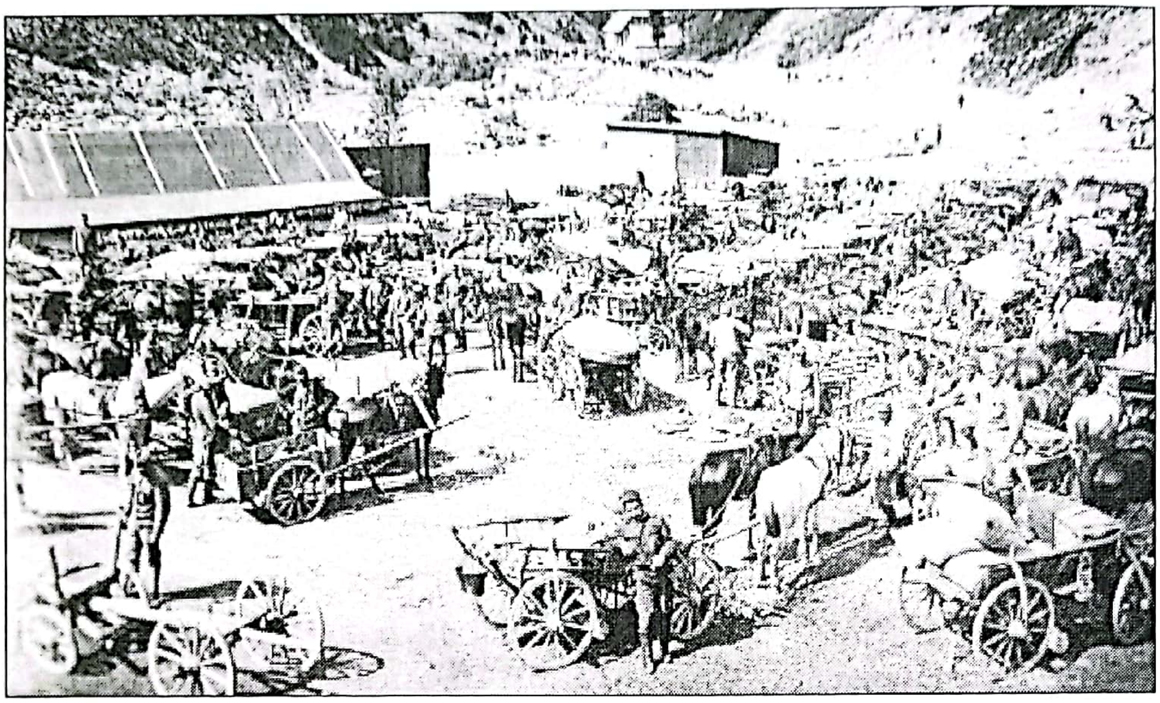

Пред битку код Кобарида

барида (итал. Caporetto), у горњем току ријеке Соче, односно алпском дијелу данашње Словеније. Битку су најавили великом артиљеријском ватром на фронту широком 25 километара, од Толмина до Бовеца, и, користећи бомбе, бојне отрове, и бацаче пламена пробили одбрану 2. италијанске армије, која се повлачила према Удинама и ријеци Таљаменто. Армија Италије је доживјела дебакл. До 12. новембра изгубила је огромну територију, 275.000 војника, и 2.500 топова, повукла се стотину километара према југу, до ријеке Пијаве. Ту су успоставили нову обрамбену линију заједно са Французима, Британцима и Американцима. Веома дисциплиновани Нијемци су овај пута показали другачије лице, плашећи се глади у својој земљи. Потпуно су опљачкали и опустошили заузету територију, и кућама у Њемачку одвезли прије свега храну, али и све што су могли утоварити у аутобусе, камионе, и друга превозна средства.

У бици код Кобарида 3. бх ловачки батаљон је у саставу 1. пјешадијске дивизије био на њеном јужном крилу. Мада су напредовали спорије у односу на сјеверно њемачко крило, батаљон је учестовао у борбама код Латисана, у прелазу пре-

ко Таљамента, затим у потјери до Пијаве, а у децембру 1917. године у борбама у подручју Грапа.

Током 11. и 12. битке на Сочи, и борбеног похода од Кобарида до Пијаве, погинули су његови припадници:
- Михајло Радић (1870) из Кртове (10 чета). Погинуо 17. августа 1917. г,
- Нико Лазаревић (1897) из Пакленице (2. октобра 1917. г.), и
- Јовица Лазић (1875) из Смрдиња.Умро након рањавања, 5. новембра 1917. године.

У бици код Кобарида, односно у походу ка Венецији и ријеци Пијави, према до сада прикупљеним подацима, из састава 3. бх пјешадијског пука, и других јединица, погинули су:
- Јован Симић (1888) из Раковца.1. ловачки батаљон. Погинуо 29. септембра 1917. године. Био је рањаван 1915. г. на руском фронту.
- Станоје Ђурић (1895) из Миљевића (9. новембра 1917. г.),
- Ђоко Стјепановић (1877) из Какмужа, 3. ловачки батаљон (9. новембра 1917. г.),
- Тодор Трифуновић (1892) из Добоја (10. новембра 1917. г.),
- Јован Васић (1879) из Бољанића (23. новембра 1917. г.). Био ожењен, и иза себе оставио потомство, и
- Ахмет Шарић (1876), муслиман из Трештенице, 26. новембра 1917. године.

Од 11. битке на Сочи, до завршетка 12. битке на Сочи, односно борбеног похода од Кобарида према југу до ријеке Пијаве, према до сада прикупљеним подацима са подручја Озрена, Возуће и Гостовића рањени су: Марко Марковић (1893) из Бакотића (1. чета), жељезничар Ђорђо Ристић(1872) из Бољанића, (10. чета, преживио), Давид Пијуновић (1897 из Бакотића (10. чета), Спасоје Спасојевић (1891) из Лукавца (11. чета), Станко Демоњић (1896), Лозна (12. чета), Петар Божић (1893) из Васовина, Петар Илић (1896) из Грачанице, Милан Јовановић (1887) из Грачанице, Милован Којић (1895) из

Смрдиња, Ристо Веселиновић (1895) из Прилука-Гостовић, Лазо Божић (1892) из Љесковице код Жепча, Милан Мишић (1893) из Љесковице код Жепча, Петар Божић (1897) из Митровића-Гостовић, Теодор Лукић (1893) из Бакотића. 3. ловачки батаљон, Светозар Мићановић (1898) из Ступара, 4. ловачки батаљон, Недељко Петковић (1893), из Лозне (1. бх пук, 1. чета, преживио рат), Симо Петковић (1894) из Карачића (1. бх пук, 1. чета), и Благоје Софрић (1882) из Сочковца, припадник 2. бх пјешадијског пука.

У љето 1917. године на Италијански фронт је пребачен 8. бх ловачки батаљон, који је садејствовао у борбама код Ортигаре 19. до 29. јуна, и 11. бици на Сочи 18. августа до 13. септембра 1917. године. У тим биткам из овог батаљона су рањени: Лука Благојевић (1891) из Мичијевића, Симо Стојановић (1887) из Тумара, и Недјељко Мишковић (1890) из Кртове. Крајем године овај батаљон је укључен у састав 8. бх пјешадијског пука и упућен на ратиште у Албанију.

Припадници 7. бх ловачког батаљона су се од формирања фебруара 1916. године до новембра 1917. године налазили у саставу 47. пјешадијске дивизије и учествовали у борбама на територији Црне Горе и данашње Албаније. Том приликом живот су изгубили Тома Николић (1876) из Лозне, у мјесецу јуну, и Жарко Бојић (1897) из Карачића, 27. октобра 1917. године, док су рањени припадници 7. бх ловачког батаљона:

Љубоје Јовић (1897) из Васиљеваца, Ђорђо Пејић (1897) из Стријежевице, Јово Милетић (1875) из Васиљеваца, Петар Ковачевић (1876) из Горње Бријеснице, Станко Божић-Микић (1897) из Г. Раковца, Митар Лукић (1897) из Смрдиња, и Симон Трипић (1875) из Крсног Поља.

Симо Савић (1895) из Бруснице, припадник 4. бх ловачког батаљона, рањен је у јесен на румунском фронту. Нисмо могли прецизно утврдити гдје су тачно рањени Симо Дујковић (1865) из Смрдиња, и Петар Лазаревић (1895) из Ступара, стријелци из једног од осам бх ловачких батаљона.

Петар Жижак из Бољанића

Борац 5. чете II батаљона 3. бх пјешадијског пука, Петар Жижак (1885) из Бољанића, рањен је крајем 1917. године на Италијанском ратишту. Први пут је рањен у Галицији.

Након другог рањавања, у службеној војној евиденцији је „сахрањен", након „смрти" 3. јануара 1918. године. Била је то административна грешка, пошто је Петар преживио и тај и Други свјетски рат. Био је ожењен, и иза себе оставио потомство. За Петра се причало да је „швапску" војску служио у Грацу, за-једно са Адолфом Хитлером, коме је био наредник.

Током 1917. године погинуло је, или преминуло од болести или рањавања неколико војника са подручја Озрена, Возуће и Гостовића, за које је тешко утврдити локацију и начин страдања, пошто немамо информацију којој су јединици припадали. То су:

- Паво Јелисић (1895) из Миљевића. Погинуо 16. јула 1917,
- Божо Гојковић (1897) из Тумара (16. јула 1917. г.),
- Симон Грујичић (1897) из Текућице (10. септембра 1917. г.),
- Недељко Поповић (1878) из Раковца, ловачки бат. (10. септ.),
- Павле Миљановић (1896) из Маглаја (27. септембра 1917.),
- Михајло Ђурић (1897) из Текућице (27. септембра 1917. г.),
- Лука Лукић (1883) из Бољанића. Ловачки батаљон. Преминуо 28. септембра 1917. године. Био ожењен и иза себе оставио пород.

И преостала тројица бораца воде се као „преминули", што упућује на закључак да су умрли изван бојишта, рањени, или тешко обољели. То су:

- Ђорђе Божић (1869) из Љесковице код Жепча. Преминуо 30. децембра 1917. године,
- Теодор Лукић (1873) из Текућице (26. децембра 1917) , и
- Васкрсија Божић (1868) из Митровића-Гостовић (27. децембра).

Љубомир (Луке) Марковић из Васовина (Хрге), припадник 3. чете 1. батаљона, и Ђорђо (Јовице) Лазић (1895) из засеока Брђани(Бољанић), из 10. чете 3. батаљона, евидентирани су као рањени борци током 1917. године. Љубомир на Руском, а Ђорђо на Италијанском фронту. Ни један ни други се нису вратили из рата. Година, мјесто и начин њихове смрти нису утврђени. Такође, нисмо сазнали на којој локацији и у којој јединици су рањени током 1917. године Михајло Тошић (1877) из Пурачића, Јефто Стевановић (1867) из Грачанице, и Ђорђо Станковић (1887) из Какмужа.

Иза фронта, у позадини, у родном крају, владала је глад. Залихе житарица су пресушиле у Царевини, материјалне и људске резерве истрошене. Недостајало је на хиљаде тона жита за прехрану народа.

Дјеца су умрала од глади. Захваљујући вриједним домаћицама таква масовност умирања од глади није забиљежена на подручју Озрена, Возуће и Гостовића. /2.

Власт је кроз програм апровизације (расподјеле) и реквизиције (откупа испод цијене) обезбјеђивала пакете намирница градском становништву, на штету сеоског. Рачунало се да сеоска газдинства имају вишка хране. Заиста, када се погледа аустроугарски попис из 1910. године о имовном стању сеоских домаћинстава у маглајском котару, бројке су биле импресивне. Примјера ради, ево броја свиња, чије је месо било дио свакодневне исхране у зимском периоду: у селу Хрге 105 домаћина хранило је 1.150 свиња, у селу Лозна 66 домаћина узгајало је 825 свиња, у Смрдињу 827, у Раковцу 668, у Гостовићу 687, у Доњој Бријесници 675, у Горњој Пакленици 608, у Возућици 580 свиња...

Село Ријечани (Карачић) на Озрену

Газде су рачунате по јутрима земље и броју волова у штали. Тако је у Возућици пописано 202 вола, у Горњој Брјесници 184, у Хргама 171, у Раковцу 159, у Лозној 161, у Горњој Пакленици 128, у Стријежевици 118, у Липцу 103 вола... /2

Слично је и са кравама које су за исхрану давале млијеко сир, кајмак, мрс и друге млијечне производе, а телеће месо се користило за исхрану. У Возућици 139 домаћинстава узгајало је укупно 480 говеђих грла, у Раковцу 153 домаћинства хранило је 400 грла, у Горњој Бријесници 97 домаћинстава узгајало је 353 говеђих грла...

У Г. и Д. Пакленици код 128 домаћина регистровано је 87 коња (укључујући кобиле и ждребад), у Возућици 93, у Раковцу 153 домаћина су издржавала 82 коња, у Хргама, ту спадају и Васовине, 74 коња, у Смрдињу 68, Миљевићима 41, у српској Ораховици, Стријежевици, Лозној, и Осојници по 40, у Милином селу 37...

Али, рат је чинио своје. Радна снага и вучна стока мобилисани, дио стоке власт одузела, или откупила по ниским цијенама за потребе исхране становништва у градовима, или су опљачкали жандарми и банде...

Село Јелчићи

/1. Перо Блашковић „Са бошњацима у Свјетском рату", Фортуна, 2014. год. Страна 330. Аутор на истој страни описује како је у оквиру Њемачке армије формиран Пропагандни одјел за пропагирање комунизма међу Русима. Тај посао је у 3. бх пјешадијском пуку обављао лајтант Думански. Дакле, Владимир Илич Лењин није аутентични руски производ, већ очигледно увоз из иностранства. Захвална тема за будуће истраживаче, тим прије што је исти сценарио увоза комунизма реализован на Балкану 25. година касније.

/2. Др Зијад Шехић „У смрт за цара и домовину", Сарајево 2005. године. Страна 146-147. Због несташице хране, поготово у Херцеговини, организован је одлазак дјеце према Хрватској, одноно Војводини,у зависноси које су националности. Рачуна се да је тада у Војводини остало заувијек неколико хиљада српске дјеце.

/3. Адин Љуца, „Маглај на траговима прошлости", Праг, 1999. године. Уколико овдје додамо сточни фонд богатих српских насеља из долине ријеке Спрече (Петрово, Бољанић, Сочковац, Какмуж, која су припадала Грачаници) онда се добија заиста импресивна слика колико су та села имала властите хране.

5. Ратна 1918. година

5а. Излазак Русије из рата

Тешка ситуација у којој се Совјетска Русија налазила у зиму 1917-18. године утицала је да њена нова бољшевичка влада прихвати неповољне, понижавајуће њемачке услове мира, са циљем добијања предаха за учвршћивање политичке власти у држави. Битна је власт и прекид рата, а држава нека буде колика буде!

Комесар за спољне послове и шеф совјетске делегације Лав Троцки прекинуо је 10. фебруара преговоре организоване у Брест-Литовску, изјавивши да је рат за Совјетску Русију завршен и без уговора о миру. Тиме је њемачком освајачу дао формалну могућност да 18. фебруара обнови рат ради остварења програма освајања на Истоку. Група армија, састављена од њемачких и аустроугарских јединица, продрла је у Украјину 1. марта 1918. године и заузела Кијев, а сјеверно је њемачка 10. армија ушла у рејон Орше и Могиљова. Армијска група Д заузела је 18. фебруара Двинск и наставила надирање у правцу Пскова и Чудског језера. Истовремено, њемачка 8. армија заузела је дио Летоније и Естонију, окупирала јужну Финску, и збацила тек успостављену револуционарну совјетску власт. Малобројне јединице старе руске војске нису могле зауставити надмоћније снаге противника. Одступајући према истоку и сјеверу, оне су се брзо распадале. Русија се нашла у опасности. Наступање јединица Централних сила није имао ко заустављати; оне су се почетком марта налазиле на линији: Нарва Псков-Полоцк-Орша-Кијев. Због тога је совјетска бољшевичка Влада морала 3. марта 1918. године закључити мир са Централним силама, који је био неприхватљивији од оног на који Лав Троцки није пристао. Совјетска Русија је морала напустити Пољску, Летонију, Литванију и Естонију, а Турској уступити Карс, Ардахан и Батуми. Украјина и Финска су постале посебне државе.

Тако је Њемачка остварила свој ратни циљ, створивши стратешку базу за будуће вијековно антируско дјеловање. Русији је ампутиран добар дио територије, одузета трећина становништва, и половина индустријске производње. И поврх свега обавезала се да агресору Њемачкој плати ратну одштету!

Турска је прекршила споразум послије два мјесеца инвазијом на новопрокламовану Демократску Републику Јерменију маја 1918. године, и извршила је геноцид убивши око два милиона људи.

Али и поред потписаног мира, кршећи његове одредбе, а користећи унутрашњу нестабилност у Русији, њемачке и аустроугарске трупе настављају освајања. Неочекивано, само за наивне. У прољеће и љето 1918. године окупирале су Украјину до Ростова, и полуострво Крим, избиле на обале Каспијског мора до луке Баку, изворишта руске нафте. Захваљујући Лењиновим комунистима, оствариле су и други ратни циљ. Више им пруга преко Балкана до Багдада за транспорт нафте није била потребна. Многе аустроугарске јединице, међу којима и 3. бх пјешадисјки пук нису више имале разлога остати на Руском фронту. Почетком 1918. године, 3. бхпјешадијски пук је пребачен на Италијански фронт, гдје је линија разграничења између Италије и Хабзбуршке монархије војном силом помјерена са ријеке Соче на ријеку Пијаву, код града Виторио Венето. Није им припојен деташирани III батаљон, који се од маја 1915. године налазио на положајима у долини ријеке Соче, пошто је укључен у новоформирани 7. бх пјешадијски пук.

Након реорганизације аустроугарске царско-краљевске армије, од октобра 1917. године сви пукови су смањени са четири на по три батаљона. Трећи бх пјешадијски пук је упу-ћен на одмор у Лагу, а потом у мају враћен на лијеву обалу ријеке Пијаве, и размјештен у селима Мориаго, Фонтиго, и Сербаглија. Позицију је тек требало утврђивати у равни-

чарској земљи и плодним пољима, тридесетак километара далеко од Венеције. Ту су их убјеђивали да се одатле иде право на Рим, мада је због неизвјесности и могућности расула у Монархији, и незадовољства у Војсци, свака будућа војна акција била под знаком питања.

Војници су негодовали због нередовног следовања ионако неукусних оброка. Лоша исхрана је погодовала новим болестима. Без залиха хране остало је и локално становништво, које се вратило на од Нијемаца опустошена огњишта.

Остали пјешадијски пукови попуњени младићима из БиХ су заузели положаје на Пијави од новембра 1917. године и ту водили борбе ограниченог домета, на подручју басена Грапе и Белун.

Без обзира што није било офанзива већих размјера, биљеже се људски губици од италијанске артиљерије са друге стране ријеке, и болести маларије унутар јединица. Невоље су сустизале једна другу. Убрзо је наступила епидемије шпанске грознице (грипа) која је похарала и разриједила фронт.

Смртност је повећана и због чињенице да су претходне године у рат мобилисана старија годишта која нису могла поднијети ратне напоре као млађи људи. Такође, остале европске војске су због убитачног дејства артиљерије увеле обавезу ношења заштитних шљемова, док су редови из БиХ на глави још увијек имали платнене фесове. Изгледа да је у босанским пјешадијским пуковима орјентални фес био важнији од главе! Према до сада прикупљеним подацима, у том зимском периоду, од 1. јануара до 1. априла 1918. године погинули су, или умрли током опоравка од рањавања, исцрпљености, од епидемија заразних болести маларије и шпанске грознице, туберкулозе, и слабе, односно нередовне исхране:

- Мирко Драгић (1899) из Бруснице. Погинуо 1. јануара 1918,
- Милан Недић (1871) из Добоја, 3. бх. пук. Умро 2. јануара,
- Миле Ристић (1880) из Мичијевића. Погинуо 3. јануара,

- Саво Пашалић (1894) из Јелава, Возућа. Умро 5. јануара. Ожењен и оставио потомство,
- Мујо Камерић (1872), муслиман из Грачанице. Умро 10. јануара,
- Михајло (Нике) Илић (1890) из Грабовице (Гостовић). Погинуо 16. јануара, 4. бх ловачки батаљон. Није имао потомства,
- Алекса Спасојевић (1872) из Г. Раковца. Умро 20. јануара,
- Лука Панић (1897) из Петрова. Погинуо 21. јануара,
- Мирко Кулишић (1896) из Грачанице. Погинуо 23. јануара,
- Гојко Цвјетковић (1871) са Кучица, Гостовић. Погинуо 27. јануара,
- Коста (Јове) Лазаревић (1873) из Гостовића, 30. јануара,
- Ристо Ковачевић (1875) из Смрдиња. Умро 9. фебруара,
- Марко Маринковић (1872) из Смрдиња, 13. фебруара,
- Перо Гостић (1894) из Милиног Села. Погинуо 18. фебруара,
- Недјељко Драгичевић (1895) из Осојнице, 19. фебруара,
- Симо Ђурић (1895) из Гостовића. Погинуо 19. фебруара,
- Тодор Станковић (1886) из Тумара. Умро 19. фебруара. Био рањаван 1915. г,
- Симо Петровић (1880) из Свињашнице, погинуо 21. фебруара,

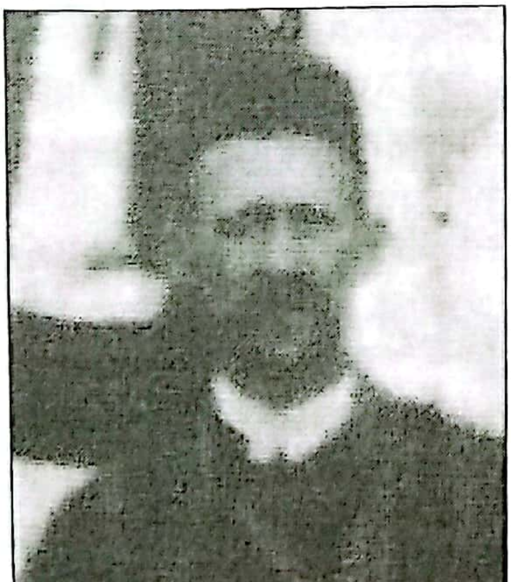

Станко П. Гостић
(1871-1918) из Бољанића

- Дедо Крушкић (1898), муслиман из Шеварлија. Умро 24. фебруара,
- Станко (Петра) Гостић (1871) из Бољанића. Погинуо 26. фебруара, 2. пјешадијски пук, 3. чета. Иза њега остали синови: Ћоко и Јово,
- Пантелија Сарафијановић (1882) из Мичијевића. Умро 27. фебруара,
- Јово Марјановић (1873) из Милиног Села. Умро 13. марта,

- Саво Лазић (1895) из Возуће. Умро 17. марта. Рањен 1915. г.,
- Милан Милашиновић (1891) из Маглаја. Умро 26. марта 1918. год.

Један дио Срба бораца, или резервиста са стража, „комор-ција“ из позадинских служби, преминуо је у неком од центара за лијечење и рехабилитацију у унутрашњости земље, од посљедица рањавања, са фронта као неспособни за службу, због исцрпљености или болести.

Други су опет буквално скапавали у војничким логорима њихових матичних пукова, смјештеним у позадини, попут Лебринга и Ђера.

У тим баракама, остављени од свих, били су изложени нехуманим животним условима; лежали на даскама без сламарица, без хране, без обуће и пресвлаке, без основне хигијене, зими без гријања, нападнути од пјегавог тифуса, дизентерије, сушице, и других болести. Умирали су болесни, гладни и жедни, без игдје икога свог, као сирочад, као пацови.

Само три године раније били су то газде, угледни српски домаћини, окружени породичном љубављу и поштовањем. Или сеоски момци, узданице сеоских задруга, мете дјевојачких уздаха...

Један дио тих несретника, чији је живот окончан почетком 1918. године, сахрањен је у Гробљу хероја у селу Nagyharsany у јужној Мађарској. По до сада истраженим списковима, ту леже:
- Теодор Ристић-Васкрсић (1869) из Г. Раковца. Умро 24. јануара,
- Недиљко Лукић (1879) из Д. Раковца. Умро 2. јануара,
- Томо Лукић-Јовановић (1873) Г. Раковца. Умро 28. јануара,
- Јосо Тракић (1876) из Маглаја. Умро 22. фебруара, и
- Недо Недић (1873) из Смрдиња. Умро 17. марта 1918.
- Благоје (Јовице) Маркановић (1872) из Бољанића је преминуо такође у Будимпешти 14. јуна 1918. год. Иза њега је остао пород, синови: Јован и Петар.

Војничко гробље Nagyharsany

Када су прије неколико година у селу Nagyharsany у Мађарској, због проширења Рудника требали уништити поменуто војничко гробље, дигао се локални народ и гробље одбранио ријечима: „Нисте овим несретницима дали мира док су били живи, а ни сада мртвима!"

Владимир Павловић (1882) из Добоја, умро је 7. јула 1918. године у болници Сарајево, а Димитрије Недић (1878) из Горње Бријеснице преминуо у Бечу 18. јула 1918. год.

На уређеним аустроугарским војним гробљима погинулих војника на фронту, као и оних подлеглих ранама и болестима у позадинским болницама, сахрањивани су и војници српског поријекла који су погинули или преминули под знамењем Двојне монархије. Тако је на гробљу Свете Барбаре у Линцу сахрањено 46 Срба, припадника аустроугарских војних јединица. Широм Галиције, Карпата, Бесарабије, Пољске и Шлезије налази се 400 таквих гробаља.

Пошто је у прољеће 1918. године међу аустроугарском војском јачало увјерење да ће рат бити изгубљен, јединице

је пратило масовно дезертирање војника. Тражили су пропуснице за редовни једномјесечни допуст, под изговором да иду кући сијати кукуруз или убирати љетину, а онда се наоружани одметали у шуме. Народ их је називао „зелени кадар", као што је прекупце и ратне шверцере звао зеленашима, или гибирашима. БиХ је те године буквално позеленила, а „зелени кадар" је за вријеме глади и безвлашћа у неким мјестима надјачао локалну власт и завео општу отимачину и страховладу. /1.

Они који су остали на линији фронта, и даље су свакодневно гледали смрт у очи, мада је превирање захватило све учеснике у исцрпљујућем рату, кога је требало на неки начин завршити. Према до сада прикупљеним подацима, током мјесеца априла и маја 1918. године, бранећи достигнуте позиције, на италијанском ратишту погинули су војници-редови мобилисани са Озрена, Возуће и Гостовића, чији су датуми погибије у заградама, иза личних података:

- Недељко Недић (1885) из Мичијевићи (2. априла 1918. године). Био рањаван половином 1915. године,
- Ђорђије Петковић (1896) из Маглаја. (15. априла),
- Хасан Чергић (1889), муслиман из Трештенице (16. априла),
- Недјељко Трипић (1891) из Карачића (16. априла). Рањен 1915. год,
- Милан Петронић из Жепча, 1. бх пјеш. пук (22. априла),
- Никола Гојковић (1887) из Грачанице, 7. бх пјеш. пук (20. маја),
- Илија Ракановић (1897) из Милиног Села (27. маја), и
- Стојан Миљић (1892) из Добоја, који је погинуо 30. маја 1918. год.

У том периоду рањени су: Милан Васиљевић (1889) из Стријежевице, Станоја Јанковић (1874) из Бољанића, Цвјетко Тракиловић (1897) из Тузле, и Антоније Стојановић (1886) из Чардака, Гостовић. Пошто се Антоније није вратио из рата, претпоставља се да је преминуо од посљедица рањавања.

Српкиње из села Жиоке (Гостовић), 1918. године

56. Битка на Пијави

Одлучујућа битка на ријеци Пијави, односно Венецијанској долини, у којој ће војна сила аустроугарског нападача бити тешко поражена, почела је 16. јуна 1918. године на широком фронту. Без обзира на упозорење дијела трезвеног војног врха да се не срља у сигурну пропаст, офанзива је почела из два правца. Један нападни правац према југу ишао је дуж јадранске обале до Венеције, док је на источној страни требало начинити продор до Вероне са падина Алпа и Тирола.

Али, Италијани нису спавали. Бомбарована од италијанске авијације, аустроугарска војска је користећи чамце, и понтонски мост успјела прије ћи Пијаву и напредовати неколико километара од обале. Ту су се држали десетак дана, али је понестало хране, санитетског материјала и муниције. Италијани су 22. јуна извршили контранапад и повратили све територије јужно од Пијаве. Покушај повратка нападача, поред ураганске ватре артиљерије и авијације, ометао је висок водостај ријеке Пијаве, која је у међувремену набујала и однијела понтонске мостове. Тако брзу и широку воду није било лако препливати са оружјем, и под ратном опремом.

Изгинули и заробљени су достигли бројку од стотину хиљада. У тој неуспјешној јунској офанзиви разбијен је новоформирани Источни корпус аустроугарске војске, са командантом пуковником Стевом Дуићем. Око 60 одсто људства је избачено из строја, због чега је током јула повучен са фронта, попуњен новим људством, и ангажован у борбама у Албанији. У саставу Корпуса били су и VI батаљони 1. и. 2. бх. пјешадијског пука, и VIII. батаљон 3. бх. пјешадијског пука. Трећина људства прешла је 40 година старости, а сваки пети био је до тада рањаван.

На висоравни Седам општина и у области Грапа било је концентрисано чак пет бх пјешадијских пукова, са по три ба-

Прелаз понтоном преко ријеке Пијаве. 16. јуни 1918. године
(приватна збирка Jaroslav Kusaly)

Битка на Пијави виђена очима умјетника

Италијански војници спроводе заробљенике из бх пука

таљона, и то; 1. бх пјешадијски пук, 2. бх пјешадијски пук, 5. бх пјешадијски пук, 6. бх пјешадијски пук, и 7. бх пјешадијски пук, који је формиран крајем 1917. године и до краја рата није напуштао италијанско ратиште. На блиском простору нашло се укупно 15.000 војника из БиХ. Чете 2. и 4. бх пјешадијског пука су се тукле за Фонтана Секо, и 1.672 м високи врх Монте Солароло. Четврти бх пјешадијски пук, попуњен младићима из Херцеговине, на италијанском ратишту се налазио од почетка 1916. године када је прекомандован са Руског фронта.

За девет дана борби око узвишења Монтело, на десној обали Пијаве, 3. бх пјешадијски пук, у коме су ратовали мобилисани из маглајског среза, претрпио је велике губитке. Погинуло је 7, а рањено 25 официра, погинуло је 406 војника, 602 су рањена, а 32 нестала. Несразмјеран број погинулих у односу на рањене војнике проузрокован је чињеницом да су се борбе углавном водиле без заклона уз тешку артиљеријску ватру, а збрињавање рањеника отежано и споро, па

Превијање рањеника на Пијави, јуни 1918. године

су многи војници умрли за вријеме извлачења са фронта и транспорта преко набујале Пијаве. На Монтелу је извршен и последњи јуриш 3. бх пјешадисјког пука, који је свој први ратни јуриш извео јужно од Шапца, августа 1914. године.

Према до сада прикупљеним подацима, у јунској офанзиви 1918. године на Пијави, и непосредно послије њеног окончања, младе животе су положили:

- Наредник Митар Јовић из Миљевића, који је као припадник 4. чете рањен 11. новембра 1914. г. на Карпатима, али се опоравио и враћен у јединицу,
- Недјељко Јовић (1895) из Митровића, Гостовић, (16. јуна),
- Петар Популић (1899) из Жепча, 7. бх пјешадијски пук, 6. чета (17. јуна),
- Идриз Грбешић (1894), муслиман из Грачанице, (19. јуна),
- Недо Милиновић (1884) из Тузле (1. јула),
- Спасоје Петровић (1877) из Осојнице, 2. бх пјеш. пук (2. јула),
- Ристо Ђорђић (1890) из Бруснице (5. јула),
- Петар Мишић (1891) из Маглаја (13. августа),

- Васиљ Паравац (1893) из Грачанице (13. августа), и
- Митар Божић (1893) из Буковице, 2. бх пјешадијски пук, који је погинуо 26. августа 1918. године.

У јунској офанзиви на Пијави су рањени: Ђуро Лукић (1896) из Жепча, Лука Трифковић (1897) из Карановца (7. бх пјешадијски пук), Ђуро Трипић (1881) из Вукмановића, Гостовић, Стеван Петковић (1893) из Васиљеваца, Митар Илић-Божић (1893) из Доца, и Петко Ђурић из Брђана код Липца, потоњи озренски устаник и првоборац из 1941.

Рањени Васкрсија Петрушић-Кршо (1898) из Ријечана (Карачић) се такође опоравио, и преживио рат. Стријељали су га партизани као припадника Озренског четничког одреда у 2. свјетском рату.

Тројица тешко рањених у борбама на Пијави су подлегли повредама; Станко Недић (1891) из Ступара (9. јула 1918), Недјељко Којић (1878) из Маглаја (15. јула 1918), и Трипун Цвијановић (1891) из Тумара (24. јула 1918).

У офанзиви на Пијави заробљени су :
- Јефто Стевановић (1875) из Какмужа. У граду Падула,
- Мирослав Марушић (1897) из Карановца. У граду Асинара,
- Сава Петровић (1894) из Бољанића, 7. бх пук. У Л Аквила,
- Милош Станковић (1893) из Скиповца са Требаве, 7. бх пук, Л Аквила, и
- Васиљ Николић (1897) из Д. Раковца.

Из 4. бх ловачког батаљна погинуо је 14. јула 1918. г. Лазо Савић (1888) из Смрдиња, а рањени су Недо Јовановић (1898) из села Васиљевци, Саво Јовић (1895) из Вучењака (вјероватно Улишњака) са Озрена, и Тодор Гаврић (1898) из Текућице.

„Крвава Пијава" је остала дубоко урезана у сјећања учесника који су ту трагедију преживјели, из разлога што су ту вођене последње битке у 1. свјетском рату, па је нешто људства успјело дочекати склапање мира и слободу.

Трипун (Томе) Јовић (1885-1936) из Миљевића, учесник борби на Пијави, причао је потомцима како је приликом

повлачења прешао ту ријеку газећи буквално по лешевима, пошто је био непливач.

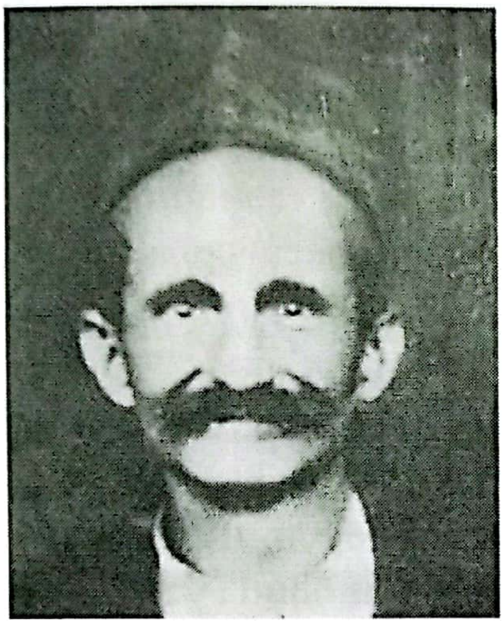

Трипун Јовић
(1885-1936) из Миљевића

Ево његове приче коју је записао праунук Радислав Јовић:

„Добисмо увече добру вечеру и следовање рума. Рум је знак да сутрадан следи "sturm" (од њемачке ријечи sturm-напад, јуриш). Засвира труба раном зором, што је био знак да наше чете крену у напад. Коси талијански митраљез, падамо ко снопље, али се јуриш наставља уз мање застоје. Ис-пред нас је ћувик и на њему митраљез. Траже се добровољци да га ућуткају. Треба прво исјећи жицу, прићи потом рову и бацитибомбе. Један, други покушај, ништа. Тек у неком наредном заузеше наши добровољци то узвишење.

Опет свира труба. Официри постројавају преживјеле, чија су лица била покривена прашином и димом. Високи аустријски официр са пратњом прилази постројеним војницима добровољцима и качи им колајне на ревере. Тек тада познадох мога Митра (Павловог) Јовића. И он са колајном, али му се не могах јавити. Напад се наставља.

У неком од следећих погибе и Митар. То сам сазнао тек увече од војника који су били очевици..."

Порука Трипуна Јовића сину Милану, а он је пренесе сину Ранку и унуцима Радиславу и Бори:

„Дјецо, биће опет рата. У рату се чувајте властите похлепе и зла. Са мртвог војника не скидајте сатове, злато, прстење и златне зубе. На оном ћувику сам гледао очима својим како то неки наши раде. Сто метара па се нађе ко њихове џепове претура. Ако си гладан узми из његова ранца круха,

ако си бос скини његове цокуле, ако ти је хладно узми његов шињел, али злато и друге личне ствари са мртвога војника не дирај, неће ти требати...“ /2.

Крваву Пијаву су преживјели браћа Бранко и Ристо Лукић из Миљевића. Бранко Лукић звани Брич (1899-1982) мобилисан је у аустроугарске редове војним сазивом од 24. јула 1917. године. Веселе нарави, он је своје ратне доживљаје шаљивим тоном преносио куму Јови Божичковићу, али и радозналим потомцима. Сахрањен је на гробљу у Миљевићима. Бранков старији брат Ристо Лукић (1880-1942) се интензивно бавио свињогојством, „жирећи“ и продајући свиње у Варешу, од чега је прехрањивао породицу. Запалила га муслиманска милиција Заима Капетановића у кући на Воштану марта 1942. године са супругом и четворо дјеце.

Ево сјећања Бранка Лукића- Брича, које је на Просопини изнад Башчице испричао својим унуцима Радиславу Јовићу, Браниславу Лукићу, Стеви Савићу, Мирку и Маринку Јовићу. И његово сјећање је записао унук Радислав Јовић:

„*...Као 16-годишњака покупише ме у војску. Купе и нас дјецу. Нема вијести од ових што раније бијаху покупљени. Возом у Пешту, па на обуку у Сомбор. Кратко смо остали на обуци. Пребацише нас на италијански фронт, на обалу Пијаве. Ја сам извиђач. Прича се о новој офанзиви. Војска гради скеле за прелазак ријеке. Радове омета висок водостај. Средина је јуна, топи се снијег у Алпама. Почеше наше чете да прелазе ријеку, чије наступање помно пратимо. Учврстише се на другој обали. Прелазак постаде још масовнији, а напредовање наших јединица све видљивије. Пратимо напредовање војника голим оком. Они се потом губе у даљини, и само чујемо пуцњаву. Дим нам је орјентир докле су стигли. Вијести су добре, а и Пијава се нешто умирила. Несташе наше чете иза првих ћувика. Прича војска да и ми ускоро идемо преко.*

Већ неколико дана на другој страни ријеке влада нека чудна тишина, и мук. Не враћају рањене ни погинуле. Официри

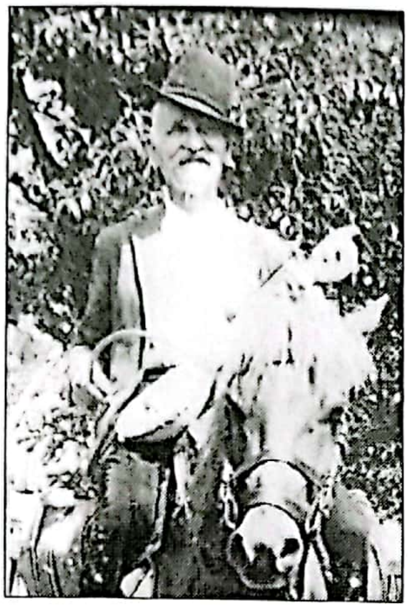

Бранко Лукић звани Брич (1899- 1982) из Миљевића
Споменик Ристи Лукићу и његовој породици на Воштану

су ужурбани и ћутљиви. Поново нас истјераше на осматрачнице. Кажу стигли Французи, Енглези и Американци Италијанима у помоћ. Примјећујемо комешање у нашим редовима. Из даљине се чује топовска паљба, а наше чете се повлаче. У почетку је то било уредно, па све хаотичније. Чујемо жестоку топовску ватру која се појачава, али и пушчану паљбу. Већ видимо наше војнике који прилазе скелама за прелаз. Око прелаза настаје велика гужва. Ослобађају се пролази за официре са пратњама који у двопрезима наилазе на скеле.

У том моменту са десне стране, узводно уз Пијаву дешава се нешто чудно. Хука, све се ломи, крши, али још ништа не примјећујемо. Кад прве чете наиђоше на скеле видимо подивљалу Пијаву која се великом брзином ваља према мјестима гдје наши прелазе. Поплавни талас Пијаве стиже до скела, и покида их као паучину. Хиљаде људу носи мутна Пијава. Страшна сцена. Сједим на осматрачници и гледам. Плачем, још сам дијете. Тамо су и моји, брат Ристо, Трипун Јовић, нисам знао да је Митар већ погинуо. Плачем и мислим - Боже је ли ово живот? Боље да и мене нема, него овако.

А онда, онда, се сјетим својих кући. Они ово не виде, они ништа не знају, они чекају вијести. Бар да им неко јави гдје

несташе браћа и синови наши. Саберем се, па даље. Трубе трубе. Скоро да их и не чујем. Тјерају нас у гомиле и пребројавају и тако седам дана.

Има их који успјеше препливати набујалу Пијаву. Међу њима и Трипун Јовић, који се хватао за лешеве који су пловили и тако са леша на леш, па на другу страну"./2.

Два младића, Цвијетин (Антонија) Илић (1896-1969) из Предрага, и Божо Божић из Јањила, тих дана су дезертирали из аустроугарске војске. Искористили су метеж на ријеци Пијави и неколико дана након погибије командира вода Митра Јовића из Миљевића, побјегли у оближњи виноград. Мјесецима су путовали до Завидовића, а одатле отишли у шуму Рујеш, гдје су се као војни бјегунци скривали до ослобођења.

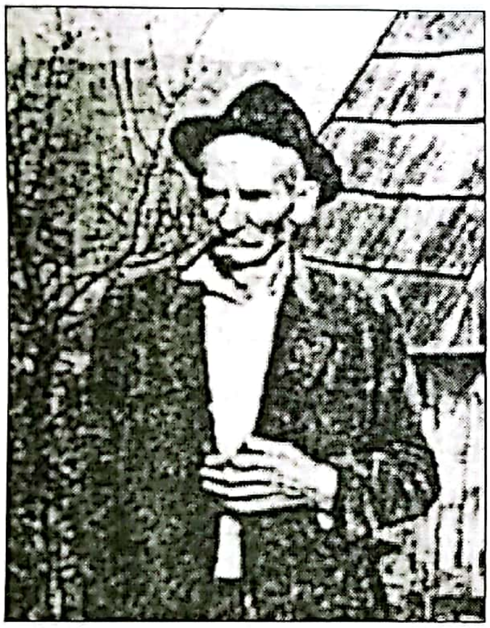

Цвијетин Илић
(1896-1969) из Предрага

Божо Божић је рањен у Галицији у марту 1915. године. Цвијетин Илић је важио за великог возућког домаћина, имао је млин на Заједницама, централу (генератор) једносмерне струје на Чељешници, и бавио се пчеларством, док је његов саборац Божо Божић живио живот на ивици сиромаштва, са псом и шаргијом којом је лијечио трогодишње ратне трауме, од Карпата до Пијаве.

Јунска битка на Пијави најавила је почетак краја аустроугарске војске, којој је руски војсковођа, генерал Брусилов, сломио кичму у љето 1916. године, од чега се није опоравила. Распад и потпуни колапс Хабзбуршке војне моћи званичен је у октобарској бици код Виторија Венета, сјеверно од ријеке Пијаве. Била је то последња битка на Италијанском фронту, која је завршена сјајном побједом надмоћне Ита-

Божо Божић са сином Остојом, супругом, снахом, унуцима Голубом и Милосавком

лије, појачане војном техником и формацијама Француске, Велике Британије и САД.

Мађарске јединице су пред битку иступиле из борбе, Хрвати су били равнодушни, а комплетан 4. бх пјешасијки пук је дезертирао. Резервне јединице су одбиле наребу да пођу у борбу. Пропаст црно-жуте Монархије била је неизбјежна. У таквој ситуацији Французима није било тешко заобићи положаје 3. бх пјешадијског пука код Валдобиадене, и извршти напад с леђа.

Више стотина официра и око 4.000 војника из БиХ се предало силама Антанте, и они су као заробљеници проведени до Вићеце.

Одатле су неки пребачени у Француску. Нико није могао предати рапорт вишој команди, нити пописати губитке у људству. Мањи дио војника је успио избјећи заробљавање, али су

и они углавном похватани у брзом напредовању италијанских снага према сјевероистоку до Удина, долине Соче и Трста.

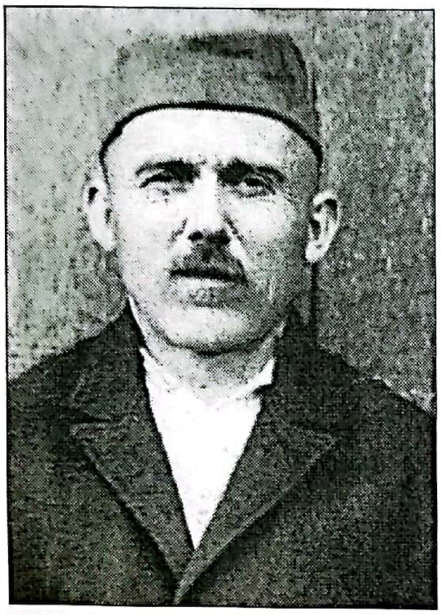

Ђоко Божичковић (1886-1942) из Подкочарина

Браћа Ђоко (Дујка) Божичковић (1886-1942) и нешто млађи Михајло (1891-1954) су заробљени 1918. године на Пијави. Завршили су Манастирску школу у Возућој, почетком 20 вијека. Регрутовани су у војску Хабзбуршке монархије, служили у Бечу, у Царевој гарди и обучени за „егзерцир" – специјалне јединице (комбинација борилачких вјештина и руковање сабљом). У тој обуци се посебно истицао Ђоко, па је добио подофицирски чин. Обојица су за вријеме трогодишњег служења војног рока, солидно научили њемачки језик. По избијању Великог рата, мобилисани су и упућени на италијански фронт, гдје су заробљени крајем рата. У ропству у Француској остају до 1922. године, када се враћају у родни крај. Ђоко са чином резервног официра, оснива Соколско друштво у Возући и обучава омладину борилачких вјештинама. Био је предсједник Земљорадничке задруге, узоран домаћин, нарочито у области тржишног свињогојства. Пред 2. свјетски рат изабран је за сеоског кнеза, па га је народ ословљавао са - кнез Ђоко. Био је ожењен Дујом Дабић из Калајиша, и иза себе оставио потомство. Као образован и напредан домаћин, уз то и официр, током 2. свјетског рата, међу првима је ухапшен заједно са рођаком, резервним водником Илијом Божичковићем, и са још 40 виђених возућких Срба. Под изговором да им требају радници за чишћење снијега са ускотрачне пруге, похапсили су их припадници муслиманске легије Заима Капетановића из Рибнице и Хазима Херића-Мајчина из Осјечана и масакрирали у Доњој Госовици код Рибнице, фебруара 1942. године.

Ђокин брат Михајло Божичковић је преживио и 2. свјетски рат. Није се пријавио у школу одакле је 360 похапшених Срба са подручја Возуће почетком фебруара 1942. године неповратно транспортовано жељезницом у Јасеновац. Михајло је након усташког крвавог пира у долини Криваје ступио у контакт са домобранским бојником (мајором) Звонком Делаћем, са којим је служио аустроугарску војску у Бечу. Делаћ је у то вријеме био командир домобранске касарне у Павловићима, па је са двадесетак домобрана, у прољеће 1942. године скупио преосталу српску нејач, и организовао им збијег на Луговима, тако да је дио најмлађег српског нараштаја спашен од ножа домаћих муслиманских крволока. Због заштите возућке дјеце, на њега се усташкој власти жалио Мехмед Ђерзић, па је Делаћ кажњен прекомандом у Крајину, одакле одлази у партизане.

Михајло Божичковић је био ожењен Анђом Станић (1892 -1961) из Калајиша, и иза себе је оставио потомство. Сина Дујка је добио релативно касно, 1935. године. Био је заклети монархиста, и редовно је читао штампу коју је користио и за умотавање дувана.

Запис Рајке Благојевић, удате Керезовић, из Калајиша, потврђује да је њен отац Ђорђе (Косте) Благојевић (1898-1942.) био учесник битке на Пијави: „...*На Воденичишту смо имали лијепу кућу на спрат, са више соба и прозорима са штрафтастим ролетнама. У освијетљеном подруму,био је смјештен стан за ткање, на коме смо спремале опрему за удају, дарове за сватове, и постељину. Узгајали смо сировине за ткање, лан и конопљу, од чега смо правили основу, иако је куповања и памучна потка за љепша ткања и за израду народних ношњи.*

Наше 18-члано сеоско домаћинство је личило на малу мануфактурну радионицу; ту се плело, прело, везло, ткало и шило. Мој отац Ђорђе је купио машину за шивење марке „Сингерица“, изградио пчелињак, воденицу и ковачницу. При-

тремио је и грађу за подизање нове куће. Шивење је научио као ратни заробљеник у Италији, па је шио одијела када није ишао на посао у сјечу. Отац Ђорђе је погинуо као првоборац на Сјенокосу код Возуће 16. фебруара 1942. године штитећи одступање српског становништва према Гостовићу, у борби против усташко-домобранских снага...“ /3.

Васо Николић (1892-1969) из Горње Бријеснице, заробљен на Пијави, вратио се кући из заробљеништва 15 година након завршетка рата. Жена Роса га је чекала и дочекала, али нису имали потомства. Мјештани памте да се понекад необично понашао: „Немојте се бојати Васе. Неће он никоме ништа. То су њему живци у заробљеништву сагорили.“ Умро је у дубокој старости и сахрањен на Матићком гробљу у Горњој Бријесници.

Из рата се вратио и Васин брат, Саило Николић из Горње Бријеснице, али као Солунац са побједничком српском војском.

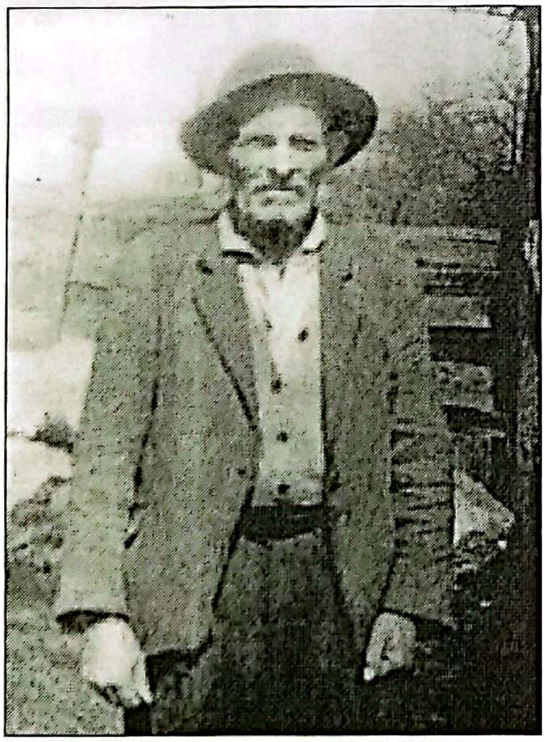

Васо Николић (1892-1969)
из Горње Бријеснице

Саило Николић
из Горње Бријеснице

На Источном фронту се предао Русима, а онда као добровољац пребачен у Грчку. Учествовао је у пробоју Солунског фронта и побједоносним борбама које су резултирале ослобођењем земље. За ратне заслуге одликован је Албанском споменицом, и земљишним посједима, њивама званим Алуге и Бјељевине. Умро од тифуса 1944. године и сахрањен такође на Матићком гробљу у Горњој Бријесници.

Са Пијаве се жив вратио и Михајло Маљеновић (1878-1953) из Горње Бријеснице, који је мобилисан заједно са Манојлом Пецићем.

Својим потомцима је у дугим зимским ноћима причао о снијежним лавинама на Алпама, код Толмина, од којих је страховао више него од италијанског метка, али и о ратној пропаганди да ће након Пијаве пасти Рим!

За Јову Пантелића из Вуковина, али и неке друге војнике-редове, нисмо могли наћи документ који потврђује њихову погибију, или рањавање у последњој бици на Пијави. Према изјавама Јовиних потомака, стигао до Пијаве, одакле се задњи пут јавио.

Петар Благојевић (1887) из Ступара (Озрен) завршио је обућарски занат, али се углавном бавио трговином. У Завидовиће доселио 1907. године одакле је мобилисан у аустроугарску војску. Ратовао и преживио Италијански фронт. И поред невоља у Првом, али и Другом свјетском рату, био је дуговјечан. Он је од свих учесника 1. свјетског рата најдуже живио. Умро је 1988. године у Београду, код кћерке Невенке. Његов син Ђорђе постаће дугогодишњи генерални директор комбината „Криваја", кога је подигао до свјетског нивоа.

Пакао Пијаве је преживио Михајло (Митар) Тешановић (1892-1964) из Бољанића. На фронту се разболио и био смјештен у шпитаљ (болница). Рањаван није био. Оженио се касно у 35. години 15 година млађом Јефимијом (Павле) Марјановић (1906-1985) из Порјечине, а имали су троје дјеце: Бошка (1928), Анђелку (1931) и Милорада (1933). Михајлов

Петар Благојевић
(1887-1988) из Ступара

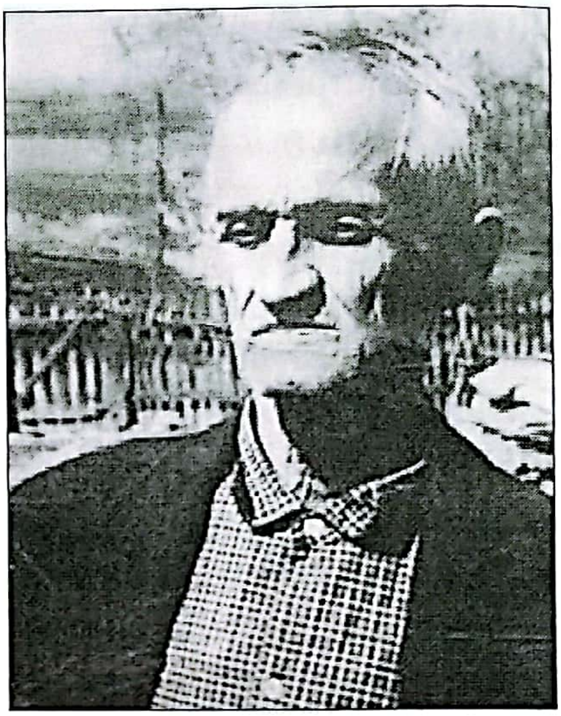

Михајло М. Тешановић
(1892-1964) из Бољанића

унук Златко (Бошко) Тешановић (1956-2012) био је професор на Johns Hopkins Универзитету у Балтимору, и добитник је Пакардове награде 1989. године.

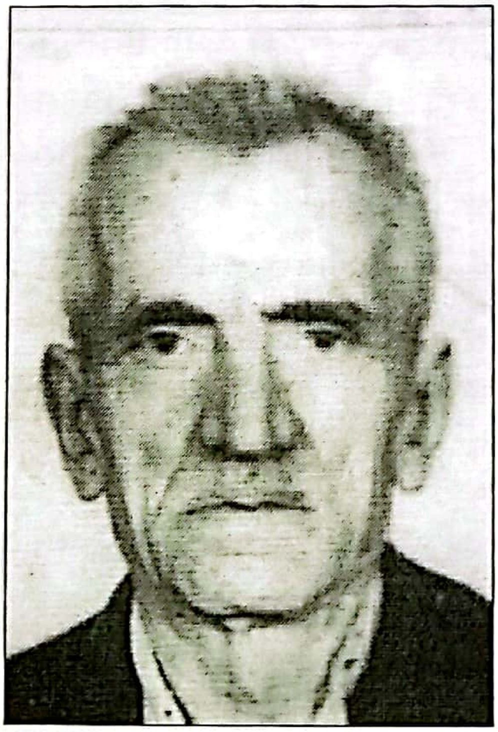

Јово Марковић (1898-1978)
из Бакотића

Страхоте Пијаве преживио је и Јово Марковић (1898-1978) из Бакотића, који је заробљен 1918. године и био у ропству у Италији одакле се вратио у завичај, гдје је умро у осамдесетој години. Сахрањен је на старом гробљу у Бакотићу. Имао је шесторо дјеце.

Последње ратне године стигле су три нове пошасти и у позадину, далеко од фронта; глад, куга и већ помињани „зелени кадар". Глад је била изразита, година издала, а умјесто жита, хљеб је справљан од коријења, кукурузног *шекуња*, лишћа и траве.

Ораховица на Озрену

Шпанска грипа, на овим просторима названа „куга“, усмртила је неколико стотине жена и дјеце. Тако је у мињевичком гробљу сјеверна страна добила назив „кужно гробље“, док је у Калајишима, селу са 14 кућа, од Ђурђица до Никољдана 1918. године од „куге“ умрло 13 људи. Породица Стјепана Дабића (1879-1918) потпуно је угашена. Тада је и настала тешка клетва; „Дабогда те куга поморила“.

Милан Мркаљевић (1894-1971), домаћин из Калајиша (Возућа), оставио је запис о апокалиптичном времену када је харала опака болест: „*Небо је мјесец дана потпуно било прекривено ниско спуштеним тмурним облацима, иза којих се сунце није појављивало. Изнад не тако дубоког сњежног покривача стезао се хладан ваздух испуњен густом маглом загасите боје и одвратног мириса. Иначе, цијело вријеме док је болест харала није било никаквог ваздушног струјања, па се на земљи створило право кужно, неподношљиво стање. Масовно су умирали физички слабији и неотпорнији људи. Тек послије Никољдана, одједном је нестало облака са небеског свода, синуло је сунце, и вријеме се очистило. Умирање је престало, а болесници се опорављали и дизали са постеље...*“ /4.

5в. Пробој Солунског фронта

Препорођена, опремљена, нахрањена, и од Француске наоружана српска краљевска војска је запосјела у прољеће 1916. године Солунски фронт, послије опоравка на Крфу након Албанске голготе. Фронт дужине 450 километара појачан је савезничким, француским и британским једницама, којима се касније прикључило неколико пукова из Грчке и Италије. Руска бригада је повучена послије Октобарске револуције, а мобилизација и попуњавање из окупиране Србије последње три године нису били могући. Једини начин попуне јединица био је на добровољној основи и то од српских заробљеника, прекоокенаских исељеника, лица на школовању, као и дијела припадника јужнословенских народа.

Солунски фронт је двије године словио као споредно ратиште, па је ту углавном владало затишје, изузев акција тактичког значаја у рејону објекта Кајмакчалан, долини Црне реке, рејону Битоља, на тадашњој грчко-српској граници. Између 26. и 30. септембра 1916. године врх Кајмакчалана је више пута заузиман док га српска војска није коначно запосјела 30. септембра, и тако отворила пут ка ослобођењу отаџбине.

Након вишемјесечног таворења, због закулисних политичких игара великих сила, колебљивости Француза и сплеткарења и одуговлачења Велике Британије, одлучено је да планирану офанзиву почну Срби на сектору Добро поље - Ветерник - Козјак. Српска краљевска војска је била подијељена у двије армије. Првом армијом на фронту Соко - Лешница дугом 16,5 километара командовао је војвода Петар Бојовић, а 2. армијом на фронту Сушица - Соко, војвода Степа Степановић. Командант штаба је био војвода Живојин Мишић. Укупно шест дивизија српске војске са 140.000 војника. Око 19.000 војника, су чинили Срби бивши аустроугарски пода-

ници, који су се предали Русима на Источном фронту, и бродовима пребачени до Солуна. Трећину (око 7.000) чинили су Срби из Босне и Херцеговине, међу којима значајан дио са подручја Озрена, Возуће и Гостовића. Први контингент је преко Архангелска и Сјеверног леденог мора, транспортован у Велику Британију, Француску и коначно у Солун, гдје је стигао почетком јануара 1918. године. Други дио је имао још тежи пут усљед револуције и грађанског рата у Русији, па је преко Сибира, Манџурије, Јапана, Тихог океана и Црвеног мора стигао у Солун тек половином априла 1918. године.

Придружило им се око 4.500 српских добровољаца транспортованих такође бродовима из САД и Канаде, који су емигрирали преко океана из економских разлога, али и да би избјегли служење војног рока у аустроугарској војсци.

У Добровољачку дивизију је уврштено и стотињак добровољаца преосталих из расформираног Одреда чувеног Војводе Вука. Из политичких разлога назвали су је „југословенском", мада је била етнички чисто српска, а ријетки изузеци су само потврђивали правило. Хрвати су избјегавали ову јединицу под изговором да „више воле пољубити цара Фрању у стражњицу него краља Петра у лице".

Добровољачка дивизија је опремљена најсавременијим наоружањем, и оспособљена за извршавање најсложенијих борбених задатака. Од опреме су имали и шљемове француске производње, на које су се тешко навикли.Положаји су им били на линији фронта испред Доброг поља, а командовао им је пуковник Војислав Живановић. Мотивисани да се боре за спас, славу и част отаџбине, већина ће своје кости оставити на тлу Србије, у побједоносном 45-дневном походу од јужне границе до Београда. Напријед их је вукао мирис кућног огњишта, и зов напаћене отаџбине.

Појаву ове дивизије пропратиле су тадашње „Српске новине": *„Од добровољаца из Аустроугарске монархије образована је у саставу српске војске нова јединица 'Југословенска*

На Солунском фронту, пред почетак операција 1918. године

дивизија'. Још од почетка Светског рата бориле су се хиљаде добровољаца за слободу у редовима српске и савезничких војски. Њихове јединице на Добруџи задивиле су свет својом храброшћу. Њихова је жеља и воља да се ослободе аустроугарског јарма и сједине са мајком Србијом у једну независну и демократску државу."

А шта је са српским заробљеницима са Италијанског фронта, са Соче и крваве Пијаве? Око 50.000 аустроугарских поданика јужнословенског поријекла допали су италијанског заробљеништва. На молбу Србије да се и у тој земљи окупљају добровољци, италијанска Влада је изразила енергично противљење, правдавајући то одредбом да се заробљеници не могу користити за рат против своје државе, да би Аустроугарска могла вршити репресалије над њима и њиховим породицама, и слично.

Влада Италије је остала нијема и на писмене молбе преко 6.000 заробљених Срба (од укупно 25.000) да се из италијан-

ског заробљеништва укључе у војску Краљевине Србије, тим прије што је Србија Италији 1916. године безусловно предала „својих“ 25.000 аустроугарских заробљеника. Регент Александар Карађорђевић је крајем новембра 1917. године на конференцији у Паризу поднио меморандум, а француски генерал Фош ноту Риму у којој је захтијевао да се заробљеници упуте Србији ради ојачања заједничког фронта. Италија је „омекшала“ свој став и прихватила да се заробљеници српске националности могу ослобађати у мањим групама, и то по осам дневно!

Тако је у српску војску пред пробијање Солунског фронта из италијанских логора стигло само 260 добровољаца, и 212 официра.

Италијани су потајно вршили пропаганду међу Хрватима, а посебно Далматинцима, дајући отпуст из логора и 6 лира дневно сваком ко одбије да иде у српску војску. Такав став је имао политичку позадину због територијалних претензија према Далмацији, али и због планова Нишке декларације о стварању заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, која би обухватала и неке за њих „спорне територије“.

Али, вратимо се Солунском фронту, и онима који су као запете пушке на положајима чекали наредбу и знак топова да почне дугоочекивана офанзива. Са лијеве и десне стране српских армија и Добровољачке дивизије, налазиле су су савезничке јединице, којима се прикључила и војска Грчке, тако да је пред почетак офанзиве било укупно 29 дивизија са 628.000 војника, 2.000 топова, и 200 авиона.

Са друге стране, у троструко утврђеним рововским линијама, иза истурених бодљикавих жица, налазиле су се двије бугарске армије, 11. њемачки корпус са шест дивизија, и 19. аустроугарски корпус. Укупно 626.000 војника са 1.600 топова, и 80 авиона. Српски борци су се посебно радовали „сусрету“ са бившим Макензеновим 11. корпусом, пред којим су прије три године узмакли из отаџбине. А они српски

добровољци који су под његовом командом љета 1915. године освојили Пољску и Галицију, сада су добили прилику да ратују против њега.

Србима се журило да крену кући. Операције су почеле 14. септембра 1918. године јаком артиљеријском паљбом по непријатељским предњим забетонираним положајима, да би у зору 15. септембра 1918. године, дивизије првог ешалона Друге српске армије, и Добровољачка дивизија, кренули у пјешадисјки напад.

Под командом „Јунаци, напред у Отаџбину!", на врховима високих Могленских планина и Ниџе, водила се борба прса у прса, бајонетима на бајонете. Већ првог дана пробијено је 11 км фронта, други дан је „пролаз" проширен на 40 км, чиме је почео слом Централних сила на јужном, Солунском фронту.

Српски добровољци су у садејству са Тимочком дивизијом разбили одбрану 3. бугарске дивизије на главном правцу пробоја, између Доброг поља и Ветерника, у рејону Кравице (1682), па преко Сокола (1822), Козјака (1814), Козјачког камена и Тумбе (1782), избили у села Мајдан и Рожден, а потом у село Мрежичко. Добровољачка дивизија је 21. септембра, у садејству са другим српским дивизијама стигла у долину Вардара, а до 29. септембра заузела Штип, Кочане, Царево Село и избила на бугарску границу. Намјера је била да крене на Софију и од Бугара наплати ратне дугове са Добруџе.

Откуд толика храброст и моћ? Не треба заборавити да се овдје ради о прво и другопозивцима који су служећи аустроугарску војску прошли квалитетну трогодишњу обуку. Били су то физички здрави, јаки, способни, и национално освијешћени Срби, али мобилисани у погрешну, за њих непријатељску војску. Када су напокон стигли у српску војску максимално су исказали своју ратну вјештину, и оданост народу коме вијековима припадају.

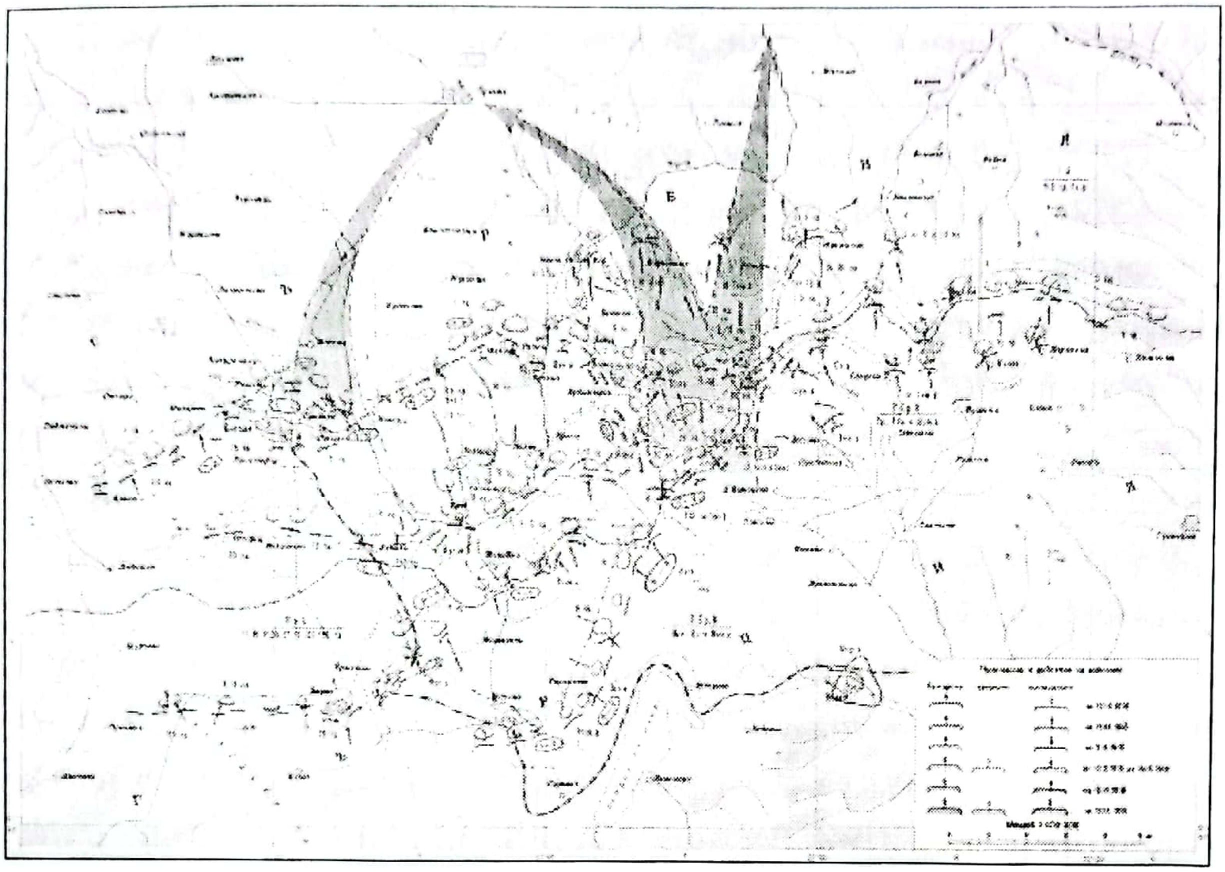

Бугарска карта о пробоју Солунског фронта код Доброг поља

Откуд таква пробојност? Пошто се Добровољачка дивизија налазила иза 17. француске колонијалне дивизије, Бугари су предвиђали да Сенегалци и Французи неће имати мотивацију за агресивност, па са тог дијелу фронта нису очекивали јак удар. Међутим, Французи су се из борбе повукли већ други дан и омогућили, односно препустили Добровољачкој дивизији да у Добром пољу покаже своје јунаштво и родољубље.

Зато је и учињено оно што се чинило немогућим. За шест дана Срби су избили на ријеку Вардар, заузели главни центар снабдијевања непријатељских снага, разбили Бугаре, и присилили их на капитулацију. Одсјечена Отоманска империја је такође убрзо потписала капитулацију, а њемачка армија је одступала долином Мораве према сјеверу, свјесна да ће план о путу нафте од Багдада до Берлина остати у том рату неостварен.

Огорчен, по природи непредвидив, њемачки цар Вилхелм II, послао је кратак телеграм бугарском цару, у коме је све ре-

као: „62.000 српских војника одлучило је свјетски рат. Срамота!“

Пут ка Србији је био отворен. Српски војници су незаустављиво, попут олује, ишли напријед, ризикујући да падну у клопку и буду уништени са небрањених бокова, јер су Савезници остали пасивни на полазним положајима, педесет километара позади. То потврђује и ратна карта бугарске армије, гдје се уочава како су Савезници остали приковани на линији разграничења, док је српска војска стигла до ријеке Вардар.

Војвода Живојнин Мишић више није рачунао на савезничке снаге. Кренуо је ка сјеверу, у ослобађање Србије без ичије помоћи. Једна јединица француске коњице је безуспјешно покушавала да прати напредовање српске пјешадије, која је 5. октобра ослободила Владичин Хан, а два дана касније Лесковац. У борбама од 10. до 12. октобра разбила је дијелове њемачке армије и ушла у Ниш. Београд је ослобођен 1. новембра 1918. године. Велики њемачки војсковођа, фелдмаршал Аугуст фон Макензен, пао је у српске руке. /5.

Предајом Бугарске, њемачко-аустроугарске снаге на Балкану нашле су се у безизлазном положају. Услиједио је слом империја, изазивача и режисера ове апокалипсе. Аустроугарска двојна монархија је капитулирала 31. октобра 1918. године, а Њемачко царство 11. децембра 1918. године. Свијет је дочекао дуго сањани мир!

Побједница Србија је између могућности да проширењем заокружи српски етнички простор у једну државу, или своју државност утопи у „шарену“ Југославију, изабрала гору опцију, због чега ће тај избор „плаћати“ крвљу најбољих синова наредних сто година. Подсјетимо, на основу Лондонског споразума, кога су 26. априла 1915. године потписале силе Антанте, Србији је након побједничког окончања рата требало припојити етнички већинске српске територије: Босна и Херцеговина, Срем, Бачка, Славонија до линији Вировитица-Дарувар-

Новска, Војна Крајина, Далмација са Сплитом, Шибеником и залеђем, Дубровник, и сјеверни дио Албаније. Побједница Србија је умјесто да реализује одлуке Лондонског споразума, непромишљено ушла у „братски загрљај" звани Југославија. Умјесто да прихвати понуђену територију и заокружи српски етнички простор, Србија је ушла у запаљиву смјесу народа, коју историчари зову „буре барута", чији је даљински упаљач изван Балкана. У прошлом вијеку то „буре барута" је три пута експлодирало!

Велики, луцидни српски стратег, војвода Живојин Мишић одмах је предвидио да ће то Србе скупо коштати. И доиста, вријеме је показало да су Хрвати, Словенци и неки други јужнословенски народи у Југославију гледали као на брак из интереса, односно као пролазну станицу до осамостаљивања. Њихов масовни вапај са краја 1918. године „помозите браћо Срби" био је неискрен, и у циљу избјегавања ропства под Италијом и Аустријом.

Таквим катастрофалним избором Србија је наредним генерацијама оставила у наслеђе велики терет, наталожене историјске противрјечности, државоторне фрустрације неискрених сусједа, и неријешено српско национално питање на Балкану.

Тиме је епско жртвовање војске Краљевине Србије у Првом свјетском рату, а посебно Солунских бораца и добровољаца доведено до бесмисла.

А ти Срби родољуби, чувени Солунци, заиста су преживјели пакао. Прво су мобилисани у аустроугарску армију, предали се Русима на Источном фронту, војевали на Добруџи против Бугара, а онда кренули у ослобађање домовине са југа, из залеђа Солуна. Међу њима више стотина са простора Озрена, Возуће, Озрена и Гостовића .

Неки су погинули у тим борбама, други су преживјели. На жалост, нисмо нашли званични списак погинулих, али смо успили доћи до имена већине преживјелих. У претход-

ном дијелу књиге помињани су борци који су се повукли са српском војском на Крф, или су преко руског заробљеништва искористили прилику да докажу свој патриотизам у пробоју Солунског фронта. Подсјетимо се, то су: браћа Недиљко, Станко и Ђорђо Цвијановић из Чеваљуше (Карачић), Алекса Марјановић Лексо из Ријечана (Карачић), Обрен Петровић из Свињашнице, Бранко Јефтић из Грачанице, Ђорђе Васић из Какмужа, Ристо Гостић из Бољанића, Божо Петковић из Предрага, Сава Ивић из Прилука, Ђорђе Илић из Кучица (Гостовић), Остоја Паљић из Тузле, Трифун и Ристо Лукић из Сухе, Трифко Стојановић, Марко Пејић из Крчевина, Василија Врачевић звани Васо из Зобика (Возућа), Јово Достанић из Возуће, Станоје Раковић из Бољанића, Јован Ристић звани Меанџић из Бољанића, Ђуро Митровић из Осојнице, и Саило Николић из Горње Бријеснице. Сви они су као Солунски борци добили награду од новостворене државе у виду земљишног посједа.

Према казивању праунука Младена Милићевића, Милић (Стојана) Милићевић (1885-1918), из Костајнице код Добоја, мобилисан је са братом Симом у аустроугарску војску. Исти је учествовао на страни Аустроугарске у Церској бици 1914. године. Учествовао је као војник српске војске у пробоју Солунског фронта, септембра 1918. године. Погинуо је, са комшијом Божом Филиповићем, у борбама за ослобођење Македоније у јесен 1918. године. Милићев брат Симо је рат завршио на Италијанском фронту, и вратио се кући.

За Милића, као и за многе друге, остаје непознаница, како је доспио на Солунски фронт. Младен има двије претпоставке; прва, да је његов прадјед Милић био заробљен или се предао српској војсци у Церској бици, са њом прошао сву голготу од повлачења преко Албаније, опоравка на Крфу и доласка на Солунски фронт. Друга претпоставка, да је његов прадјед Милић након Церске битке, прекомандован са јединицом на Источни фронт, да се ту предао или је

заробљен од стране Руса, јавио се у 1. српску добровољачку дивизију, превезен из Русије у Солун, и завршио на Солунском фронту.

Као учеснике пробоја Солунског фронта 1918. године, разни извори помињу војнике са подручја Озрена, Возуће и Гостовића, које ћемо презентовати на наредним страницама књиге.

Аустроугарски редови Симо Стјепановић из Васовина, Станоје Ђурић из Мрђана (Гостовић), Лазар Лазић (1896) из Маглаја, Јаков Маличић (1891) из Г. Раковца, Давид Чолаковић из Кртове (умро 1946. г.), Никола Никић из Коноплишта, Лазо (Луке) Гајић из Бољанића, и Трипун Трипо Сарић (1881) из Бољанића, демобилисани су као српски војници.

Никола Станковић звани Бјелац (1899) из Поткочарина код Возуће, преко руског заробљеништва стигао до Солуна. Послије рата настанио се у Пантелићима на женевини. Отјерале га усташе у логор Јасеновац жељезничким транспортом 04. фебруара 1942. године.

Мијат Стакић из Васовина код Возуће. Мобилисан у аустроугарску, а вратио се из српске Војске. Радио као жељезничар на ускотрачној Кривајској ЗОК прузи. Почетком фебруара 1942. на Кућанцу (Возућа), код Илића млина, злостављала га домаћа муслиманска легија и ликвидирала, са сином Миленком и тешко болесним братом Савом.

Недиљко Стевановић из Карачића, из руског заробљеништва савезничким бродом пребачен за Солун. Био кнез у селу. Умро 1935. године.

Ђорђе (Јове) Николић (рођен 18. новембра 1895) у Стријежевици. Као Солунски добровољац добио новчану надокнаду, купио у Липачком пољу земљу и изградио кућу. Оженио Милеву 1925. године, са којом је стекао осморо дјеце. Радио је као кондуктер на жељезници. Погинуо је 1939. године године на радном мјесту, у жељезничкој несрећи проузрокованој исклизнућем воза из шина.

Петар Н. Тодић (1896-1968)
из Бољанића

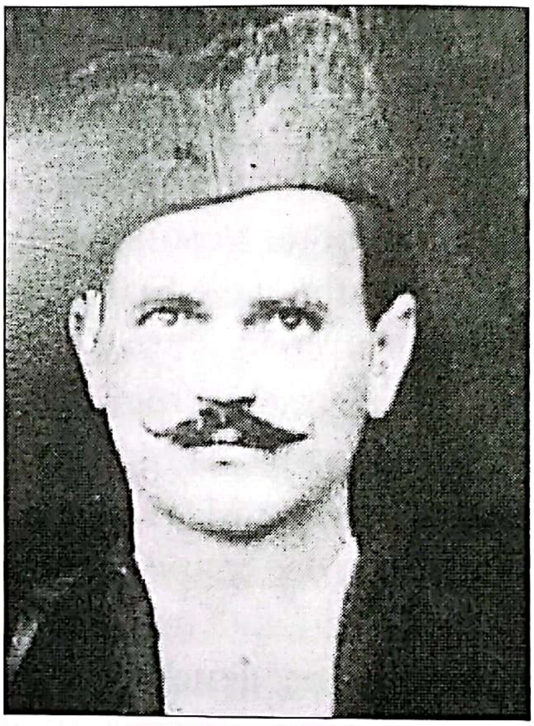

Милан М. Цвјетковић
(1890-1957) из Трнића

Петар (Николе) Тодић звани Перо (1896) из Бољанића, засеок Орашје. У српске добровољце стигао из града Чебоксари. Тешко је рањен на Солунском фронту, 1918. године. Одликован је Златном медаљом Милоша Обилића за храброст. Умро 1968. године и сахрањен на гробљу у Текућици. Имао кћерку Душанку, и синове Мирка и Тривуна.

Милан М. Цвјетковић (1890-1957) из Трнића, Возућа. Налази се на списку пјешадинаца од септембра 1914. године, у осмој чети другог батаљона 3. бх пјешадијског пука, што значи да је под оружјем био од првог до задњег дана рата. Оженио Николију (рођ Мркаљевић) из Калајиша, са којом је стекао осморо дјеце. Као Солунац добио пашњак звани Јеличак. На тој дједовој парцели налазио се извор питке воде, и једна ашлама која је доносила плодове мјесец дана касније, око Видовдана! Аутор ове књиге је као дјечак често походио ту ашламу, због плодова слатких као мед.

Солунски добровољац бјеше и Миланов млађи брат, Паво М. Цвјетковић (1893-1953), из Трнића, Возућа. Обојица су

претходно војевала на руском ратишту. Упркос преживљених ратних страхота важио је за повученог и смиреног човјека. Заслужни ратник је добио парцелу Крчевине величине 50 дулума, испод Митрова висића. Бавио се земљорадњом, а женио више пута.

Ђорђе (Дујка) Марић (1892) из Подволујака, Солунски добровољац. Крупан и висок. Оженио Милку Кенић са којом је имао четворо дјеце. Један од иницијатора изградње цркве „Светог Ђорђа" у Стогу. Убили га зликовци у селу Брезик, поред пруге, 1941. године, о чему је сведочио Милан Јовић из Миљевића:

„...У зиму 1941. године устаници Озренског четничког одреда направили су диверзију и опорили дио ускотрачне пруге уз Кривају. Муслиманска милиција и усташе су покупили људе из српских села и одвели нас на поправак пруге. Дању смо радили, а ноћу спавали у теретним вагонима "коњарама". У једном вагону смо били ја и Ђорђе Марић. Сваку вече по одласку на починак, усташе би отвориле вагон пребројале нас и једног изводиле. Тај се више није враћао. Једну вече када смо били испод Криваје према Брезику, отворен је наш вагон. Усташа нас је пребројао, загледао у лица и извео Ђорђа Марића - Дугог. Не да ми враг мира, мучи ме гдје то одводе људе. Када се врата затворише устанем на ноге и између дасака вагона вирим шта се вани догађа. Видим воде Дугог Ђорђа према ријеци. Замичу до обале, чујем пуцањ пушке, а потом двојицу усташа који се враћају без Ђорђа. То је то Милане, крваву ти мајку! Зора те Милане овде неће дочекати! Те ноћи сам искочио из вагона прегазио Кривају, која је носила санте леда, и преко Брашљевине и Ивља дочепао се наших шума..." /6.

Петар (Ристе) Ристић (1884-1941) из Дракулића. Добио на кориштење земљиште срушеног манастира Удрим, на 12. километру, у Гостовићу.

Тодор (Живка) Тодић (1890-1942) из Жиока, Гостовић (15. чета). Преживјеће рат, мада је рањен на Карпатима 1915. го-

Тодор С. Николић
(1879-1945) из Бољанића

Јово Петковић
(1881-1945) из Бољанића

Жарко на гробу прадједа Марка Бојића (1892-1944)

дине. Женио се два пута, стекао бројно потомство. Преживио страхоте Карпата и Галиције, Добруџе, и Солуна, а убијен мучки пред смирај живота на кућном прагу. Заклала га је у селу Оштрићу муслиманска милиција у 2. свјетском рату.

Недо (Илија) Стојановић (1893-1969) из Жиока (Гостовић). Пребјегао Русима 1915. године и пријавио у српске добровољце. Солунски борац награђен шумом и земљиштем.

Трифко (Стојана) Стојановић (1881) звани Трипица из Жиока, рањен 1915. године, прежио и рану и рат, тако што се предао Русима. Као српски добровољац - Солунац одбио је да за ратне заслуге узме земљу у Србији. Оженио прије рата Ђуку Милошевић са којом је имао троје дјеце. Пошто је Ђука умрла, Трифко је послије рата оженио Савуну Чупељић и са њом стекао кћерку Стоју. Умро је за вријеме епидемије тифуса, 1944. године.

Сличан ратни пут имао је и његов комшија Марко (Станка) Бојић из Карачића (1892-1944), који је као Солунац добио шуму и земљу у близини куће. Оженио се и стекао бројно потомство. Почива на сеоском гробљу у Карачићу. Марков брат Жарко је одведен у неки логор, гдје му се губи сваки траг.

Из Бољанића и околних насеља, према истраживању Васкрсије Јанковића, мобилисани су у више позива у аустроугарску војску, а вратили се као српски ратници, учесници Солунског фронта, следећи мјештани, чије је статус добровољца држава цијенила и наградила:

- Јово Петковић (1881-1945) из Клоча (Бољанић). Добио земљиште у селу. Послије рата обављао дужност шефа Жандармеријске станице у Возући. Имао четворо дјеце.
- Јово Божановић-Лазић из Коноплишта. Добио земљу на Лужањку,
- Спасоје (Милана) Ђурић из Клоча (Бољанић). Добио земљу на Лужањку и Карановцу. Радио је на жељезници, а сахрањен у Грачаници,

- Перо (Митра) Кузмановић (1886-1971). Добио земљу у Лужањку. Сахрањен на гробљу Црквина,
- Лука (Игњата) Лукић из Бољанића. Добио шумску парцелу у Колибинама. Имао деветоро дјеце. Умро у Бољанићу 1923. године,
- Петар Марковић (1880-1945) из Потока (Бољанић). Добио земљу у Лужањку. Сахрањен на гробљу Црквина,
- Тодор (Станоја) Николић (1879-1945) из Брђана (Бољанић). Додијељена му је шумска парцела. Сахрањен у гробљу Црквина,
- Браћа Спасоје (Ристе) Панић (1885-1947) и Симо (Ристе) Панић (1888-1952) из Зорана (Бољанић). Награђени земљишним посједом у Прибави. Сахрањени на гробљу Црквина. Обојица иза себе оставили пород. Спасоје је радио послије рата као жељезничар.
- Саво. Н. Петровић (1885-1952) из Потока (Бољанић). Награђен парцелом на Савић коси у Потоцима. Сахрањен на гробљу Црквина. Имао 14-оро дјеце.

Према писању проф. Ранка Пејића, тројица Срба са подручја Лозне су мобилисана у аустроугарску војску и вратила кућама након завршетка рата као српски војници. Претпоставља се да су након предаје Русима ушли у састав Српске добровољчке дивизије. То су: Ђорђе Пејановић - Ђоко са Прокопа, Недјељко Тодоровић из Крчевина, и Недјељко Тешановић из Равни./8.

Као побједници, тј као учесници пробоја Солунског фронта из Села Стријежевица, вратили су се: Милан (Ристе) Никић, Станоје Митровић, Ристо (Благоја) Лазић, Божо (Саве) Пејић, те браћа Симо и Ристо Пејић. Они су за ратни допринос добили земљиште у Которском, које је након 2. свјетског рата одузето власницима, национализовано и подијењено на кориштење мјештанима Муслиманима.

Јанко Петровић из Маглаја у својој књизи „Људи и њихово вријеме“ свједочи о учешћу мјештана из Горњег Раковца у

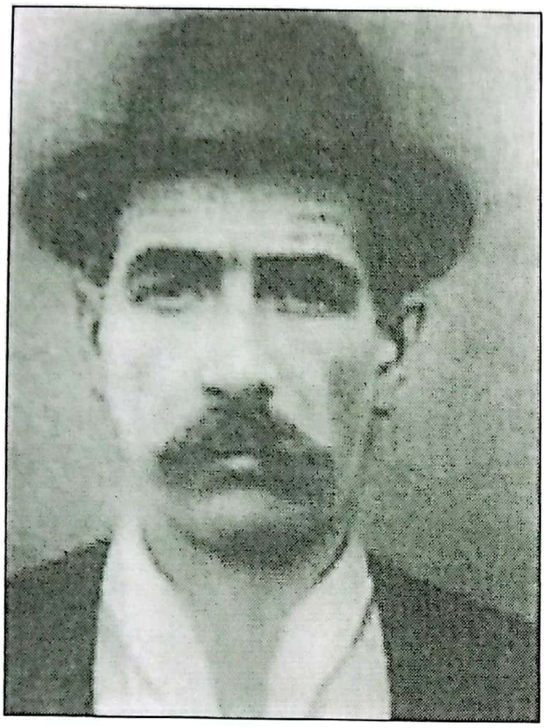

Саво Н. Петровић
из Бољанића

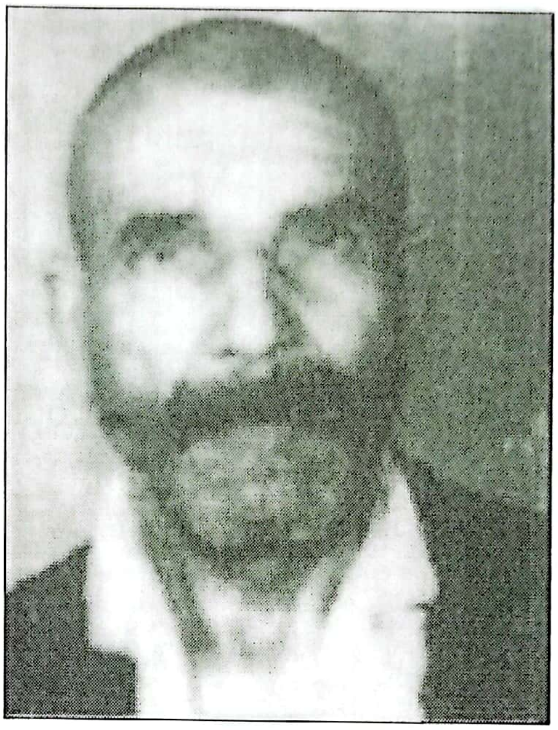

Симо Р. Панић
(1888-1952) из Бољанића

пробоју Солунског фронта, гдје су доспјели послије предаје на Источном фронту. То су: Божо Спасојевић, Јован Недић, Манојло Недић, Коста Павловић, те Лазар Лазић и Јаков Маличић, које смо као руске заробљенике већ помињали у тексту.

Према свједочењу Жарка Мајсторовића из Какмужа, његове комшије Симеун Томић-Симака (1891) и Станоје Васић су се као учесници Првог свјетског рата директно сукобили у борби! Како је свијет мали. Симеун Томић-Симака је мобилисан 1914. године, рањен у Галицији, лијечен у Словачкој, заробљен у Русији, преживио пакао Добруџе, отишао у Српску добровољачку дивизију, пробио Солунски фронт... Негдје пред крај рата у операцијама ослобађања Балкана заробио је свог комшију Станоја Васића, припадника аустроугарских формација, препознао га и џентлменски поштедио му живот. Оба су преживјели рат, поставши прави пријатељи./9.

Као учесник 1. свјетског рата помиње се и Ђорђо Стевановић из Хрга, (1890-1975). Радио је на ускотрачној ЗОК-

жељезници. Два пута се женио, и иза себе оставио бројно потомство.

Занимљива је ратна прича коју је знојем и крвљу испричао „мртви“ Гаврило Миливојевић звани Гавро (1890) из Крсног Поља. Након рањавања, аустроуагрска војна администрација га региструје међу погинуле, и о томе писмено обавијестила најближу родбину. Пошто је санитет на бојишту радио споро због великог броја страдалих Гаврило је рањен отпузао Русима, оздравио у руском заробљеништву, прегрмио Добруџу, и преко Солуна побједнички стигао кући. Умро је 1962. године, и сахрањен у Крсном Пољу.

Саило Пашалић из Јелава (1888-1941), подофицир, ангажован је у аустроугарској војсци од 1910. године, што значи да је изван куће провео пуних осам година! Из руског заробљеништва се прикључује српској војсци до коначног ослобођења. Када је по завршетку рата стигао у Возућу, разоружао је мјесну полицију и поцијепао им чинове. Они као нису знали да је рат завршен! Врсни дунђер мајстор, Саило је 1938. године обновио (препокрио) зграду Манастирске школе у Возућици, непосредно пред рат президао манастирски потпорни зид. Ухапшен је међу првима 1941. године и заједно са свештеномучеником Јованом Зечевићем и групом угледних домаћина спроведен у логор Копривницу. /10

Ђоко Јелић из Шиктара (Возућа) носилац је Ордена Карађорђеве звијезде са мачевима који се додјељивао за изузетну храброст, али нисмо сазнали када и којом приликом га је заслужио. По казивању Милијана Јелића, праунука Ђокиног, ријетко га је износио и показивао укућанима. Милијанов дјед Рајко Јелић је последњи који је орден држао у својим рукама.

Највише ратних признања добио је возућки патриота Михајило Микун Станић (1897-1967) из Калајиша, Солунац, „човјек за везу“, организатор прикупљања и одласка добровољаца из возућког краја.

Саило Пашалић
(1888-1941) из Јелава

Ђорђо Стевановић
(1890-1975) из Хрга

Михајило Микун Станић из Калајиша са насљедницима

Његове груди красили су, између осталог; Орден Карађорђеве звијезде са мачевима, и Орден двоглавог бијелог орла, заслужени у Добровољачкој дивизији. У свом великом срцу и скромном дому Микун је гајио још једну љубав - јаворове гусле. Преминуо је 1967. године.

Видјели смо у претходном дијелу текста да су српски добровољци награђивани земљиштем, у циљу помоћи, али и стимулисања добровољачког покрета. Српска Влада је кроз послијератну аграрну реформу наградила добровољце земљораднике који немају земљу, или је имају недовољно.

Сагледавајући значај попуне српске војске за предстојећа дејства ради ослобођења земље, Влада још 4. марта 1917. године доноси одлуку да се јужнословенским добровољцима који се боре у српској војсци додијели по 5 хектара обрадиве земље. Право на земљу дато је и добровољцима који су усљед рањавања и тешких болести постали неспособни за војну службу.

Послије уједињења јужнословенских народа у јединствену државу донијети су законски прописи о аграрној реформи и колонизацији, на основу којих је додијељена земља добровољцима у Војводини, БиХ, Македонији, и Косову и Метохији. Земљу је у БиХ прихватио 2.921 добровољац.

Тридесетак „Солунаца" из Возуће, остварило је право на ту земљу. Они су претходно одбацили приједлог организованог одласка (колонизација) у Војводину, изразивши жељу да им обезбиједе земљишне парцеле у близини очевине, по могућности поред ријеке Криваје. Надлежно министарство је изашло у сусрет жељама ратних ветерана, па је дио прворкласне земље у Луговима новчано откупило од насљедника раније беговских породица Ђерзић и Невесињац, национализовало и подијелило новим корисницима.

Мањи дио добровољаца са Озрена, Возуће и Гостовића умјесто земље узео је државне обвезнице у износу од 50.000 динара, које је 1938. године издало Министарство финан-

Озренска праља

сија. Обвезнице су биле исплативе у износу од 4 одсто годишње за вријеме од 30 година. Оне су искориштене дјелимично, јер многи добровољци страдали током 2. свјетског рата нису успјели да их наплате.

Краљ Александар је одао посебно признање људству које се повлачило преко Албаније 1915-16. године, тако што је Указом 06. новембра 1921. године одликовао Албанском споменицом 124.148 припадника оружаних снага. На аверсу је двоглави орао са његовом сликом и натписом „Својим ратним друговима, Александар", а на реверсу пише „За верност отаџбини".

Са подручја Озрена, Возуће и Гостовића ову Споменицу је добио мали број добровољаца, међу којима браћа Душан (1892) , Данило (1895) , и Љубомир Стакић (1900) из Тузле, из разлога што су већином изгинули у рату. Ненаграђени, непоменути, неоплакани!

1. Др Зијад Шехић „У смрт за цара и домовину", Сарајево 2005. године. страна 163. Посебан проблем је представљао шверц оружјем која су војници пристигли на одмор продавали цивилима, па се голоруки враћали на фронт.

/2. Свједочење Трипуна Јовића и Бранка Лукића Брича, често је као дјечак слушао и записао Трипунов праунук Радислав Јовић, пензионисани капетан фрегате, који живи у Београду.

/3. Копија овог Записа Рајке Благојевић из Калајџиша, удате за Милорада Керезовић, пуковника ЈНА из Подновља, налази се код аутора. Текст је куцан на писаћој машини.

/4. Овај текст сам добио од Стеве Мркаљевића, дугогодишњег хроничара долине Криваје. Није ми познато гдје се тренутно налазе вриједни Стевини записи.

/5. Антоније Ђурић: Солунци говоре, овако је било, Горњи Милановац, 1979.г.

/6. Није тешко закључити како су се усташе у Другом свјетском рату служиле истим методама као Аустроугари 1914. године. Хватали су Србе, одводили на пругу под изговором да је поправљају, или чувају, и ту појединачно убијали.

/7. Васкрсија Јанковић: „Монографија Бољанића, недовршена прича", Петрово, 2008. године.

/8. Др. Ранко Пејић: „Срби на Озрену и Возући, живот и страдања", страна 43.

/9. Младен Томић „Општина Петрово, прошлост и садашњост," страна 26

/10. Током 1991. године, Милорад Керезовић и аутор ове књиге Ненад Цвјетковић, извршили су обимно истраживање ратних злочина над Србима на подручју општине Завидовићи у периоду 1941-45. године, поименично пописали око 1.400 жртава, и сав обрађени, укоричени материјал предали на чување у Музеј геноцида, и у Патријаршију СПЦ у Београду. Тај материјал је објављен 2005. године као посебно поглавље у мојој књизи „Возућа, запис о завичају".

6. Висока цијена рата

6а. Непоменути учесници 1. свјетског рата

У претходним поглављима књиге поменути су мобилисани Срби са подручја Озрена, Возуће и Гостовића, пронађени у аустроугарској ратној архиви. Неки од њих су погинули, други рањени, а трећи пребјегли у руску или српску војску. За њих је, захваљујући проученом ратном путу јединице у коју су мобилисани, углавном утврђено мјесто рањавања, заробљавања-дезертирања, погибије, и сахране.

Као рањени током рата (1914-1918) у поменутој војној архиви се помињу следећи „наруковани" (мобилисани) редови са назначеног подручја, за које је за сада тешко утврдити мјесто, годину и околности рањавања. То су:

- Антоније Милкановић из Сижја, 3. бх пук, 2. чета,
- Петар Сарић (1895) из Бруснице. 3. пук, 4. чета,
- Томо Цвјетковић (1887) из Маглаја, 3. бх пук, 6. чета ,
- Недјељко Михајловић (1893) из Ораховице. 3. бх пук, 6. чета,
- Антоније Панић (1894) из Г. Раковца. 3. бх пук, 6. чета,
- Паво Лазић (1896) из Маглаја, 3. бх пук, 6. чета,
- Спасоје Маличић (1884) из Бакотића, 3. бх пук, 9. чета,
- Андрија Вранковић (1891) из Бистрице. 3. бх пук, 9. чета,
- Давид Пијуновић (1897) из Маглаја, 3. бх пук, 10. чета ,
- Петар Зекић (1893) из Маглаја, 3. бх пук, 11. чета,
- Тодор Пејић (1893) из Маглаја, 1893. 3. бх пук 14. чета ,
- Паво Вукомановић (1896) из Милиног Села, 15. чета ,
- Благоја Јеремић (1891) из Мичијевића, 3. бх пук, 16. чета ,
- Антоније Николић из Раковца. 3. бх пук, 20. чета,
- Јосо Марковић (1878) из Жепча, 4. бх ловачки бат., 4. чета,
- Петар Ђурић (1887) из Васиљеваца, непознати ловачки бат.,
- Марко Недић (1873) из Бакотића, 5. бх ловачки бат.,1. чета,
- Радован Васкрсић (1897) из Раковца,
- Коста Живковић (1890) из Какмужа,
- Михајло Јовић из Какмужа,

- Илија Маркановић (1885) из Маглаја. 3. бх пук,
- Марко Цвијановић (1895) из Васиљеваца,
- Миливоје Павловић из Грачанице, и
- Ђуро Шурлан (1897) из Жепча.

Међутим, има један дио српских војника који, из разумљивих разлога, нису поменути у аустроугарској архиви.

На основу свједочења њихових потомака, или најближе родбине, са сигурношћу се може тврдити да су и они били у војничким редовима црно-жуте Монархије. Њихова имена, као и изворе података наводе се у овом поглављу, у циљу комплетирања досијеа учесника 1. свјетског рата. Неки су на далеком ратишту оставили своје мученичке кости, а други су успјели, захваљујући ратничкој срећи, преживјети ову велику људску кланицу. Неки „нелојални“ су страдали без пресуде, означени као „p.v“ (politisch verduchtig), „политички сумњиви“, углавном оптужени да „угрожавају сигурност“ или „да саботирају ратне напоре“. Било је довољно у некога упријети прстом, осумњичити га неком лажном вијешћу, и то му је био крај, јер су „ратни судови“ радили на принципу „Брза правда, нужна ратна одбрана“! О тим егзекуцијама без суда и свједока над војницима из српског етноса нису сачињавани никакви записници. У најбољем случају, непоуздани Срби су пребацивани у војне радне јединице у позадину фронта, гдје о њима и њиховој евентуалној смрти није вођена евиденција.

Редов Митар (Дамјанов) Никић из Трнића (Возућа) је „седам година служио швапску војску“, што значи да је у рат отишао из редовне војне службе. Пред рат је оженио Росу Тодић (1895-1953) са Оштрића, и са њом стекао кћерку Крстину. Крстина је умрла као дијете, Роса се преудала комшији Станоју Симићу, пошто се Митар није вратио из рата.

Редов Никола (Јефтин) Мркаљевић (1886), звани Никић, из Калајиша, такође се није вратио из рата. Није био ожењен. Мјесто, година и узрок погибије нису утврђени.

Миланко (Петра) Николић (1880) из Липца код Добоја. Мобилисан и остао заувијек на ратишту. Имао супругу Дују и шесторо дјеце.

Милић (Лазара) Лазаревић из Бољанића је радио као љекар у војној болници у Бечу, па је излазио у сусрет војницима земљацима дајући им папире за поштеду (боловање) , чиме их је накратко спашавао од фронта. Милићова судбина није расвијетљена, али се причало да је отрован због болећивог односа према Србима.

Према свједочењу њихових потомака, из рата се нису вратили: Михајло Лазаревић из Васовина, Недељко Зекић из Ораховице. Богдан и Никола Стјепановић из Васовина.

Давид (Василија) Стевановић и Васкрсија (Недиљко) Кршија Стевановић, из села Бочиња су, према сјећању комшија, погинули вјероватно на италијанском фронту.

Према наводима књиге „Српски Гостовић", Марко (Трипуна) Јанковић и Ђорђе (Станоја) Јанковић, оба из Дедића (Гостовић) се нису вратили из рата. Пошто иза њих нема потомака, претпоставља се да су били нежењени.

Цвијан (Марка) Николић (1896) из Липца. Након демобилизације остаје да живи у Мађарској, у селу код Блатног језера (Balaton).

Крајем новембра 1974. године посјетио је родбину у Липцу и задржао се на Озрену мјесец дана. Била је то његова једина, али и опроштајна посјета роду и завичају своме. Умро је 1977. године и сахрањен у Мађарској.

За старину Богдана (Благоја) Благојевића из Бећеровића (Гостовић) се причало да је након завршетка рата и демобилизације, стигао из Пеште у Гостовић пјешке. То је учинио како би избјегао евентуалне непријатности у возу, и хапшење. Ожењен Илинком Којић из Вукмановића стекао је десеторо дјеце, од којих пет синова.

Тодо (Ђорђе) Николић (1898) из Липца. Мобилисан у рат. Преживио. Радио као мајстор, машински бравар у жељезничкој радионици на Усори. Ожењен и имао двоје дјеце.

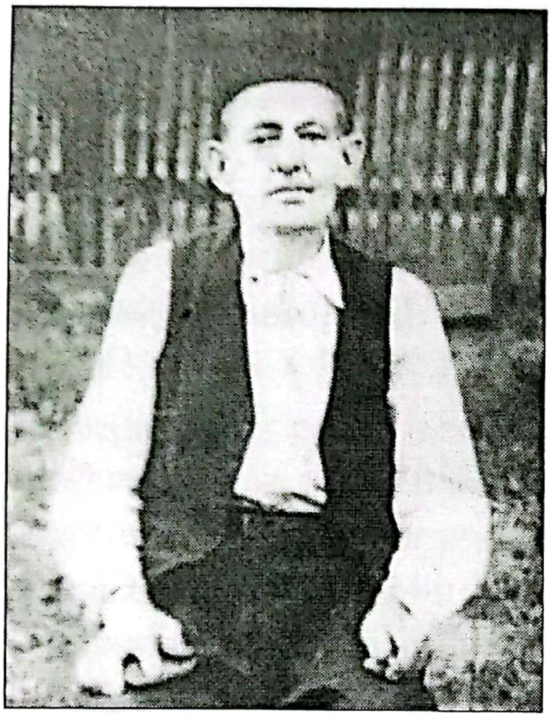

Јово Р. Мркаљевић
(1886 -1953) из Радића

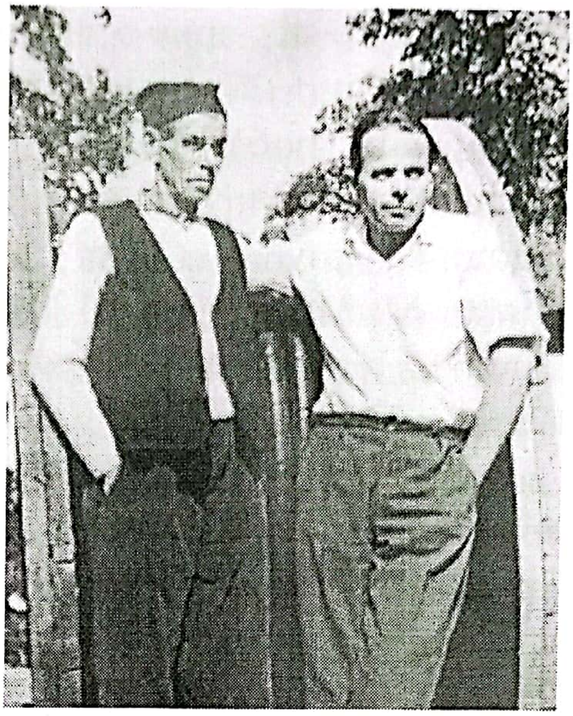

Милан М. Мркаљевић (1894-1971) Калајиша, са сином Стевом

Јово (Пеје) Јовић из Улишњака код Маглаја је као „ћесарски војник“ учествовао у рату и преживио га. Оженио Цвијету Ристић, и стекао четворо дјеце. Од његових бројних потомака у Улишњаку живи само унук Дамјан. Сви други су одселили или протјерани током грађанског рата 1992-95.

Из Радића код Возуће рат су преживјели синови возућког кнеза Раде (1832-1915) , браћа Илија и Јово Мркаљевић. Старији Илија Мркаљевић (1883-1938) је са запрегом био ангажован на превозу жељезне руде у жељезари Вареш, која је радила за ратне потребе Аустроугарске монархије. Два пута се женио. Први пут Петром, кћерком Ђорђа Марковића из Васовина, који је радио као службеник среза Маглај, и важио је за утицајног човјека код власти. Послије Петре, са којом је имао петоро дјеце, оженио је Марту, сестру већ помињаног Солунског добровољца Трипуна (Трифка) Стојановића из Жиока. Сахрањен је у манастриском гробљу на Возућици.

Млађи Јово Мркаљевић (1886-1953), познати возућки ковач, био је као врсни занатлија ангажован у војној радној јединици у Бечу, у позадини. Добро је говорио њемачки језик.

Познат је по изградњи дрвеног моста преко ријеке Криваје, кога је у мају 1937. године однијела вода. Сахрањен је у манастирском гробљу.

Први свјетски рат су преживјели следећи мобилисани редови са Возућице: Лука Ј. Дабић (1895-1944) из Калајиша, Милан М. Мркаљевић (1894-1971.) из Калајиша, Станко Ј. Савић из Јелчића (умро 1960. године), Симо Р. Станић (1891-1954) из Калајиша.

Васкрсија Л. Станић звани Кишан (1885) из Калајиша (Возућа). Угледни домаћин, описмењен у манастирској школи. Преживио Први свјетски рат, али погинуо у другом, на Сјенокосима 1942. године штитећи српски збијег од напада усташа. Покопан у манастирском гробљу Возућица. Имао је два сина.

Станко (Луке) Достанић (1892) из села Липа (Возућа). Преживио рат и оженио Мару Лазаревић из Горње Трештенице, са којом је изродио осморо дјеце. Усташе га хапсе фебруара 1942. године и транспортују у логор Јасеновац.

Из села Турчиновићи код Возуће рат су преживјели мобилисани редови, Митар Тодоровић, и Павле (Јефте) Тодоровић (1890), кога су Францетићеве усташе и домаћа муслиманска милиција отјерали у жељезничком транспорту за логор Јасеновац, 04. фебруара 1942. године.

Међу насилно мобилисаним налазило се пет синова кројача Митра Божића, званог Терзија, из Васића. Михаило познатији као Саило, Давид, Душан, и Бранко су на разне начине избјегавали одлазак у рат, али се пети син Павле са крваве Пијаве вратио са озбиљним здравственим проблемима.

Од три сина Јефте Петровића из Хрга (Васовине) који су мобилисани у рат, вратио се само Никола звани Никица (1894). Двојица су погинула: Милан и Марко. Међутим, ни Никица није умро природном смрћу. Усташе су га ухапсиле на кућном прагу и транспортовале возом фебруара 1942. године у логор. Од Петровића из Васовина погинуо је и Митар (Марка) Петровић.

Из ратног пакла су се вратили живи Спасоје Гојковић из Маглаја, Бранко Спасојевић са Присјеке, Митар Тодоровић из Предражића, Јово Јелић из Шиктара, Недјељко Симић из Свињашнице, Трипун Стевановић из Хрга, Симо и Јован Савић из Хрга, Митар Кењић из Подволујака, Недиљко Јовић из Жељове, Јанко Радић из Бороваца, Ђорђе Лукић-Гајанов из Хрга, и Лазар Максимовић из Горњег Раковца.

Јанко Петровић из Маглаја у књизи „Људи и њихово вријеме" (Добој 2006.) потврђује учешће у рату трговца Луке Шарчевића из Д. Пакленице, Симе Никића из Горњег Раковца, и Станка Пијуновића из Бакотића.

Светислав Николић сматра да је и Кузман (Ђорђа) Николић (1894-1989) био мобилисан у рат, мада за то нема писмених доказа. Кузман је по занимању био машински бравар и радио је у Жељезничкој радионици у Добоју. Оженио је послије рата Стоју Јанковић и стекао троје дјеце. Након Стојине смрти 1927. године Кузман је оженио Стоју Панић, такође из Бољанића. Са њом је имао кћерку Мирјану и сина Велимира (1941), кога је релативно касно добио. Велимир је био магистар економских наука, интелектуалац, хуманиста, и пријатељ аутора ове књиге. Био је први предсједник Грађевинског одбора за изградњу цркве Свете мученице Недјеље у Липцу. Трагично је настрадао у саобраћајној несрећи код Модриче, 1996. године. /1.

Новинар Стојан Илић из Гостовића помиње четворицу мобилисаних и погинулих из села Вукмановићи (Гостовић), позивајући се на свједочење старца, 95-годишњег Неде Којића. За њих у ратној архиви нисмо нашли писмене доказе о мјесту и времену смрти, али их наводим. То су: Трипун (Лазара) Којић (1883), Цвијетин (Дујка) Станковић (1886), Михајло (Мијата) Лазић (1896), и Благоје (Ђуре) Јанковић (1887). /2.

Према свједочењу и записима Илије Јовића из Миљевића код Возуће, из наведеног села су у аустроугарску војску у више позива мобилисани сви способни младићи, њих око

Лазар Максимовић из Г. Раковца у аустроугарској војсци, 1915.

60 (погинули су раније наведени у књизи, оп, а). По завршетку рата вратили су се кући Станко Савковић, Ђорђе Цетић, Ђоко Савић, Љубомир Јовић (инвалид), и Трипун Јовић.

Према истом свједочењи из рата се нису вратили мобилисани из села Миљевића : Лука Лукић, Саило Јовић, Цвијетин Јовић, Давид Савић, Иван Ивановић, Станоје Николић, Стеван Николић, Павле Ђокић, Лазар Стојановић, Паво Јелисић, као и два редова из села Предрага, Милан и Симо Илић, уз већ раније поменуте који су погинули.

Од мобилисаних младића из Бољанића, из рата се нису вратили кући: Јовица Радојчић, Петар (Јована) Симић из Потока, и Лазо Панић-Курјачић из Мрђена, који је иза себе оставио супругу са троје дјеце.

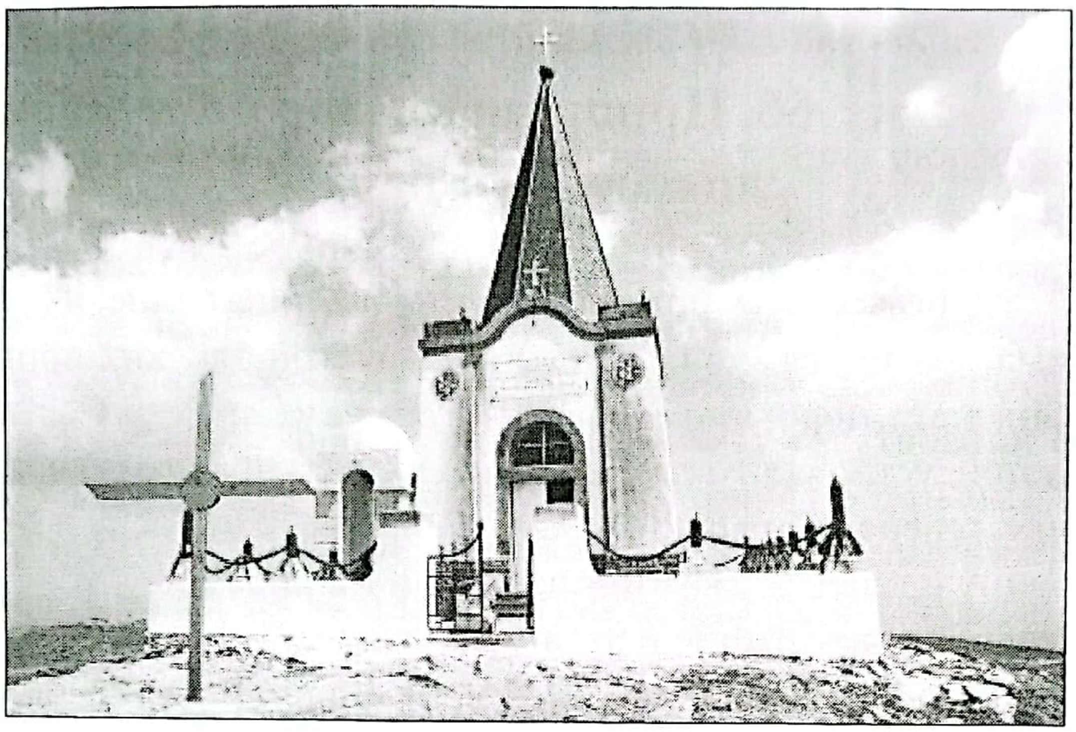

Спомен-капела палим српским јунацима на Кајмакчалану

Рат је имао катастрофалне посљедице за Стријежевицу на Озрену. Из села је, према подацима до којих смо дошли, на ратиште мобилисано 22 младића, од којих се вратила половина. Поред петорице погинулих, који су наведени у претходном дијелу књиге, из рата се нису вратила још три редова из Стријежевице: Никола (Дујко) Томић, Јовица (Марко) Тодић и Митар (Блажан) Васиљевић.

Увојничена младост чак 35 годишта принудно је гинула за туђу царевину и стране интересе, далеко од огњишта, испраћена у рат са сузама. За генерацију Срба за Озрена, Возуће и Гостовића, рођену 1891. и 1892. године рат је трајао много дуже. У редовну војну службу ступили су 1912. или 1913. године, и под оружјем остали и након почетка рата. Они који су имали срећу да дочекају његов крај, у војничком одијелу су били шест до осам година! Одлазили су од куће као најрођенији, а вратили се као непознати странци.

Пошто је регрутација у „ћесарске регименте" за већину њих представљала чин понижења и издаје, тражили су и налазили могућност да пребјегну на другу страну. Било је ризично, али исправно.

66. Привремени мир до наредног рата

О будућем статусу покрајина Босне и Херцеговине, и Срба у њима, расправљало се на састанку аустроугарских војних команданата, половином маја 1918. године у Сарајеву. Састанку су присуствовали: генерал фон Ремен, генерални гувернер Србије, генерал Саркотић, земаљски поглавар за Босну и Херцеговину и генерал Мартинић, гувернер Црне Горе.

Генерал Саркотић је изразио мишљење да је појава југословенства пролазна ствар, те да је тај покрет на југу Монархије унесен извана.

Он је цијенио да би у случају стварања југословенске државе у њој дошло до борбе за превласт између Срба и Хрвата, те би таква држава изнутра била веома нестабилна. По њему, Српска православна црква би у таквој држави имала важну улогу, и „дотјерала би бизантизам" до обала Јадрана. За Босну и Херцеговину Саркотић је предвиђао два рјешења: припајање Хрватској, или припајање Мађарској као „corpus separatum", али уз напомену да је 50 одсто становништва БиХ непоуздано и политички нелојално, па се школе и цркве морају држати под строгом контролом.

„Будућност ће дати право мојој тврдњи да никоме неће успјети Србе наговорити да пређу на другу вјеру" (?), рекао је тада генерал, истовремено трабуњајући о слободи вјероисповјести у БиХ које народима гарантује Хабзбуршка круна.

Али, генерала Стјепана Саркотића (1858-1939), и окупаторску булументу око њега, више се није питало. Емигрирао је у Беч и до краја живота острашћено радио против Срба. Водио је Хрватски комитет, кога је након његове смрти преузео потоњи усташки поглавник Анте Павелић. Колико су хрватски комунисти у новоствореној јужносвовенској држави били блиски овим политичкиме увјерењима бившег

окупаторског заступника у БиХ није тема ове књиге, али је изазовна за истраживање!

Крајем октобра 1918. године почео је процес формирања нове народне власти на територији БиХ. На челу мреже одбора народних вијећа налазио се Главни одбор Народног вијећа за Босну и Херцеговину са петочланим предсједништвом. Успостављени су народни одбори у свим општинама, а у њиховом формирању углавном су учествовали они људи који су у претходном периоду били прогањани, као рецимо Михаило Хаџистевић из Грачанице, свештеник Манојло Варагић из Жепча, свештеник Никодим Плавшић из Завидовића, трговац Јосиф Симић из Маглаја.

По селима су уведене народне страже које су разоружавале аустроугарске војнике пристигле са фронта, као и оне који су напуштали БиХ. Освета српских сељака за почињено зло током рата усмјерена је према беговима и агама, као моћним представницима претходне власти, који их нису узели у заштиту.

Народна влада БиХ упутила је допис војводи Степи Степановићу и затражила помоћ српске војске у сређивању хаотичних унутрашњих прилика у земљи. Када је стигао потврдан одговор донесена је Одлука Народне владе да се одржање реда, заштита имовине и личне безбједности у БиХ повјере српској војсци. Оцијењено је да је она у то вријеме једина способна осигурати повлачење разбијених остатака аустроугарске војске из земље. О размјерама хаоса у аустроугарској војсци свједочи сарајевски Полицајни лист који је током 1918. објавио преко 1.200 потјерница за дезертерима

Поред тога, требало је обезбиједити војне магацине и складишта који су били изложени пљачки и отимачини. Посебно је сложена ситуација у Крајини, гдје су се са фронта у великим групама враћале хиљаде војника. Народно вијеће упутило је позив војницима да се у миру врате кући и поштују законе, и телеграм свим окружним областима упозна-

вајући их о уласку српске војске у земљу. Свако ко се огријеши о ред, мир, туђе власништво, или личну слободу биће од стране команданата српске војске предат суду.

Српска војска је почетком новембра 1918. године код Вардишта прешла на територију БиХ, гдје је дочекана са одушевљењем.

Дана 14. новембра српска војска је ослободила Тузлу. У граду се осјећала велика узбуђеност и весеље. Улице су биле окићене цвијећем и српским тробојкама. Ослободиоце је у име окупљеног народа поздравио Матија Поповић, члан Народног вијећа у Тузли. У свом обраћању српски поручник Милорад Ћеринић је рекао: „*Ми, који смо знали да мачем у руци штитимо нашу заједничку отаџбину против непријатеља данас у њу уносимо закон демократског доба: слободу, братство и једнакост*".

Тузланско градско вијеће донијело је двије седмице раније одлуку да за потребе Народног вијећа издвоји 50.000 круна из текућих прихода. Позвали су становништво града Тузле да забораве међусобне размирице - „плод досадашњег система divide et impera". Тузланска власт је изразила у писменој форми жаљење због неправди нанесених „браћи Србима" током рата. Треба ли рећи да је први на листи потписника био тузлански начелник Осман Виловић који се иначе током рата истицао као послушни поданик Хабзбуршке монархије, посебно у логистичким акцијама прикупљања помоћи аустроугарским војницима на фронту, и њиховим породицама.

Само годину раније (септембар 1917.) Виловић је као начелник града Тузле писао Пери Блашковићу, команданту 4. батаљона 3. бх пјешадијског пука, аутору књиге о ратном путу те јединице, слиједеће: „*Градско заступство и грађани Тузле поносе се овим лијепим дјелом (књигом,оп.а), јер им служи на част када прочитају из описа и стихова ваше високоблагородности, како су се наши синови храбро понијели у борби за свог узвишеног владара, и за свој дом, тиме задужили*

наш народ дубоком захвалношћу и освјетлали образ својих јуначких дједова и прадједова. Захваљујући на томе својим синовима, са поносом слободно је градско заступство града Тузле у првом реду захвалити и честитати официрском збору наше јуначке пуковније и и вашој високоблагородности на сјајном водитвту у борби и на досадашњим трајним примјерима славе и јунаштва“. /3.

Којем Виловићу вјеровати? Овом или оном?

Само је тешањски трговац Адемага Мешић (1868-1945), пријератни саборски заступник, познат по „лојалности“ окупатору, и организовању муслиманских добровољаца за рат против Србије, ћутао и чекао своју шансу. Дочекао је формирањем Независне државе Хрватске (НДХ).

Адемага Србима није могао опростити што му је 200 добровољаца заувијек остало на обалама Дрине, 1914. године.

Не чекајући одлуку Народне владе у Сарајеву, више народних вијећа из срезова Нови Град, Градишка, Тешањ, Босанска Крупа, Прњавор, Приједор, Зворник, Босанска Дубица, Бања Лука и Сански Мост су 27. новембра 1918. прогласили директно сједињење са Србијом. Дан касније уједињење са Србијом прогласили су: Јајце, Бијељина, Кулен-Вакуф, Кључ, Грачаница, Гацко, Маглај, Теслић, Шамац, Вишеград, Гламоч, Петровац и Костајница. Нека мјеста су прогласила уједињење послије свечаног чина у Београду, и то: Вакуф, Јабланица, Житомислић, Власеница, Требиње и Фоча.

Вијести о капитулацији Аустроугарске, распаду Турске, стварању нових органа власти, доласку српске војске у БиХ, најављеној аграрној реформи, те Одлука о уједињењу јужнословенских народа у заједничку државу стигле су страдалом православном народу као мелем на рану. Срби нису крили одушевљење, Муслимани су били потиштени, а Хрвати суздржани. Дошао је крај крвопролићу, стигло је ослобођење од туђинске власти, а до тада дијаспорично разбијени српски етнос на Балкану поново је стао под исти државни кров.

Први свјетски рат је био рат против свих Срба на Балкану, а не само Србије која је највише страдала. Српском православном становништву Озрена, Возуће и Гостовића задао је тежак ударац, са кобним посљедицама. Са овог подручја погинуло је 350 мобилисаних, рањено и осакаћено око 700. Младост је страдала у нежељеном сукобу, неки ни гроба немају, кућне заједнице (задруге) осиромашиле, морал нарушен, а нејач и самохране мајке остављене на немилост судбини и неимаштини. Само ријетки рањеници су успјели обезбиједити аустријске инвалиднине. Постратни синдром је „лијечен" алкохолом.

Бивши официри аустроугарске војске, који су прихватили службу у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, ванредно су унапређени за један чин. Тако се десио још један парадокс. Часни официри Срби имали су у новој војсци мање плате од оних из истог ранга који су је нападали!

Текст смо почели младобосанским покретом, и велеиздајничким процесима виђенијим Србима. Само двије и по деценије касније, актери побуне освијешћених српских интелектуалаца из тузланске Гимназије биће народне вође на супротним ратним странама. Мајор Јездимир Дангић, Стеван Ботић са Требаве и свештеномученик Јован Зечевић са Возућице на једној страни, а доктор Младен Стојановић, опјевани партизански јунак са Козаре, на другој страни.

Која је од ове двије стране издала своје младобосанске идеје, због којих јунак Гаврило Принцип подиже осветничку руку? Која је од ове двије стране напустила српску националну мисао?

На краја треба поменути чињеницу, која спада у рубрику вјеровали или не. За разлику од Српских православних цркава са рубних подручја, и манастирске цркве на Возућици, Манастир Светог Николе на Озрену поштеђен је разарања у Великом рату. То није зато што су потенцијални рушитељи препознали његов културно-историјски значај, већ због пре-

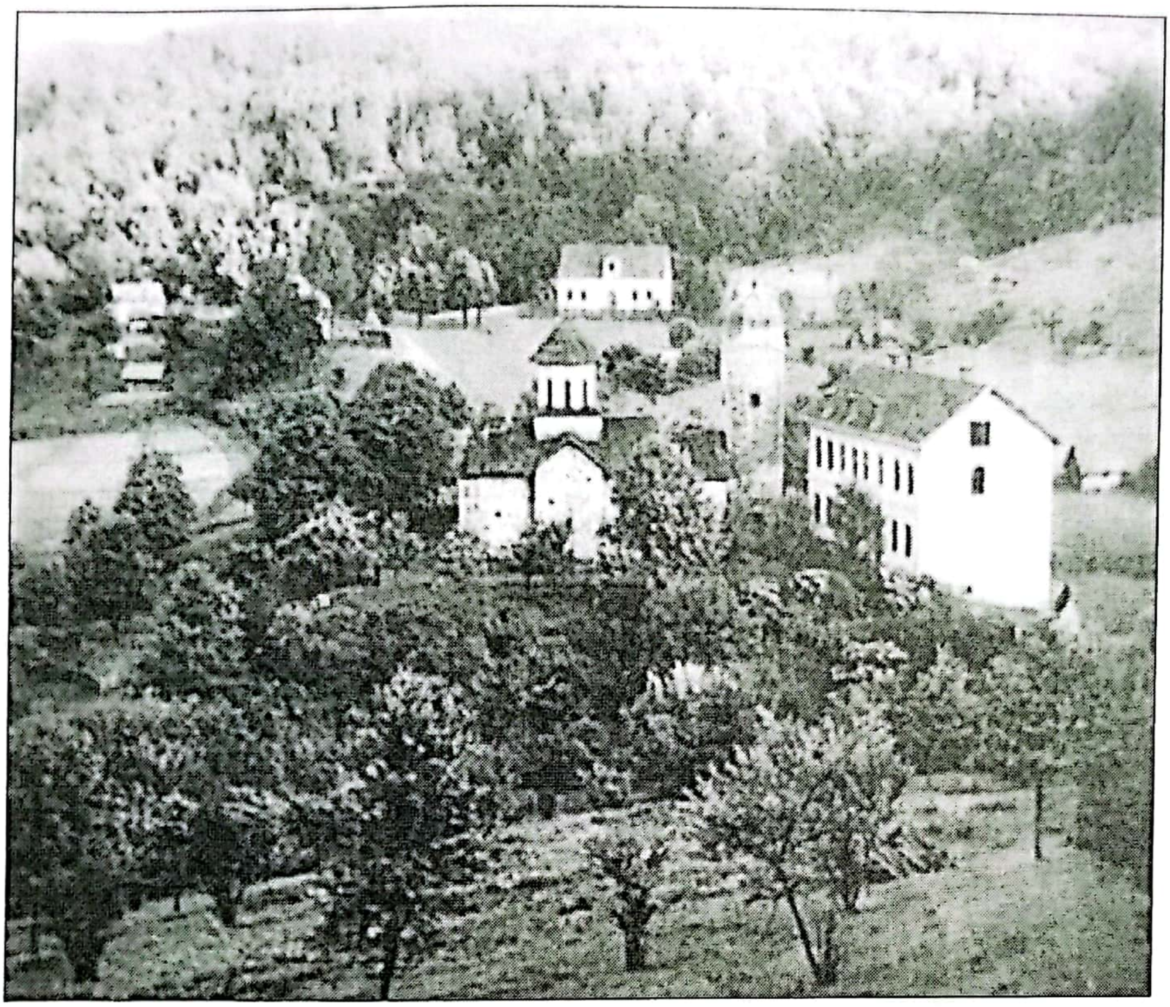

Манастир Светог Николе на Озрену, 1927. године.

поруке окупационог гувернера Поћорека да се веће сеоске етничко српске средине као базе за мобилизацију и исхрану сачувају од репресалија. Поред тога, приступ манастирском комплексу је био отежан недостатком комуникација.

Макадамски пут од Петрова до Манастира пробијен је тек након завршетка Првог свјетског рата.

/1. Светислав Николић „Братство Николићи“ (Артпринт 2005, страна 155.

/2. Стојан Илић „Српски Гостовић“, Свитања, Добој 2000. године, страна 117.

/3. Перо Блашковић, Са Бошњацима у свјетском рату, страна 347.

Текућица на Озрену

Сватови у Свињашници

Postface

World War I (WWI), or the Great War, was one of the most complex and deadliest conflicts in history. While exact numbers are impossible to know, it is estimated that up to ten million soldiers died. Many of these young men died on battlefields, often buried in mass and unmarked graves, thousands of miles away from their countries, their homes, and their families. The various nations which took part in the conflict erected monuments, cenotaphs, military graves, and museums to commemorate the war for the future generations. These memorials not only commemorated the war but also served as remembrances for their fallen soldiers and places for the soldiers' families and countrymen to mourn and grieve. And those soldiers who hailed from countries which emerged victorious from the Great War became war heroes.

However, as is often the case in multifaceted global wars, the line between a hero and a villain, attacker and liberator, aggressor and victim, is not always clear. Not every soldier had a choice where and who to fight, and this was nowhere more evident than for the young men, primarily of Serb ethnicity, who lived in Bosnia and Herzegovina (BiH). The title of the book, which roughly translates to "unmourned" or "not grieved over", refers to thousands of these young men from BiH who were conscripted into compulsory military service by their Austro-Hungarian occupier and forced to fight for the Central Powers against their fellow Orthodox brothers. This book, based on thorough review of available documents and literature, chronicles the plight and fight of those soldiers. It particularly focuses on the fate of men who came from the central BiH region of Ozren, Vozuća, and Gostović.

Prior to the start of WWI Austro-Hungarian Empire triggered a Bosnian Crisis by unilaterally annexing BiH after it was

tem-porarily handed administration of the region by the Berlin Congress of 1884. The annexation contributed to the already pent-up tensions among the European Powers leading to general sense of unrest on the Continent. In addition to several minority groups, the vast majority of citizens of BiH were composed of three ethnic groups: Serbs, Muslims, and Croats. All three became new subjects of the Austro-Hungarian Empire, however, all three were not treated equally. In the years preceding the start of WWI there was significant suppression of all Bosnian Serb civic and cultural organizations, seizing of property, and arrests and murders of many Bosnian Serbs implicated in supporting independence from the occupier and sympathizing with Serbia. Additionally, Bosnian Serb men were conscripted into the Austro-Hungarian army.

Upon start of WWI these young men were mobilized to fight against the Entente Powers on behalf of an Empire they did not feel they belonged to, nor affiliate with and an Empire that had suppressed them. Their choices were limited as their families still resided in BiH and faced shortages and starvation and retaliation. Despite this, a significant number of these men rebelled deserting the Austro-Hungarian army and voluntarily taking up arms in the Serbian or Russian forces. Some of them made it to the Salonika front where Serbian troops broke the Bulgarian defenses leading to the end of WWI. Unfortunately, many more lost their lives fighting on behalf of their oppressors, only to be forgotten by both the Central Powers they fought for and Entente Powers they fought against.

This book is not a monument made of stone or marble, but a monument made of words. Its purpose is to name these men from Ozren, Vozuća, and Gostović and allow their descendants to honor their memories and the sacrifices they made and, finally, give them the opportunity to properly mourn their ancestors.

Nevena (Cvjetković) Krstić

Биљешка о аутору

Новинар и публициста Ненад Цвјетковић рођен је у Возући, 1960. године. Завршио је Гимназију у Завидовићима, и Факултет политичких наука (смјер журналистика) у Сарајеву. Интердисциплинарни постдипломски студиј из области комуниколошких наука савладао је са највишим оцјенама.

Као новинар и уредник радио у „Криваји" и добојском „Свитању".

Послије завршетка грађанског рата у БиХ, живи, ради и пише у САД.

Написао је неколико вриједних књига о завичају: „Енергетика у Криваји (1988. године) „Возућа,запис о завичају" (2005.), „Под заставом џихада" (2005.), „Возови Возуће" (2009), „Битка за Возућу 1992 -1995" (2012. године), „Цвјетковићи од Возуће" (2019). Написао је текстове, финансирао и публиковао гусларске касете и ДВД о страдању и почињеном геноциду над српским народом на подручју парохије хршке и возућке у 2. свјетском рату („Возућа ће славу сачувати"), и Грађанском рату 1992-95. године („Одбрана и страдање Возуће").

Кориштена литература:

1. Душан Паравац: Добојски логор: хроника о аустроугарском логору интернираца у Добоју 1915-1917, Глас комуна, Добој 1970. године

2. Др. Ранко Пејић: „Срби на Озрену и Возући, живот и страдања", Графос, Панчево,1998. године.

3. Ненад Цвјетковић: „Возућа, запис о Завичају", Графика, Добој, 2005. год.

4. Јанко Петровић: „Људи и њихово вријеме", Графика, Добој 2006. године.

5. Васкрсија Јанковић: „Монографија Бољанића, недовршена прича", Петрово, 2008. године.

6. Перо Блашковић: „С Бошњацима у свјетском рату", Фортуна, Загреб 2014.године

7. Стојан Илић „Српски Гостовић", Свитања, Добој 2000. године.

8. Миладин Стојановић: "Корени и родослови", Кула Шамац, 2010. године.

9. Михаило Хаџистевић; „Моје белешке", прилог у Зборнку радова са научног супа одржаног 25-27 септембра у Бањалуци,1986. године.

10. Јусуф Х. Мујкић: „Завидовићи кроз хисторију", Дом штампе, Зеница, 1999.

11. Светислав Николић „Братство Николића" ,Артпринт, Бањалука 2005. године

12. Др Зијад Шехић „У смрт за цара и домовину", Сарајево 2005. г.

13. Стријежевица на Озрену, група аутора, Графика,Добој, 2003. г.

14. Попис губитака и вијести о рањеницима и болесницима. Царско и краљевско ратно министарство, Беч, 1914-1918. године.

15. Радисав Т. Ристић, Добруџанска епопеја, Београд, 2006. године

16. Др. Милан Мицић „Српско добровољачко питање у Великом рату“„ Београд-Ново Милошево 2014. године.

17. Др. Милан Мицић: „Српски добровољци 1914-1918, животи, сећања“, Банатски културни центар, 2017. године

18. Владимир Ћоровић: „Црна књига-патње Срба БиХ за вријеме свјетског рата 1914-1918“, Београд 1996. године

19. Антоније Ђурић: Солунци говоре, овако је било, Горњи Милановац, 1979.г.

20. Др Давор Вадаковић и протонамјесник Владимир Кукић: „На размеђима вијекова, друштвено-историјски преглед парохије маглајске 1883-2020“, Графид, Бањалука 2020. године

21. Боривоје Милошевић: „Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини у првом свјетском рату“, Андрићев институт, Вишеград 2016. год.

22. Стјепан Коландер, ратни дневник „Са ратишта „I-XX“, Дневник је објављен на интернет страници Хрватског повијесног музеја.

23. Часопис „Илустровани лист“, Загреб, ратни бројеви из друге половине 1914. године.

24. Адин Љуца, „Маглај на траговима прошлости“, Праг,1999. г.

25. Никола Томинац „Личани у Великом рату, зимска битка за Карпате 1915.“ UDK: 94 (497.5 Оточац).

26. Данијел Татић: „Први свјетски рат. Талијанско бојиште“, Деспот инфинутус, стр. 274. Загреб, 2017. године.

27. Werner Schachinger: „Die Bosniaken komen!, Elitetroppe in der K.u.K. Armee, 1879-1918“, Leopold Stocker Verlag, Graz-Stuttgart, Graz 1994., превели са њемачког Омер бег Мујкановић и мр Смаил Алијагић, Волошћанско графичко предузеће, Волоско-Опатија, Ловран 1996. године.

28. Др Зијад Шехић „Повратак заборављеној прошлости“, Грачанички гласник, часопис за културну хисторију, број 38, година XIX, новембар 2014. године, Monos, Грачаница 2014. године.

Садржај

Рецензије 7
Умјесто предговора 12
Увод 16

Ратна 1914. година 21

Од атентата до почетка рата 22
Трећи босанскохерцеговачки пјешадијски пук 37
Источни фронт 62

Ратна 1915. година 77

Страдање на Карпатима 78
Макензенова офанзива на Источном фронту 93
Окупација Краљевине Србије 108
Успостављање Италијанског фронта 115

Ратна 1916. година 120

Генерал Брусилов узвраћа ударац 121
Велики губици на Руском фронту 130
Од Добруџе до Солуна 137
Крваве битке на Сочи 147

Ратна 1917. година 157

Фебруарска револуција у Русији 158
Потискивање Италијана са Соче на Пијаву 166

Ратна 1918. година 179

Излазак Русије из рата 180
Битка на Пијави 188
Пробој солунског фронта 204

Висока цијена рата 225

Непоменути учесници 1. свјетског рата 226
Привремени мир до наредног рата 234

Postface 242
Биљешка о аутору 244
Кориштена литература 245

Ненад М. Цвјетковић
НЕОПЛАКАНИ
Срби Озрена, Возуће и Гостовића у Првом свјетском рату

Рецензенти:
Капетан фрегате дипл инж. брод. Радислав Јовић и Др Давор Видаковић

Издавач:
„Народна просвета" Београд

За издавача:
Здравко Елез

Уредник:
Предраг Савић

Графички уредник:
Мирослав Крстић

Коректори:
Невена Крстић и Младен Милићевић

Фотографије:
Архив аутора, Аустријска Национална библиотека,
потомци учесника рата
Насловна страна: 3. бх пјешадисјки пук у Галицији
(Аустријска Национална библиотека)
Задња страна: Смотра 3. бх пјешадијског пука
(Аустријска Национална библиотека)

Штампа:
АТЦ Београд. Штампање завршено маја 2020. године

Тираж: 500 примјерака.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.6)"1912/1918":929
355.48(497.6)"1912/1918"

ЦВЈЕТКОВИЋ, Ненад, 1960-

Неоплакани : Срби Озрена, Возуће и Гостовића у 1. свјетском рату / Ненад М. Цвјетковић. - Београд : Народна просвета, 2020 (Београд : АТЦ). - 248 стр. : фотогр. ; 23 cm

Ауторова слика. - Тираж 500. - Стр. 7-10: Рецензије / Радислав Јовић, Давор Видаковић. - Биљешка о аутору: стр. 244. - Библиографија: стр. 245-246. - Postface.

ISBN 978-86-81404-06-5

а) Први светски рат 1914-1918 -- Учесници -- Босна и Херцеговина

COBISS.SR-ID 15394313